

12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№3 (243) 2018 МАЙ – ИЮНЬ

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮН ОЛУНГЪАН ГРАЖДАНЛААРНЫЪ ИШЛЕРИ
БОЮНДЖА ДЕВЛАЕТ КОМИТЕТИНИЪ ИЧТИМАЙ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

Йылдыз

МЕДЖМУАСЫ

№3 (243) 2018 май – июнь

«Йылдыз» 1976 с. чыктып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Аблязиз ВЕЛИЕВ

Ремзи ИЛЪЯСОВ

Айдер ИСМАИЛОВ

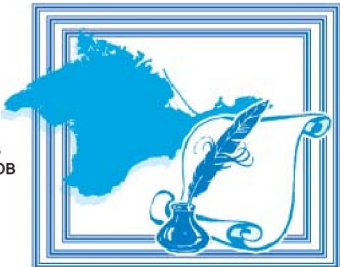
Шевкет МУСТАФАЕВ

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

Урие ЭДЕМОВА

Шевкет ЮНУСОВ

Гульнара ЯГЪЯЕВА

«Йылдыз» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Бекир ЧОБАН-ЗАДЕНИНЬ 125 йыллыгы мунасебетинен

Бекир ЧОБАН-ЗАДЕ. Шиирлер.

Согушкъа, достларым, хакъ татар тиличюн!	4
«Татар тугюльмен!..» дегенлерге	6
Заваллы тюрюк.....	8
Кечмиштеки сучларымыз	10
Мүслюман баласы, мүслюман баласы.....	11
Къарт чингене	12

Несир

Гүльнара УСЕИНОВА. Ягъмур нагъмеси.

<i>Повесттен парча</i>	14
------------------------------	----

Эдебий такъвим

Эшреф ШЕМЫ-ЗАДЕ. (Эшреф Шемы-заденинъ

110 йыллыгына) Бизим Пушкин.....	31
----------------------------------	----

Эрвин УМЕРОВ. Янгъызлыкъ. Икяе

36

Сервер БЕКИРОВ. Къырымтатар несирджилигининъ
парлакъ темсильджиси (Языджы Эрвин Умеровнынъ

80 йыллыгы мунасебетинен)	58
---------------------------------	----

Тарих саифелери

Диявер ОСМАН. Къарасувнынъ дёрт кошеси	61
---	----

Хатырлавлар

Сафие КЕРИМОВА. Сеид-Али къартбабам
Абдурешит Медиевнинъ фикирдеши олгъан69

Халкъ агъыз яратыджылыгъы

Айше КОКИЕВА. Сёз султанлары кедайлар
ве масалджылар95
Халкъ шаири Эшмырза ве онынъ шиирлері 101
ЭШМЫРЗА. Шиирлер.
Бу Къырымда киши ёкъ, солдатлыкъкъа кетеджек 106
Джаным, балам, кетинъиз, солдат олып къалманъыз.. 108
Алымызны сорасанъ, хайыргъа къалды кунюмиз 109
Онъма-битме, Карашай, чокъ яшама, сен муфто. ... 111

Окъуыджылар иджадындан

Майе САФЕТ. Шиирлер. 114
Чал боруны! 115
Бу вуджут – къоркъакъ вуджуды дегиль..... 115
Наврез кельди, къарлар ирий... 116
Къайда кете бу адамлар?.. 116
Къырымтатарым 117
Денъишмем 118
Бир кунъ сорар озъ-озюнден эр бир инсан... 118
Экрем ГЪАФАРОВ. Енгиль нишан. Комедия 119

*Бекир
Чобан-заденинъ
125 йыллыгы
мунасебетинен*

*Бекир Чобан-заде
(1893-1937)*

Согъушкъа, достларым, Хакъ татар тиличюн!

Батыда, тувушта унтулган коптен,
Кевдеси къалын бек, тамыры дерен....
Къарт татар тилининъ мен къоптым, ханы,
Мен тувган баласы, ольмеген джаны.

Мен онынъ сесинден уяндым энди,
Не беймен мен энди, не залым эфенди...
Мен татар кедайман, тилимнинъ къулы,
Тилимде джашаган джигитлер улы...

Джигитлер, оларнынъ сёзлери ярлыкъ,
Адларын унутмай Тюрклюк, Татарлыкъ...
Бир гедже тюш корьдим бир татар уйинде,
Табирин таптым бир чын Къазан койинде...

Конъюмде къайнаган, башымда тувган,
Башымны сыйпаган, козимни джувган,

Дуйгулар, ойларым арапкъа узакъ,
Аджемге гулюнч бек, оджагъа къзакъ...

Тек татар тилинде озюме къайтым,
Сырымны, конъялюмни бу тильде айттым...
Тёредий тюгюльмен, сой-сопым белли,
Бу джолда не къадар къарт кедай кельди.

Невайй пиримдир, кедайлар башы,
Татарджа джырлагъан бир татар джашы.
Токъайлар къардашым, бир багъча гули,
Менимки конъли, менимки тили...

Токъайгъа, къардашлар, Токъайгъа турмай.
Бизлерге джетишир Невайй, Токъай...
Истанбул, билемен: «Теврикъа!» дийджек,
Арапнынъ, аджемнинъ устюне титрейджек...
Истанбул, тюрк тилин батырды, бувды...

Истанбул – себеби, бу сакъавлыкънынъ,
Бизлерни чырмагъан бу анкъавлыкънынъ...
Истанбул – бир леке акъ манълаймызда,
Истанбул – къаранлыкъ кунъ, айымызгъа...

Керекмий бизлерге не меркез, орта,
Истанбул, менимче, эр татар «ёрта»...
Къаерде айтылса Невайй тили,
Къаерде дуялса Токъайнынъ конъли,
Орасы бир изгю «акъ топракъ» бизге,
О ерде олейик тюркюли, куле...

Топракъчюн, тахт ичюн согъуштыкъ, тюштик,
Къара козь, зульф ичюн нелерге кириштик...
Тувгъан тиль къалды тек давкесиз, оксюз,
Тувгъан тиль къартая, оледжек къарт къыз...

Анайы осьтире «Айненни» чалып,
Къарт, джаныкъ джырларман конъялюни алып,
Оськен сонъ уйрене джат джырлар бала...
Анайнынъ джырлары бешикте къала...

Бу джырлар, тилегим, бешиктен турсын,
Мектепке, китапкъа, шеэрге кирсин....
Бешикте эштийик биринджи сесин,
Салагъач устюнде мезаргъа кельсин.

Тувгъанда баламан ойсыз, фикирсиз,
Ольгенде татарман, болалмам джырсыз...
Айтмадым бугуньгеч бир эрен беклеп,
Таньрыдан Невайи, Дженгизлер тилеп...

Согушлар сырасы кельди де, кече,
Тувмады бир менден яхшыракъ кендже,
Кьонушым, достларым азгана болса да,
Кунь-куньден элиме тюрю джат толса да,

Батырлыкъ баш керек, башымны сильким,
Тиль, конюль джавына кылыджым чектим:
Согушкъа, достларым, хакъ татар тиличюн!
Согушкъа, тувганлар, керчекчи эличюн!

19 март, 1919,
Будапешт.

«Татар туюлюмен!..» дегенлерге

Соньки джылынынъ дёрдюнджи айында,
Маджарлар элининъ бир кызгын джайында...

Джетишти Баты хан къарт Дунай боюна...
Хаберлер джиберди явурлар союна...

«Хаберсиз кельдилер, деме сонъ душман,
Атынны эгерле, яйынны кушан!..»

Явурлар, динлери татардан айры:
Фарангы, германы, о муртед маджары...

Беклетмий джетишти, кулюшип, ойнап,
Джолларда тоснакълар, ильчилер къайнап...

Хачларын такътылар опип моюнга,
Кёр, топал эренлер эп кельди джыйынга...

«Барбарлар, буларнынъ согушы оюн...
Дин, бильги кьолыман кырайыкъ союн...»

Дий эди Явропа, бу явур оппа...
Татардан корьмеген бир яхшы сопа...

Татарлар турдылар чынларын джырлап,
Яйларын, атларын алтунман сырлап...

Бир согуш болды шай... Ах, Аджем корьсе!..
Фирдевсий булардан бир дестан орьсе!..

Он кере салдырды джавур шай гурьлеп,
Он кере кьаныман джерлерни кирлеп...

Ой, татар баллары бар эди дженкте,
Буларны торуны Дженгиз де, Ленг де...

Тютме-тют болды ай, байракълар кьолда,
Кьорайлар тоз болды, сель акъты джолда...

Ай, урды джигитлер нарасыз, сессиз...
Бир куньде джыгылды Явропа эссиз...

Етмиш бир миллети бойнуны эгди...
«Аменна!» дедилер, Баты хан дженьди...

Баты хан кьолунда кемиги, эти...
Явропа о вакыт «Татарман! дий эди...

О акъшам бир дююн ясады татар,
О акъшам керекмий джылдызлар, айлар...

Чын татар булардыр, кьайтарма бильген,
Татарджа джырлагъан, олюмге кульген...

Бар татар бек бу гунь джашагъан болса,
Бу гуньчюн тувгъан да ашагъан болса....

«Биз татар тюгюльмиз!», – дий бугуь дёнме,
Эльбетте, тюгюльсинь, ай, байгуш коле...

Сен бугуь ойталыкь, ыргъатсынь, чобан!
«Татарман!» – десень де, табылмаз инангъан...

Сенинь бу инкярынъ кьоркъудан келе...
«Мен татар тюгюльмен!» – Явропа куле...

Азгъана юрегинъ болса тек сенинь,
Аньласанъ джигитлик не демек экенин...

Танысанъ Батыны, Дженгизни яхшы,
Акъар да козьлеринъ окюрли яшы.

«Татарман!» – дер эдинь, кокрегинь туйип,
«Татарман!» – дер эдинь озь тилинь суйип...

Сен татар туюльсинь, согушта болмай,
Бир Баты чыгып да, кьамчысын алмай...

Татарсынъ той болса, тадж, тахт турса,
Бир Дженгиз кьопып да, аягын урса...

Согуштан бурунда эр сёзю инкяр,
Согушлар биткен сонъ алайы татар...

Къабышкъан бетинъде болмаса эски
Батырлар союнынъ ал къаны, сюеги...

Базы бир сёзюнде болмаса изи,
Бурунгы джигитлер дуйгусы, сеси...

Ошасанъ бутюнлей душмангъа, джавгъа,
Ич тюшкюн корьмесем кылычкъа, аткъа...

Сенинъмен, дер эдим мен де: «Джокъ татар!
Батыман, Дженгизмен комюльди барабар...»

31 канун-ы эввель (декабрь) 1919,
Будапешт.

Заваллы тюрюк

Заваллы тюрюк, бахытсыз тувгъан
Сени де джылдызынъ тын бермий ургъан...

Кечмишинъ айтмайым, козьлерим ийе,
Тарихынъ ачмайым, джюрегим кюе...

Джатларнынъ кьолуна тюшtimi сарайынъ?
Къарарды, силиндим джылдызлы айынъ?..

Арабий, аджемий джаланджы достынъ.
Нечюн сен оларны кьошуда оздынъ?..

Бир сюрю душманынъ, учун душманынъ
Бира деп ичелер заваллы къанынъ.

Пашалар, ағалар, о ханым, бейлер,
Бир талай эсиринь къолунда нейлер...

Джолуньдан итилер, доғру джолуньдан...
Тилиньни алдылар о зайыф къолуньдан...

Джаильсинь, озюньни анълаялмадынь,
Озюньни корип де джылаялмадынь...

Барбарсынъ – эр ерде озюньни ашадынь,
Джатларгъа балларынь ашатып джашадынь...

Джатларнынъ къашына урулгъан эдинь,
Джатларнынъ тахтына къурулгъан эдинь...

Сенинь де бар эди атадан къалгъан
Къарувлы бир тилинь, атылмаз къалкъан.

Алты юз джылда тек къышын корьдинь,
Алты юз къышта къалтырап джюрдинь.

«Османлы девлети» – не ялан бир сёз!
Не янлыш корекен къарувсыз бир козь...

Девлетинь сенинь, заваллы тюрюк,
Юзлердже йыллар аччы оксюрюк!..

Бир куньчик келир де уянырмекенсинь?
Озь тувгъан тилинье даянырмекенсинь?

Къараман чобаны, о адсыз юрюклер,
Онъмагъан кишилер, керчекчи тюрклер.

Турармы экенлер, къуртулыш корип,
Тюрюкче айтып, тюрюкче окюрип...

Бугунинь къарангы, менимки дайын,
Кунь бата, къар джава беклеген сайын...

Кябеде башкъасы Къуранны алгъан,
Пейгъамбер бир дерен юкъугъа далгъан...

Месджитлер тозлана, орюмчек оре...
Минберни корюльмез къуртчыкълар кемире...

Бир урум узакъта тарихынъ яза,
«Барбарлар тарихы» адыны къаза...

Бир осал сююнч бар, авджылар бетинде,
Тизильшип туралар кийикнинъ четинде...

Бир менмен узакъта дуванъны эткен,
Тувгъанынъ, сенинъмен олюмге кеткен....

Бир меним къолумны кокке котерип,
«Умют»же, ольмез деп умютлер берип,

Бир менмен, джылайджакъ, яз, къыш, бааръ,
Бир менмен, къардашынъ, мен: «пис татар!»

30 январь, 1919,
Будапешт

Кечмиштеки сучларымыз

Бири ачкъан китабыны «Лянет!» – дий...
Элягюге, Баты хангъа, Темирге,
Бири язгъан тарихыны «Барбар!» – дий...
Бир вакъытлар бойнун буккен эмирге...

«Татар халкъы, Татар ханы!» – фысылдай,
Кяфир, мумин бутюн дюнья тиллери,
«Татар ханы джуртумызны джакъты шай,
Менгюликке атеш болсун эр джери!..»

Факъыр татар аттан тюшкен, шашыргъан,
Бетин орьте, сесин къыса, гизлене...
«Дженгиз, Темир, Батыны мен бильмиймен,
Мен оларны ич корьмедим...» – сеслене...

Душманлары: «Сенсинь!» – дийлер, къыйнайлар. –
«Муна ресминъ тарихлерде корюне.
Сенсинъ Дженгиз аркъасындан джувургъан,
Бетинъ сары, пантик мурнынъ кичкене!»

«Мен тюгюльмен!» – дий факъыр, ай зарлана. –
«Дженгиз, Баты джынсымда ич болмады!
Бабам, анам бир шерифе, бир сейид.
Якъынларым я бир молла, я къады...»

Ташланъыз о факъыр халкъны, сучу джожъ,
Сучу болса, джашавында одийджек,

Менмен Дженгиз, Темир ханның торуны,
Менмен оның джолун даим кутиджек...

Юкленемен бар сучларын оларның,
Бизлер джакътыкъ Багдадынның, Басранның,
Бизлер джыкътыкъ сарайларын Романың,
Бизлер сойдыкъ акъ сюегинъ, къараның!..

Кель, бир сор! Берийим эп эсабын,
Далмачьяның, Маджарлыкъның, Къзакъның,
Индияның, Акъ деньизнинъ, Азакъның,
Кель бир сор! Барбарлыкъның эсабын!..

Кылычым джокъ, атларым джокъ, джаявман...
Джорегимде джанган атеш дурулды...
Мойнум бахтның къолларында бурулды,
Бугунъ олюм джолларында бир савман!..

Эй, Явропа, эй, улема, билинъиз!
Китапларың ялан айтса даим шай,
Даим къурсаң козьашыңдан кок сарай...
Силькинирмен, болурман тез бир Дженгиз!..

Китапларың Диджлелерге атарман!
Сарайларың ермен ексан эткен сонъ,
Баланъ, чаганъ откъа къурбан кеткен сонъ,
Кене кетер, мезарсыз шай джатарман!

Эзилийим, юкленийим сучларын!
Буюк ханның, буюк халкъның мирасын,
Юкленийим бабаларым гунасын,
Шай джюрийим шу дуньяның уджларын!..

13 шубат (февраль), 1920,
Будапешт.

Муслюман баласы, муслюман баласы...

Бутюн Шаркъ сархош, дернекте, тойда,
Чубугъын савура, афъёнын джута...
Кечелер сырлы, гуналы, эссиз,
Узакъта джылай бир бала эшсиз...
Муслюман баласы, муслюман баласы...

Кечмиши ялан, бугуни булут...
Келеджек – шансыз бир тахта табут...
Бүтюн Шаркъ ките мезаргъа джанлы,
Бир бала тува, ачувы къанлы...
Муслюман баласы, муслюман баласы...

Бинь уйнинь эр кунь таваны чёке,
Эр кече олюм мезаргъа тёке,
Бинь юкли хатун баласын бува,
Бир бала кене гизлидже тува...
Муслюман баласы, муслюман баласы...

Мевталар чюрий, къанлары къуруй,
Эреннинь тюрбеси, башташы ирий.
Кене де биреве джетише шаркътан...
Кене де биреве тюньюльмий Хакътан...
Бир чобан баласы, муслюман баласы...

2 март, 1920, Будапешт.

Къарт чингене

Къарт чингене, сакъалы акъ, татардай,
Къайгъусы коп, козюнде джаш мундырай...

Сойын-сопын бильмий о, саялмай да...
Тарихы джокъ, бахты джокъ, къышта, джайда...

Къайгъу эски, къайгъу джаш, къайгъу джашсыз...
Къайгъу осе, тёли ач, акъча, ашсыз.

*Джары кече, ламбалар коптен сёнген,
Тек шырылдай якъында джолчы озен.*

*Акъча тапкъан бир къач татар джигиди,
Акълыв джойткъан шу арада, айгиди...*

Кече вакъты бир къач джаш баса уйин,
Уяндыра факъырны, сёге сойин...

– Чалса, диймен, эй копек, муна пара,
Даа «чыкъ, чыкъ...» эттире, юзю къара...

– Къардашларым, аджыңыз, бикем хаста,
Балам ольди джюрегим къатты джаста...
– «Чал!» – дегенде джигитлер, чал! Эй копек,
Сендий джарынь болгъан сонъ, мал не керек?..

* * *

Къолундан тутып тарталар уй алдына,
Къарысы джылай, кызычыгы ай зарлана...

Эр тюркюге бир минлик таба булар,
Эр мин ичюн гъарипчик ашай шамар....

Энъ сонъунда котеклеп ичирелер...
Давулына къош пычакъ кечирелер
Факъыр кене уюна джылай, джылай...
Ахы тута татарны копке озмай...

* * *

Орус келе татаргъа нагайкаман:
«Давай налог, бер солдат, татар айван!»

Татар бола мышыкъдай: «Гаспадин!» – дий,
Аякъ обе, орустан афу тилий...

Чингене чала о вакъыт озъ башына,
«Залымнынъ залым джетер, – деп, – тик башына!»

Нисан (апрель), 1920, Лозан.

Чесир

Тульнара
УСЕИНОВА

Ягъмур нагъмеси

Повесттен парча

Къырым Алимени сыджакъ яз куню ягъмурнен къаршылады. Шашыладжакъ шей. Къоджаман учакъ Ил-86 Акъмесджит аэропортына келип къонгъанынен, Къырымнынъ мавы кокюнде булутлар пейда олдылар, ве Къырым ватанына къайтып кельген адамларымызны талгын яз ягъмурунен къаршылады.

Алиме учакънынъ трапындан тюшкенде, ягъмурнынъ салкъын тамчылары: «Хош кельдинъ» деген киби енгиль-енгиль бетине тийип, онъа хош кейф багъышладылар. Юрегиндеки къуванчына даа да къуванч къошулды. Юреги: «Къырым, мен санъа къайтып кельдим!» деген киби, севинчнен ура эди.

Я, насыл севинмесин о – бундан 45 йылдан зияде эвель сюрюн этильген къартана-къартбабаларынынъ асретли ватанына къайтып кельмекте де.

Бахытсыз халкъны Ватанындан, урь аятындан девлет махрум этти. 1944 сенеси майыс 18-де бутюн халкъны тувар вагонларгъа юклеп, гъайып олсунлар деп, узакъ, бельгисиз ерлерге котерип аттылар. Къырымгъа исе, бошап къальан татар эвлерине ябанджы халкъны кетирип ерлештирдилер.

Лякин аз сайылы джесюр халкъымыз ольмеди. Ватансыз, акъ-укъукъсыз къалгъан халкъ олюмден къуртулды, сагъ къалды.

Йылар боюнджа халкъ Ватаным деп янып-куйди, ватанына ынтылды, тилини, динини сакъламагъа тырышты. Яш несиллерге Ватан севгиси ана сютюнен синъди. Эм чокъларына Къырым дюльбер масал манзарасы киби тасвир этиле эди. Къырым къартана-къартбабаларнынъ асретли тюркюлеринде, масалларында яшады. Къырым хатырлавларда, тюшлерде, йырларда тылсым киби дуолды.

Атта Алимелернинъ азбарында Къырымдан кетирилип пенджере тюбюнде отуртылган къызылчыкъ тереги биле балаларгъа Къырымнынъ сымасыны анъдыра эди. Къырым дагъларындаки гурь къызылчыкъ тереклери акъкъында биталары чокъ икяе эте эди. Бу терек исе къач йыл берли осюп, атта бир данечик мейва бермей эди.

– Не ичюн я, бита? – деп сорай эди кичкене Алимечик бита-сындан.

– Къызылчыкъ да ватаны Къырымгъа асрет, – деп джевап бере эди битасы онъа.

Лякин беш-алты йылдан сонъ, терекнинъ устюнде не исе, аз олса да, къызылчыкъ данелери пишти. О къорантанынъ севингенини коръсенъ! Он эки яшында Алименинъ севинчи сынъырсыз эди. Къызылчыкълар гурь ешилъ япракълар арасында къырмызы чыкъ тамчылары киби алланалар.

О къадар йылдан берли мейва бермеген терекнинъ устюнде ниает къызыл фенерчиклер яндылар! Масал киби тылсымлы шей! Алиме, къуванып-къуванып терек янында секириклей. Беш яшында кичкене огълан къардашы Мемет исе, вакъытны джоймай, эльчиклерини алчакъ асылы къызылчыкъларгъа узатты да, шу дюльбер къызылчыкълардан авучыгъына сыгъганы къадар узюп алып агъызына къапты.

Алиме буны корип, тап къычырмагъа башлады. Акъылгъа ятмагъан шей! Бу къызылчыкъларны, бу Къырым, Ватан темсилини ойле кийикче агъызынъа къапмакъ мумкюнми?!

– Ах сени, джанавар! – Алиме Меметнинъ сачларына япышты. Мемет тааджипленип, къара козьчиклерини акъайтты да, бар сесинен багъырмагъа башлады.

– Къана бер! – Алиме Меметни яхшы этип силькти де, онынъ къапкъан къызылчыкълары агъзындан ерге тюшип кеттилер.

– Баланы ойле силькитмек олурмы! – башыны саллады буны корьген битасы.

– Я бу джанаварчыкъ ойле къыйметли шейни – къызылчыкъларны ашай да! – Ачувындан Алименинъ тап янакълары къызарды. – Мен оны силькитмек дегиль, лешин серерим!

Мемет Алименинъ къолундан къуртулып, мыскылнен кульди де, къачып кетти.

– Я о даа кичкене бала, акылы етмей. – Битасы Меметни акыламагъа тырыша, Алиме исе шу къадар кыйметли олган ве Кырымны андырган кызылчыкларны кърчалай ве ич бир акылавны къабул этмей, юреги наразылык толу.

Битасы кулюмсиреди.

– Айды, айды, къайнама, кызым, бала осер, сонъ эр шейнинъ кыйметини анълар. Экинъиз де келеджекте толусынен анъларсыз, озюньизге эм халкъкъа аит олган шейлерни кърчаламакъ керек олганыны билирсиз.

– Мен энди билем! – Алиме чырайыны сытты.

– Лякин Мемет бильмей! Бакъса сен онъа, акылсыз, аз къалды кызылчыкларнынъ эписини ашамагъа, биз оларны о къадар вакыт бекледик де!

Алименинъ тап юреги санчмагъа башлады, козьлери яшланды. Битасы онъа Кырым акъкъында чокъ тариф эте эди. Олар кичкене экенде, кой янындаки дагъ этеклеринде кызылчыкъ, джеviz, фындыкъ, когем джыйгъанларыны битасы о къадар усталыкънен икяе эте эди ки, бу манзара Алименинъ козьлери огюнде, гуя озю корьген киби джанлана эди. Битасы омюрининъ эр бир левхасыны ойле бир ренкли, эеджанландырыджы суретте тасвирлемеге биле эди ки, Алименинъ назик, индже, йымшакъ къальбине шу икяелер омюрлик синъип къалдылар.

Алиме тизлерине чёкип, чайналган кызылчыкларны топлай, битасы исе терен кокюс кечире, кене узакъ 1944-нджи йылны, къара вагонларны, сонъсыз демир ёлны хатырлады. Поезд турган къыска вакытта, чёльге чапып, эки таш арасында атеш якып, кичкене къазанчыкъта ун, я да къартоптан быламач пиширмеге етиштирип, сонъ вагонгъа чапып къайтып, балаларына ашаткъаныны хатырлады. Кетсин-кельмесин шу къара куньлер. Сюрюнликнинъ биринджи йыллары не къадар халкъ ачтан ольди, сайысы ёкъ. Къалгъанларны тек атиклик къртарды.

Кырым Алимени яз ягмурынен кършылады. Учакънынъ ба-самакларындан тюшеркен о битасыны, балалыгындаки кызылчыкларны хатырлады. Козъ огюне битасынынъ чокъ икяе эткен догъмуш Судакъ дживарындаки кою кельди. Ешилиик ичинде коюльген кичкене, кираметли дам эвчиклер, кой этрафында къоджаман дагълар, къаялар, дагъ артында корюльген мавы денъиз, къаравул киби турган Къара-Дагъ...

Алиме учакътан тюшкен сонъ, бетинден ягмур тамчыларыны сильди, этрафкъа козь ташлап, кулюмсиреди. Недендир къркып, сагъга-солгъа бакъынды: кимсе корер де, нелер тюшюнир, деп. Лякин учакътан тюшкен халкъ онъа ич де къулакъ асмай. Эр кес ерге тюшмеге ашыкъа, аджайип яз ягмурыны да корьмей, эслемей.

Алиме, юксек бойлы, индже белли, узун къара сачлы, ири

козью дюльбер кыз, эр кеснен берабер аэропортның бетон майданына тышти. Эписи узун машинага минип, аэропортның о бир четине келип тыштылар. Буюк араба қапы ачылды, бир топ халкы зий-чув олып, озен суву киби акып кяршылаганларга ынтылдылар. Къуванчлы ах-вахлар, кычырувлар, селямлашувлар, козьяшлар, эр кес кярышты. Аваны насылдыр гюрюльти сарсытты. Алиме шу кярышык халкы денъизи ичинде тура, этрафка бакъа-бакъа, бабасыны эм Меметни кыдыра. Не бабасы, не Мемет корюнмейлер. Алиме энди раатсызланмага башлаганда, адамлар арасындан Мемет атылып чыкты.

– А-а, мына сен кайдасын! – деп кычырды.

Оның артындан бабасы пейда олды. Къучаклаштылар, опюштылер.

Алименинъ юреги къуванч толы. Этраф кайнаву халкы денъизи, учактан тышкен эр бир кырымтатар къувана, Къырымга кельди де! Аэропорт эр кунъ бойле кайнаган къазанга чевириле, эр кунъ Орта Асиядан кырымтатарлар толы учаклар келип къоналар. Эр кунъ Акъмесджит аэропорты санки байрам майданына чевириле – кырымтатарлар Ватанларына кайталар. Къуванч – къуветли, джанлы гайрет, инсанны ичинден сарсыта биле. Ватан дуйгъусы бинълернен халкыны озюне джелъп эте. Тылсымлы муджизе. Дюнъяда онынънен тенъештирилген муджизе даа бармы экен?

Яз гъмуры аваны тазертти, асфальтни сылатты, ешилликни сувга тоюрды. Бу Къырым гъмуры да бир тылсым.

Орта Асияда догъып оськен Алиме, табиятнынъ бойле наланганыны ич коръмеди. Къуванч ве аджайип дуйгъулар ичинде чалкъанган Алиме бабасынынъ артындан кете, янында секириклеп, бир шейлер тез-тез сйлеп Мемет чапа. Амма Алиме оны ич эшитмей кете.

– Сен мени динълемейсинъми, не? – деп ачувлана Мемет.

Алиме озъ тышунджелерине кяпылып, кулюмсиреп кете бере.

Бабасы да бир шейлер сорай, айта, лякин Алиме оны да эшитмей. Юрегини къуванч, зеджан кяплап алды.

Мемет Къырымга бабасы бир чель койден эвчик алган сонъ, яз башлаганда кельди. Энди эки-учь айдан берли кырымлы, эм бегенди, эм алышты, эм Алимеге янъылыкларны айтып бермеге ашыкыа. Яз ичинде осюп-буюди, энди секизинджи сыныфка бараджакъ. Аналары исе даа Орта Асияда.

– Меним чантам кайда? – деди Алиме бирден шашмалап.

– Мына-мына! – Онынъ безз чантасы Меметнинъ элинде экен. О оны омузына асып, саллай-саллай кете.

– Яваш ол, онынъ ичинде меним дипломым бар, – деди Алиме.

– Я-а! Дипломлы олган экенсинь! – эриштире оны Мемет ве чантаны даа пек саллай.

– Кой мектебинде иш бармы экен? – деди Алиме тюшонджеге далып.

– Ага, шимди алырлар сени анда ишке! – Мемет энди кой балаларынен достлашкыан эди, о эр шейден хабердар. – Баба-мызны, теджрибели оджаны, мектепке ишке алмадылар, сени алырлар беллейсиньми?

– Балалар, кыавгалашманьыз! – деп токътатты оларны бабасы. – Иш меселени сонь бакъармыз.

– Баба, я сен ойле де кьуруджылыкьта чалышасыньмы? – деп сорады Алиме бабасына чевирилип.

Бабасы чель тараф койде эвчик сатын алган сонь, ерли мектепке иш сорап барды. Орта Асияда чокь йыллар тарих оджасы олып чалышкыан адамны кой мектебине биле алмадылар. О колхоз кьуруджылыкь бригадасына ишке кирмеге меджбур олды. Прописканы да докьуз айдан зияде бекледи.

– Мен сагь экеним, бу койде кырымтатарнынь тюсю биле олмайджакь. – деп кьатиен кестирген эди шу колхознынь реиси. Эм шу йыллар Кырымгьа кьайтып кельген ватандашларымыз ичюн пек кыйын олды.

Шу койчик Кырымнынь уджсыз-буджакьсыз чёллери ичинде джоулган, шеэрлерден, дёнъизден узакь тура, алынган эвчик кичкене, тар, яшамакь ичюн бир тюрлю шараит ёкь, иш ёкь, лякин бабасы рухтан тюшмей, ниает ватаны Кырымгьа кьайткьанына севине, чешит планлар тизе.

Кырымтатарлар Ватандан сьургьон олунгьанда о он бир яшында бала эди. Сьургьонлик йылларынынь эр бир кьара куню, дакькьасы яхшы этип акьылына синьди ве омьор бойы унутылмады. Судакь дживарындаки тувган кою, Акьмесджитте эски шеэрнинь эвлери, бабасынынь эвчиги янындан кечкен трамвай, Кантарная сокьагынынь соньундаки терен ешилъ дере (шимдики Петровская балка), анда оськен балабан-балабан кийик ал чечеклер. Шимдики «Салгирка» паркындаки безь сарай, онынь басамакьлары янында таштан япылган арсланлар – эр шей онларнен йыл акьылында сакьлы яшады.

Акьмесджитке, я да Судакькьа ерлешмеге ич бир имкян олмады. Иште, оньа ве кьорантасына шу чель кою, шу эски эвчик кьысмет олды.

Олар лаф эте-эте автостоянкада турган озьлерининь безь машиналары янына етиштилер.

– Сен энди мектепке бардыньмы я? – деп сорады Алиме Меметтен анасы киби талапкяр сеснен.

– Ёкь, шуны! – Мемет чырайыны сытты. – Не джойган экеним мен анда!

– Мен санъа косътерирум, не джойгъаныны! – Алиме энди ачувланмагъа башлады. Анасы оны Меметке козь-къулакъ ол деп тенбийлеген эди. Онынъ ичюн Алиме джиддий, анасынынъ авалесини мытлакъа омюрге кечирмеге тырыша.

– Балалар, къавгъалашманъыз дедим сизге! – деп кене сертейди бабасы дюмен башына отураракъ.

Алиме тап ынджынды – о энди йигирми эки яшыны толдурды да ве озюни энди буюклер сырасында деп сая эди.

– Ха-ха! – кульди Мемет. – Мени тербиелемеге сенинъ акъкъынъ ёкъ. Ай-медет, университетни битирип, диплом алгъан сонъ ба-лабан къыз олдынъмы?

– Сус! – ачуланды Алиме. – Меним сёзимни динълемесенъ, мен...

– Сонъ не олур экен? Не? Не? – куле Мемет. —Сонъ не япар-сынъ, айт бакъайым!

Алиме индемеди, пенджереге чевирильди. «Текмиль баштан чыкты бу бала. Къырым оны бозгъан! Юваш, тербиели бала эди, бакъ сен учъ ай ичинде не олды!».

– Меметни эвде тапсанъ ал! – деди бабасы кулюмсиреп. – Гедже-кунъдюз достларынен сокъакъларда ойнап юре, балыкъ тутмагъа кете, деньизге ювунмагъа баралар, энди яламагъа да огренди.

– Бу яхшымы, яманмы? – тааджипленди Алиме. – Ич де сёз динълемей бу бала, коръмейсизми!

– Я мен не япайым? – омузларыны кысты бабасы. – Буюн кунъ чалышам. – Лякин акъшам эвге къайтсам, Мемет мени озю пиширген ашнен сыйлай, эм эвни джыйыштыра, эм бостандан себзе джыя...

– Я-а? Пек яхшы экен!

Эм савут юва... – девам эте бабасы. – Яхшы эв саиби олды! – макътай о огълуну.

– Эльбет, – мыдырданды Мемет. – Савутларны ювмагъа мед-жбурум, ювмасам, оларны аман мышыгъымыз келип тилинен ялап кетер...

– Сен Меметни сёгме! – деди бабасы къатиетликле.

– Э-э! Экинъиз де тиль тапкъан экенсиз, – деди Алиме чырайыны сытып.

Бабасы кулюмсиреди, козь кыйыгъынен кызына бакъты: ось-кен... Месулиетли, тертип-ни-низамлы гузель кызы бар!

Баба ичюн не къадар бахт.

– Бизим коюмиз – класс! – девам эте шу маальде Мемет. – Меним янъы достларым да – класс!

Къызлар да – класс!

Машина кенъ асфальт ёлдан чёл тарафкъа айланды ве су-ръатнен энди чалынгъан алтын занлар янындан вызнен кечип кете.

Алиме меракънен этрафтаки манзараларны козете. Ёл янын-да кичкене койлер Алимени озь тертипсизлигинен, кирлилигинен тааджиплендирелер.

– Биз яшаган кой де ойлеми? – деп сорады Алиме.

– Эльбет, – деди Мемет. – Эвчигимиз де кичкене, тар алчакъ...

Лякин ава яхшы олса, азбарымыздан Чатырдагъ корюне! – деп къошты бабасы, эм джошкъунлыкънен текрарлады: Этраф – чёль, уфукъта исе – Чатырдагъ! – Шу эвчикни насыл сатып алгъаныны ве апайына бу къуванчлы вакъианы насыл хабер эткенини хатырлады:

– Билесиньми, Асие, эвчигимиз кичкене, лякин азбарымыздан Чатырдагъ корюне! – деген эди о вакъыт.

– Я шеэрден пек узакъмы? – сорады апайы.

– Йигирми километрден зияде...

– Вай, не япайым... Я балаларымызнынъ алы не олур! Оларгъа окъумакъ-чалышмакъ керек те! – Апайы агъламсырады. Орта Асиянынъ буюк шеэрлеринден биринде бутюн омюр яшап, балалары Алименен Мемет яхшы мектеплерде окъудылар... Алиме алай окъув журтуны битирди... Койде не япар, не ерде чалышыр, насыл яшарлар алышмаган, бильмеген ерлеринде? – деп окюнди апайы.

– Сен раатсызланма, – тынчландырды оны о вакъыт акъайы. – Бир шей олур. Энь муими – Кырымда ерлештик те!

– Айды, ойле оладжакътыр даа, – деп апайы терен кокюс кечирди де: Кысметимиз ойледир даа... – деп, кене агъламсырады.

Алиме, бабасы Кырымгъа эв алмакъ ичюн кеткен сонъ, бутюн вакъыт Кырымны корьмек арзусынен яшай эди. Кырым онъа тылсымлы масал киби корюне, дюльбер кирамет дамларнен орьтюли эвлер, мавы далгъалы денъиз, саиллеринде ешилъ багъ-багъчалар. Кыз Кырымны башкъа тюрлю ич тасавур этип оламай. Чюнки Кырымны тек ренкли откриткаларда корьди, эм алты яшында олгъанда оны анасы бир кере язда Кырымгъа алып барган эди. Кырым – къоджаман мавы денъиз, алтын къумлы пляжлар сыфатында, денъизде ювунган чокътан-чокъ адамлар эм беяз къутулар ичинде ешилъ ве сары мармеладан япылган сансар ве тавшанлар шекилинде акъылында къалды. Балалыгъында шу Кырымнынъ пляжларында Алиме денъизге севда олды. Онынъ салкъын сувларына батып-чомып, озюни сонъсыз бахтлы ис этти. Къара денъизни бутюн омюр тюшюнде корьди. Денъиз – муджизе, балалыгъынынъ темсили олып къалды.

Шу Кырымнынъ тасвири Алименинъ омюринде муим ерини ала эди, чюнки битасы, анасы, бабасы да, Кырым акъкында Алимеге чокътан-чокъ икяе эттилер ве онда Кырымгъа битмез-тюкенмез севги ашладылар.

Машина ниает койге кирди ве алчачыкъ эвнинъ ешилъ араба къапусы янына келип токътады.

Этрафтаки факырлыккыны корип, Алиме текмиль шашты. Къомшу эвлер де шойле кичкене, базылары атта акъланмагъан. Алиме машинадан тюшип азбаргъа кирди, этрафларны козьден кечирди. Къоджаман, ешилликке комюльген азбар, пенджере тюбюнде чешит чечеклер ачкъан. О янда, бу янда гурь отлар оськене. Меметнен бабасы, корюне ки, эвчикни энди тамирлеген, акълагъанлар, бетонсыз азбарны темизлеген, таптагъанлар.

– Кель, коръ, биз къорамызда нелер сачтыкъ, – Алименинъ тегерекленген козьлерини корип, Мемет оны къувандырмагъа ашыкты. – Юр, косьтерейим. Хыярларымыз бар, помидорларымыз пишти, къарпызларымыз да мына олды!

– Токъта, токъта, – деп токътатты оны бабасы. – Алиме эвге кирсин, одаларны коръсин, ич олмагъанда шейлерини ерлештирсин.

Алиме ичери киргенинен йиберильди, скемлеге чёкип, диваргъа ясланды, козьлери бирден яшланды.

Кичкене пенджеречиклер, эвге кунъ ярыгъы аз кире, алчакъ таван... Амма диварлар акълангъан, одада киреч къокъусы тура – баба-бала орталыккыны тертип-низамгъа чеккенлер.

Алиме козьашларыны тез-тез сюртип, азбаргъа чыкты.

– Машалла сизге! – деди, о, озъ эеджаныны косьтермеге тырышып.

Лякин бабасы дуйды.

– Бегенмейсинъми бу ерни? – деди.

– Ёкъ, ёкъ, бегенем, эвимиз де пек гузель, – деп Алиме бабасыны къандырмагъа ашыкты.

– Юрь, юрь, бостанны косьтерейим де санъа, – деп сабырсызлыккынен чагъырды оны Мемет.

Эв огюнде балабан-балабан чечеклер осе. Бойле сойларыны Алиме биринджи сефер коре.

– Бизде, Орта Асияда бойле чечек ёкъ эди, – деди о, чечеклерни сыйпалап. Козьлери кене яшланды. Догъгъан шеэрини, андаки буюк, юксек, айдын эвлерини, анасыны хатырлады. Бу ерге кельсе, орталыккыны коръсе, не дер экен... Къуваныр, я да агълар экенми... Сонъ кене тез-тез козьлерини сюрти.

Бабасы исе къуванып-къуванып, онъа азбарны косьтере.

– Мына бу ерден биз къуругъан тереклерни чыкъарып алдыкъ, яныларыны сачтыкъ: алма, армут, фишне, шефтали...

– Къорада биз къарпыз да сачтыкъ! – кене макътана Мемет, элине балабан бир бош къопкъаны алып. – Догърусыны айткъанда, бабам сачты, мен исе суварам. – Энди къарпызларымыз буюк топ киби олдылар!

«Бакъса сен, акыкый балабан бала, эв саиби олды!» – Алие онынъ артындан тар ёлчыккынен кениш бостаннынъ сонъына ба-

рып чыкты. Отлар ичинде, кунеште насланып пишеяткан сырлы кярпызларны корип тааджипленди.

Мемет бир данесини кьопарып алды:

– А шимди ашармыз, – деди леззетнен тамшанып.

Алименин козьлери кене ничюндир, яшланды. Озюнин кьалын ешил кьаплы дефтерини хатырлады ве эвге тараф айланды.

– Кьайда, кьайда чапасын, – тааджипленди

Мемет, – Айды помидор джыйык! А-а, аньладым, бизим эвимиз акькында энди шиир токьудын, э? Оны язып ташламагьа ашыкьасын. Айды, бар кет. Мен озюм помидор, хыяр джыйып кетиририм..

Оода Алиме чантасындан ешил дефтерини, кьалемини чыкьарды ве кьалеминин уджыны кемирип тюшонджеге далды. Дефтери тылсымлы дияр – Кьырым акькында атешин дюльбер шиирлер иле толы эди. Шу шиирлер хаяллар киби, дюльбер уйдурылган манзараларны, масал киби тасвирлей эдилер.

Акькьатта исе, шу Кьырым масалгьа ич бенземей экен, ич дюльбер дегиль экен. Кирли койлер, чиркин эвлер, пислик толу шеэрлер... Бу аджджы акькьат Алименин темиз, индже, назик кьальби ичюн буюк сарсытма олды. Бу вазият оньа пек тесир этти.

Шиирлерни оларнын кьорантасында эр кес яза эди.

Биталары, бабасы, анасы да. Оларнын язылары андан, мындан Алименин козюне илише эди. Эр бир сатырларда Кьырым иньлей, Кьырым йырай, Кьырым куле, кьычыра эди, оськен сайын Алиме озю де бир шейлер уйдура, яза эди.

Шимди де, ниает, ана-Ватан Кьырымгьа кельген сонь, дефтерини, кьалемини алып, ешиллик ичине комюльген азбаргьа чыкьып, алчачык скемлеге отурды да, акьылына кельген сёзлер бир-бири артындан ильхамнын индже алтын йипине тизилип, дефтерине тёкюльдилер.

Мемет чапып-чапкьалап акьшам емеги азырлады, азбардаки масагьа кьызартылган йымырта, помидорлар, пишкен кьартоп, ягь, пенир, чай, отьмекни кетирип, татасыны ашамагьа чагьырды.

– Бакьса сен, бу балагьа! – тааджипленди Алиме. – Мен яньлыша экеним. Кьырым саньа яхшы тербие берген! Аферин!

Алиме текмил алсызланды, болдурды, козьлери юмула. Кьырымда кечкен биринджи куню оньа пек тесир этти.

Орталыкькьа акьшам салкьыны тюшти. Кокте ири, ярык йылдызлар пейда олды. Азбарда кой сукьонети укьом сьуре, тек тереклернин япракьлары азчык шувулдайлар, бабасы яваш сеснен Меметке бир шейлер айта. Алиме оларны диньлемей, энди юкьусырай.

– Алиме, кокке бакьса, – тынчланып оламай Мемет. – Бакь насыл ири дюльбер алтын йылдызлар! Мен телескоп ясайым. Бир керекли джамчык тапсам, телескоп азыр! Сонь кокни, айны,

Йылдызларны якъындан корьмек мумкюн олур! Билесиньми...

Бабасы индемейип сигар ичип отура, Мемет мышыкънен ойнамагъа тутунды. Алиме зорнен козьлерини ача, лаф этмеге кучю къалмады. Кырымдаки биринджи кунни оны эзип-орьседеди... Алиме еринден туруп, яваш-яваш араба къапы янына барды, тышарыгъа бакъты. Эвлери кой четинде. Ай ярыгъында кумюш тюсте йылтырагъан сокъакъ ёлу узакъларгъа, чёллер тарафкъа алып кете. Орталыкъ сукюнет. Этрафта яз къуртлары бар сеслеринен чырылдайлар. Бойле яньгыравукъ къуртларнынъ «чалгы такъымы»ны Алиме биринджи кере эшите. Юреги хош дуйгуларнен толып-таша. Татлы юкью оны эсир этмеге тырыша. Кырым акъшамамы насыл аджайип!

Эм Алиме онъа насылдыр бир шей етишмегенини сезе, лякин не олгъаныны аньлап оламай. Ава етишмейми ёкъса?

Сонъ бираздан аньлай: балалыкътан алышкъан шеэр шама-тасы етишмей онъа! Джаны сыкъыла, кой сукюнети оны баскъан-эзген киби ола, кедер эте!

Узакъкъа кеткен ёл бош. Къомшу эвлернинъ пенджерелеринде сыджакъ ярыкълар корюне. Ёл бою къоджаман тереклернинъ япракълары шувулдамай. Бутюн кой, атта терек япракълары юкьугъа далгъанлар.

Алиме терен кокюс кечирди. Тазе ава онъа бал киби титлы олып корюнди.

Саба Алиме кеч уянды. Кунеш шавлелери оданы толдырдылар. Алиме туруп, азбаргъа чыкъкъанынен кене орталыкъны саргъан сукюнетке тааджипленди. Койде тек хоразларнынъ эм сыгъырларнынъ сеслери эшитиле.

– Орталыкъ ойле тынч ки! – деди Алиме тааджипли сеснен сукюнетни бозмагъа тырышып. Акъыкътен де онъа шеэр гурюльтиси етишмей!

– Шамата истейсиньми! Шимди япарым санъа шамата! – Мемет эв огюндеки палисадникнинъ алчачыкъ эски къора устюнде салынджакътаки киби салланып аз къалды къорачыкъны бозып йыкъмагъа, эм йыкты да! – къоранен берабер ерге юварланып, къуванчлы сеснен шамата къопарды.

– Тынчланса! – деди онъа Алиме ве шу анъ азбаргъа кичкене къызчыкънен кирген яш къадынны корип къалды. Койде куньдюз азбар къапылар килитленмегени ве адамлар азбарларгъа сербест киргенлери де оны айретте къалдырды.

– Селям алейкум! – деп азбар къапыдан элинде къартоп ве хыяр толу къопкъа иле муляйим сесли къадын келип кирди.

Онынъ ады Настя экен. Шень, лафазан къомшу къадын, пек истей экен кырымтатарларнынъ Асиядан кельген къызынен таныш олмагъа.

Беш дакъкъадан сонъ олар азбарда маса башында отуруп

лаф эте эдилер. Настя кьаве пиширген Алимени тааджипнен сорахтыра ве озю койнинь яшайшы акькында тариф эте.

– Сенинь бабань аджайип адам! – дей Настя.

— Бу эски эвнинь алыны корьсе эдинь! Азбардан учь самосвал чёплюк чыкьарды, эвни тамирледи, азбаргьа кьуругьан тереклер ерине янъыларыны отуртты... Тааджипли шей! Эр бир шейге эли келише!

Алимени кьырымтатар ишкирлиги Настяны тааджиплендиргени кьувандырды. О дикькьатнен кьомшусынын битмез лафларыны диньлей, оны кьаве, чай, таталылыкьларнен сыйлай. Олар экиси тез достлаштылар.

– Раатсызланма, сен де ишке кирерсинь. Университетни битирдинь, дейсиньми? Бизим мектебимизде тамам шу фенден оджа керек. Сен догьру мектеп директорына бар, бельки де алыр сени ишке – деди Настя.

О себзе толукьопкьасыны кьалдырып, Алимени де эвине мусафирликке чагырып кеткен сонь, Алиме кьувана-кьувана эв ишлерине тутунды. Бабасы акьшам иштен кьайткан сонь кьомшулары акькында тафсилляты тариф этти. Настянынь кьоджасынынь кьартбабасы – дед Лёша, дженк ветераны, кьырымтатар кьошму эвчикни сатын алгьан сонь, биринджи куньлери, акьшамлары, кьапыдан дегиль де, азбарларнынь четинден, сакьына-сакьына келип, оньа кьопкьанен кьартоп, помидор, джеплеринде пишкен йымырта кетирип, сыйлай экен. Экиси ян-янаша отурып, сигар ичип саатлернен лаф эте эдилер. Догьрусыны айткьанда, кьомшуларнынь чокьусы кочип кельген кьырымтатарларнен биринджи вакьытлары ачыкьтан-ачыкь кьонушмагьа кьоркьа эдилер.

Шу колхознынь башы: «Мен сагь экеним, бу койде ич бир кьырымтатар келип ерлешмейджек», – дегени эр кеснинь акьылында.

– Я не ичюн? – деп тааджипленди Алиме. – Шимди алтмышын-джы йыллар дегиль де! Кьырымтатарларгьа Кьырым энди ясакь дегиль де!

– Ана ойле иште! – джевапланды бабасы. – Мен докьуз ай прописка талап эттим ерли акимиеetten, ниает булдым. Ойле иште... – текрарлады о. Индемей сигарыны якьты.

– Айдынъыз, ярын денъызге барайыкь, – деп сукьонетни Мемет бозды. Тезден окьув башлайджакь, даа денъызге баргьанымыз ёкь!

– Ялан айтма! – деди бабасы кулип. – Бутюн яз кой балаларынен денъызге барып эглендинь, тенинь кунештен тунч киби олды!

– Мен бизим кьорантамыз акькында дейим, – ынъджынды Мемет. – Учевлешип даа денъызге баргьанымыз ёкь да!

– Айдынъыз, барайыкь! Ялтагьа барайыкь! – деди Алиме севинип.

– Ёкъ, Судакъкъа! – дедилер бирден кестирип бабасынен Мемет ве бир-бирине бакъып кулюштилер.

Эки афта ичинде олар учю бутюн Къырымны доландылар. Дюньяларыны унутып, дёнъизде ювундылар, раатландылар, кейфлендилер, шеэрлерни, Къырымнынъ чешит кошелерни зиярет этип, озьлери ичюн аджайип улькени ачтылар, Къырымнынъ муджизели табиятынен таныш олдылар, бабасынынъ ве анасынынъ тувган койлерине барып, башлары кокке етти.

Кичкене балалар киби къувана-къувана, озьлерине байрам багышладылар. Къальплери хош теэссуратларнен толып-ташты. Алименинъ шиир дефтери янъы-янъы дюльбер сатырларнен толды.

Къырымнынъ чешит аджайип кошелерини зиярет этип, Алиме бу алемни къучакълап тойып, охшамагъа истеди. Онынъ темиз, индже, мерхамет ве севги толу къальби санки бахтлы тюш дёнъизинде чалкъана. Эр кунъ къуванчлы сергузештлер дюньясында булуналар. Бутюн Къырым оларнынъки!

– Тек анамызгъа бир шей айтмайыкъ, яхшымы?

– бабасы балаларына чаялыкьнен козюни къымды.

– О, бизим бутюн Къырымны кезгенимизни бильсе, мытлакъа сёгер бизни.

– Эльбет, ёлларгъа о къадар пара тёктик! – Алиме дешетнен козьлерини юмды.

– Айтмамыз, айтмамыз! – деди Мемет. – Бу бизим сырымыз олур я?

Аналары исе афтада бир кере оларгъа телефон ача, ишлерини, ал-эхвалларыны сорай эм акъыл огрете. Аджайип Ватан – Къырым язнынъ сонъки айында оларгъа озь тысылларыны багышлады, дерсинъ, севинчнен къучакълады.

Алиме исе джан азаплаарыны чеке. Анасы узакъта олып, олар учеви бу ерде кейф чатып кезелер! Бу адалетсизлик де! Бу догъру дегиль де!

Ве даянамады, телефон лакъырдыларындан биринде анасына оларнынъ кезинтилери акъкында догърудан-догъру айтты.

Анасы бираз сертейди де:

– Я сизинъ бабанъыз, къырджыман адам! О не тюшюне экен? О къадар кезинмек олурмы? Я ишине барамы аслы? – деди итиразлы давушнен

– О озь эсабына отпуска алды!

– Алла, Алла! О къадар гъамсызлыкь олурмы? Я сизинъ башкъа ишинъиз ёкъмы? Я сен прописка олдынъмы, иш таптынъмы?

– Ёкъ... – шашмалады Алиме ве анасыны тынчландырмагъа тырышты. – Аначыгъым, сен Къырымгъа кельсень, бабам сени де Къырым ичинде кездирир!

– О къадар параларны ёлларгъа сачтынъыз да!

– Мен кызанырым, кызанырым, аначыгым!

– Сен башта озюнье иш тап, сонъ сөйленирсинь! – деди анасы.

Алиме, анасынын дарылганындан рухтан тюшти. «Эльбет параларны тутмак керек, лякин Кырымны да корьмеге истейсинь де!» – мугайды о. Акышам Мемет:

– Сеннен разведкагъа ич барылмаз! – деди. – Анамызгъа не ичюн чакътынъ бизни, э?

– Мен чакъмадым, – элемнен джевапланды Алиме. – Анамыз да бизнен кувансын дедим!

– Я о бизни сөгер деп акылыньа кельмедими? Олар экиси де кыбаатлы алда, сустылар.

– Балалар, тынчланыньыз. Мен кыбаатлым, мен,

– деди бабасы. – Ишлеримизни япмак ерине, мен сизни Кырым болап кездирмеге алып кеттим.

– Ёкъ, тек сиз дегиль, эпимиз кыбаатлымыз. Кырымгъа кывуштыкъ деп, санки эпимиз сархошландыкъ, дюньямызны унуттыкъ, – деди Алиме («Шу кезинтиге сарф эткен акъчаларымызгъа бир ай кечинмек мумкюн эди»), – тюшюнди о, лякин индемеди.

Эртеси куни Алиме бундан беш километр авлакъта къомшу койде ерлешкен кой шурасына пропискагъа барды.

Паспортына прописка муурини кыйдырып чыкты, амма автобуслар пек сийрек кыатнагъаны себебинден, джаяв кыйтмагъа меджбур олды.

Яз сыджагъы этрафтаки къоджаман чёллернинъ отларыны якъып битирди, асфальт ёлу кунештен санки ирий, Алименинъ аякъкъап окчелери ирияткъан асфальт устюнде терен изчиклер калдыралар.

Алиме ёл ортасындан, гузель кейфнен чантасыны саллай-саллай кеткенде янына тасырды-гудюрдинен балабан КАМАЗ келип токътады. Юксектеки кабинкасындан онъа сарышын огълан:

– Акъыз, узакъкъа кетесиньми? – деп сорады ойнакъ давушнен. – Отур машинама, алып барайым.

Алиме башыны тёпеге котерип джиддий сеснен:

– Ана шу койге! – деп, элинен авлакъта корюнген койнинъ эверини косътерди.

– Ого! Мен де шу койденим. Лякин сени ничюндир бильмейим! Сен кимлерденсинь? – деди огълан. – Ёкъса мусафирликке кетесиньми?

– Ёкъ биз шу койде яшаймыз! Биз якъында кочип кельдик. – деди Алиме.

– Демесе! Я сен кырымтатарсынъ ёкъса? – тааджиленди огълан.

– Эльбет! – гурурнен деди Алиме.

– Э-э... М-м... – деди огълан ве КАМАЗны бирден еринден кочюрип вызнен чыкып кетти!

Алиме омузларыны кысты. «Къоркътымы, не?» – деп тюшонди. Бабасынын: «Шулар, базылары бизден ничюндир сакъыналар», дегенини хатырлады.

Иште, Кырым...

Куньлернин биринде Настя оларга кичкене кок тюсте овчарка копек баласыны кетирди. Мемет оны адыны Кокман къойды. Копекнин башы узун, козьчиклери кичкенечик, къашкыргъа ошай, кевдеси исе копекниньки.

«Бизим Кокманнын дедеси валлаий къашкырдыр». – деди бабасы кулип. Лякин копекнин къыяфети къашкыргъа бенъзесе де, табияты йымшакъ, итаатлы. Кокман къыска вакытта чокъ шейни огренди – эм эвни къаравуллап ябанджыларга авламага, эм саибинин эмирлерини эда этмеге ве иляхре. Акъшамлары исе Мемет озюнин аккордеоныны чыкъарып азбарда «Хайтарма» чалганда, Кокман онын огюнде отуруп, башыны кокке тиклеп, улумага башлай. Бу «музыкалы копекни» эр кес севе, къомшу Настя онъа эсалет кемиклер кетире.

Куньлернин биринде Алиме мектепке иш сормага кеткенде, Кокман да онын артындан такылды.

Балабан эки къатлы бинанын къапылары артынадже ачык олганына бакъмадан, ичериде кимсе ёкъ. Мектеп азбарында бир сюрю бала кычырышып, топ ойналар. Алиме салкъын бина ичине кирди. Директорнын кабинетинден сеслер эшитиле, къапсына догъру барып, къапынын зембелегини чекти, явашчыктан ичери бакъты. Директор маса башында отура, телефоннен лакъырды эте. Алимеге козь ташлады, «кир» деп ишмар этти.

Алиме, чекине-чекине онын янына барып токътады. Директор трубканы къойды, сессиз онъа тикильди.

Алиме онен селямлашты ве:

– Мен сизге тарих оджасы керек эшиттим. Мен университет битирдим, мына дипломым.

Директор бир къач дакъкъа онын дипломына, сонъ Алименин озюне бакъты, кулюмсиреген киби олды:

– Иш ёкъ, – деди бир шей анълатмайып.

Алиме шашмалады. Тап акъылына: «Настянын айткъаны яланмы, ёкъса...» – деген фикир кельди.

«Ёкъ, ёкъ, олмайджакъ шей! Настя намуслы инсан, мени алдатмаз!»

– Билесизми... – башлады кене Алиме.

– Иш ёкъ, дедим де! – сертеймеге башлагъан киби къатиен текрарлады директор ве стол башындан туруп лаф биткенини косьтерди.

Алиме ачувланып, дипломыны элине алды да, къапыны къатты къапатып, кабинеттен чыкып кетти. Онын козьлери яшкъа толды: «Бу насыл адалетсизлик! Бу насыл адалетсизлик!» – мийинде

тек бу сёзлер чокъучлады. О, бутюн акъшам одасында, кровать устюнде ятып, агълады.

«Не ичюн мени ишке алмайлар, атта бу кичкене олмайджакъ кой мектебинде!» – деген фикир оны чекиштире, адджакъ козьашлар токътамай, козьлеринден тыгыра, тап ястыкъ шыр сув олды.

Настя, келип оны тынчландырмагъа тырышты. Озю де себебини анълап оламай.

– Я мектепке акъикъатен де тарих оджасы керек де! – тааджиплене. – Айды, агълама! Ишке алмаса, алмасын. Тапсын алсын тарих оджасыны, койде мутехассыслар ёкъ! Шеърден чагырсын! – Настя ачувланды, атты-тутты. О, Алимеге ихляспен ярдым этмеге истеп: – Истесенъ, мен сени бизим фермамызгъа ишке алдырайым. Меним акъайым анда бригадир олып чалыша, – деди о.

– Ёкъ! – Алиме озининъ кычыргъаныны дуймай къалды. Настя, онъа домуз фермасында чалышкъаныны айткъан эди.

– Не кычырасынъ ойле? – тааджипленди Настя. – Мен санъа ярдым этмеге истейим де! Иш, догърусыны айткъанда, агъыр, лякин айлыгы баягы!

– Ёкъ, мен домуз фермасында чалышмайджам. Мен мусульманым да! – Алиме бар сеснен агъламагъа башлады.

– Тынчлан шуны! Мен сени зорламайым. – Настя омузларыны кысты. – Не фаркъы бар экен, къайда чалышмакъ, сен домуз этини ашамайджанъ да, фермада, тек чалышаджанъ! Ойле исе даа бир шейлер тюшюнейик...

Настя кеткен сонъ, Алиме чокъ вакыт къаранлыкълашкъан оада кровать устюнде, бир шей тюшюнмеге истемейип, кыбырдамайып, бир нокътагъа бакъып отурды.

Мийини кет-кете: «Къаерге барсанъ – адалетсизлик, сонъу оладжакъмы бунынъ?» – деген суаль кемире.

Саба бабасы оны шеэрге ёллады.

– Бар, бираз кезин, базаргъа, тюкянларгъа кир, эглен, – деди ве бизим сойымыз олгъан Зорелерге де кирип чыкъарсынъ. – деди. Оларнынъ сойлары Зоре шеэрнинъ меркезиндеки кафеде кондитер олып чалыша эди. Эм онынъ шеэрде бир-эки яхшы танышлары да бар.

Зоре, арекетчен, кулер юзлю яш къадын, Алимени шеэр меркезий китапханесине алып барды. Китапханенинъ мудири яхшы биле. «Бельки о сени ишке алып, я да тапып берир», – деди о, китапханенинъ къапусыны ачып.

Мудир керчектен де йымшакъ лаф эткен муляйим сарышын, дюльбер кийинген къадын.

– Бар, иш бар! – деди Алимеге, агъыз ачтырмайып, селямлашкъан сонъ (Зоре онъа кунъ эвельден телефон ачкъан эди).

– Меним бильгениме коре сиз алий окъув журтуны битирдинъиз,

э? Бизге мутехассыс керек, ярым ставкага. Сиз кыйда яшайсыз?

– Койде, – бираз тутукъланып, джевапланды Алиме.

– Койде? М-м... – бирден шашмалаган киби олды мудир кьадын. – Билесизми, – яваштан башлады о, – Мен сизни ишке алып оламам... – языкъсынувы корюнип тура эди.

– Я не ичюн? – гьает тааджипленди Алиме. – Меним дипломым бар да!

– Иш дипломда дегиль. Билесизми... – фысылдады мудир. – Мен сизге бир кягытны косътерирум. Шу кягыттаки эмир бу якъында кельди. О, маса башындан туруп кьапыны кьапатты да, сейфинден бир кягытны чыкъарып косътерди.

– Бу, койде прописка олган инсанны шеэрдеки девлет тешкилятларына ишке алмакъ ясакъ олганы акъкъында эмир, – деди кьадын.

– Олмайджакъ шей! – даяналмады, кьычырып йиберди Алиме.

– Билем, билем, я не япайым... Сиз койде яшайсыз, прописка олгансыз. Меним акъкым ёкъ сизни ишке алмагъа, – языкъсынув иле джевапланды кьадын.

Алиме китапханеден насыл чыкъкъаныны, автобускъа минип насыл эвге кьайткъаныны, Зоренен не вакъыт сагълыкълашкъаныны бильмей. Козьяшларына богула-богула эвге келип, одасына кирди ве ерде тешельген ренкли килим устюнде джайылып кьалды. Бу кунълернинъ сарсынтылары онъа о кьадар тесир этти ки, тамамиле такъаттан кесильди.

– Сен кьулакъ асма! – бабасынен Мемет оны тынчландырмагъа тырышалар. – Акъмесджитке бар! Не бермеген Алла. Бельки андан иш тапарсынъ. Эм о кьадар зеджанланма! Бу беля дегиль асла! Олмайджакъ шей! Эки ерде ишке алмаган экенлер! Сонъ не олган? Он ерге барырсынъ, бир де бир ерде иш тапарсынъ!

– Бу беля дегиль, адалетсизлик! – агълай Алиме. – Бизге кьаршы адалетсизликлер не вакъыт битер экен!

Биринджи кунълерден башлап Къырым Алимеге чокъ-чокъ бахшыш багъышлады. Эм севинч, эм кедер, эм кулькю, эм козьяш. Къырымтатар халкъынынъ такъдири ойле язылгандыр даа – чокъ йыллыкъ сюргюнликтен сонъ Ватаны — Къырымгъа кьайтып кельген деерли эр бир инсан чешит сынав-адалетсизликлерден кечмеге меджбур. Ватан ёлу деерли эр бири къырымтатар ичюн кыйынлыкъларнен толу.

Къырым Алимени биринджи дакъкъалардан башлап яз ягъмуры тамчыларынен охшадыган, кунеш нурларынен кыздырдыган эди. Эм айны вакъытта адалетсизликлерни де мания оларакъ огюне фырлатты. Бу асла да кыйынлыкъ дегиль я, кьуетли адам ичюн, кичкене сынаш иште. Бойле сынавлардан кечип, инсаннынъ ирадеси къавийлеше.

Орта Асия шеэрининъ меркезинде догъып оськен, окъугъан къыз ичюн, таныш олмагъан кой аяты, яшайышы да сынав киби олды.

Уджсыз-буджакъсыз, ешиллик ичинде комюльген къоджаман кой азбары язда – берекет чокърагъы. Пишкен себзе толугъа бостан, багъчада тереклерде пишкерткен мейвалар. Кой суконетини тек къомшу азбарлардаки айван сеслери боза.

Алиме кунъ бою эв ве азбар ишлеринен мешгуль. Бойле яшайышкъа бойсунмагъа меджбур олгъаны онъа пек тесир эте, якин не япмалы. Бабасы бутюн кунъ иште. Меметни кунълер бою эвде тапмазсын! О достларынен берабер де гольге балыкъ авына, де деньизге ялдамагъа барып кунъ кечире.

Язнынъ сонъки кунълери, кунеш орталыкъны вира къыздыра.

Къомшу Настянен Алиме кимерде койнинъ четинде олгъан сыджакъ сувлы чешмеге ювунмагъа баралар. Ер тюбюнден чыккъан темиз сыджакъ сув демир трубанен тёпеге котерилип, тешиклерден душ киби ашагъы акъа. Шу «душлар» тюбюнде бутюн кой эалиси ювунмагъа севе. Шу сув файдалы дейлер, эм керчектен де, ер тюбюнден чыккъан сероводород къокъулы сув сагълыккъа файда кетире. Невбетте турып, бу шифалы сувда ювунмакъ ве кейфленмек ичюн башкъа ерлерден машина-машина адамлар келелер. Чешме койнинъ четинде, чель тарафында ерлешкен, янындан тозлу ёл кечип кете...

...Кунълернинъ биринде экиси чешмеден къайткъанда, Настя Алимеге чельнинъ къуругъан отларыны косътерип, адларыны айта-айта келе эди.

– Бакъ, бу щерица оты, бу ювшан, бу откъа исе «татарник» дейлер. – Настя ёл четинде оськен къуру узун, къалын, тикенли орькенли осюмликни косътерди. Япракълары да узун, кенъ, тикенли.

– Сенинъ такъатынъ етмез «татарникни» къопармагъа, – деди Настя. – Язда о ири, тюкю чечек ача.

«Эльбет, биз, шу осюмлик киби къуветлимиз, эм къавиймиз, эм тикенлимиз», – деп тюшюнди шу вакъыт Алиме, осюмликтен козюни алмай. – Эм къуветли олмагъа меджбурмыз. – Эгер зайыф олсакъ, гъайып олурмыз бу заманда...»...

2009 с.

Эдебий такъвим

Эшреф
ШЕМЬИ-ЗАДЕ

Эшреф ШЕМЬИ-ЗАДЕНИНЬ
110 йыллыгына

Бизим Пушкин

Улу рус шаири, яны рус эдебиятынын эсасчысы Александр Сергеевич Пушкинни догъган кунюнден бу якъкъа 175 сене кечти. Рус медениетинин гъуруры ве муджизеси сайылган бу улу затнын шахсиети ве яратыджылыгы, айны вакъпта, бутюн инсаниет деасынын да аджайип фикир ве поэзия деръясыдыр. Эр бир деа, анги халкътан чыкъса-чыкъсын, бутюн планетамызга аитпир. Рус ве джан поэзиясынын кунеши, азатлык йырджысы, халкълар ичюн парлак келеджекни алдындан хабер бериджи бу гениаль шаир, йылар кечкенине, асылар кечейткъанына, ичтимаий-икътисадий формациялар дёнйишкенине бакъмадан, озъ эсерлеринин юк-сек умум-инсаний мундериджелеринен, эр бир земанеге уйгун аэнклеринен, эр айры девир ичюн, эр бир халкъ, атта эр бир айры окъуйдыжи ичюн айрыджа бир алем олып кельди ве кельмекте. Пушкиннин озю тасавур эткени киби, халкъларнын онъа баргъан ве бараджакъ сокъакъ ёлларыны, ич бир вакъыт от басмайджагыны, заман тасдыкъ этти. Онынъ:

Бутюн улу Русиеге яйрар адым,

Эр бир тильде окъуыр ве анылырым,

деген сёзлери, керчектен де ерине кельди, акъыкъткъа чеврилди. Шимди шаирнин чокъ миллетли ватанында яшагъан эр бир халкъ, оны озъ миллий шаири сая ве онынъ поэзиясыны, ольмез умумхалкъ рухий вариети киби къабул эте.

Шу ери пек характерли ки, озюнинъ гъает къыска олмюри ичинде, Русиеде яшагъан азлыкътаки миллетлернин бир чокъ векиллерини корьмеге, оларнен корюшмеге, оларнын аятыны огренмеге муваффақ олган шаир бу халкъларнын эмекдарлары хусусында

ич бир эсеринде ич бир фена сёз айтмай, бильакис оларны даима яхшылыкнен, урьметнен аңьа. «Полтава», «Капитан кызы», «Чингелер», «Кавказ эсир» киби буюк-кучюк несир ве манзум эсерлеринде украин, гурджи, башкырд, черкес, кьалмык ве дигер халкъларнын адий эмекчи векиллерини мусбет, реаль образларда ве буюк симпатиянен тасвир эте. Бу, хусусан, Пушкиннин бизим халкьымызнын ады аңьылган сатырларында пек айдын-ачык корюльмектедир.

Царское село лицейинде (орта мектебинде) окуган йыларында, П. Чаадаев, П. Каверин, Н. Раевский киби, шу ердеки лейб-гвардия гусар полкунда хызмет эткен оппозицион фикирли яш офицерлернен алякда булунган ве чар укюмети тарафындан ясак этильген сиясий китапларнен яхшы таныш олган Пушкин, 1817—1818-нджи йыларда, деспотизмни ве крепостнойлыкны кьаралаган «Азатлык», «Чаадаевге», «Кой» киби сиясий шиирлер яза ве самодержавиени йыкьмагьа давет эткен бу эсерлерине ола, чар укюметинин гьазабына огьрай. Русие императоры I Александр шаирге кьатты джеза бермек истей. Лякин, о девирнин нуфузлы адамлары тарихчы Карамзиннин ве шаир Жуковскийнин киришювлеринен, чар укюмети Пушкинни дженюбий Русиеге сюрюн этмекнен сыньырлана. 1820 сенесинин майыс айында Екатеринослав шеэрин кельген ве кельгени киби сытма хасталыгына тутулган шаирге, хасталыгындан сакланмак ичюн, генерал Раевскийнин аилесине кьошуларак, Кырымгьа кетмеге рухсет бериле. Бойлеликнен, Шималий Кавказдан айланып, геми иле Таманьдан ёлга чыкькан шаир, шу йылы 15 августта Кырым топрагына аяк баса.

Пушкин, бу сеяты хусусында, кьардашы Лев Сергеевичке язган мектюбинде:

«Биз Тамань ярымадасындан... Гурзуфкьа ёл алдык... Гемимиз, сельби, кипарис, дефне агьачлары, юзюм багьлары иле кьаплы ве кьялыкьлы джапларына татар койчиклери сыгынган дагьлар огонден юререк, Гурзуф ялысында токьтады... Гурзуфта мен уч афта яшадым... Омрюмнин эн татлы, аджайип куньлерини бу ерде кечирдим...», дей.

Шаирнин Кырым манзарасындан алган теэсураты о дередже шашьртыджы, о кьадар кучлю ола ки, буны бир чокь шиирлеринде, аркьадашларына язган мектюплеринде, «Багьчасарай чешмеси» поэмасында, атта «Евгений Онегин» шиирий романында, дюльбер, шиирий образлы сёзлернен текрарлай. Пушкин ярымадада анджак кьырк кунь кьадар булунганына бакьмадан, бу сеяты ве бизим халкьымызнен олган алякьалары, улу шаирнин кьальбинде ич унутылмайджак ислер, ич силинмейджек излер кьалдыра.

Эр шейнин аслына ирмеге, эр шейге объектив кьыймет кесмеге истев дуйгьусы кескин олган ве бизим халкьымызнын ашметли князь ве графларнын, чар чиновниклеринин ве мааллий топрак саиплери мырзаларнын эллери алтында кечирген факиране аятыны озь козьлеринен корьген шаир, озюнин эсерлеринде даима оларнын эмексеверликлерини, саделиклерини, намуслылыкьла-

рыны, темизликлерини, мусафирченликлерини текрарлап тура:

...Я помню гор прибрежные стремнины,
Где бедные простых татар семьи
Среди забот и дружбою взаимной
Под кровлею гостеприимной...
...Повсюду труд веселый и прилежный
Сады татар и нивы золотит...
...Недавно бедный мусульман
В Юрзуфе жил с детьми, с женою...
Мехмед (так звался он) прилежно целый день
Смотрел за ульями, за садом
И за домашним виноградом,
Не зная, что такое лень.
Жену свою любил, Фатима это знала...

Пушкиннинъ адий халкъкъа косьтерген алидженаплыкъларыны сезген Гурзуф ве умумен якъынара къомшу койлернинъ залиси арасында, шаирнинъ фаджиалы олюми акъкъында къара хабер яйрагъан сонъ, бу къувурчыкъ сачлы, эсмери шаир акъкъында бир чокъ эфсанелер яратыла. Улу рус революцион-демократ шаир Н. А. Некрасов, озюнинъ «Декабристкалар» адлы мешур поэмасында, бу шаирне къырымтатар эфсанелеринден бирисини кетире (Биз бу аджайип сатырларны бу ерде русча яхут ширий терджимеде дегиль де, несрий терджимеде накъл этемиз):

«Пушкин Гурзуфта яшагъанда, эр гедже ай догъган сонъ, онынъ одасынынъ пенджереси опондеки кипарис агъачы узерине бир буль-буль учып келип къона ве олар экиси биргелешип йырлап башлай экенлер. Олар йырлагъан вакъытта, бутюн табият, бутюн махлюкят (чокъракъларнынъ шырылтылары да, япракъларнынъ, денъиз толкъунларынынъ шувултылары да, ельнинъ хафиф инильтилери де, къушчыкъларнынъ чывылдылары да, вельясыл джемий алам) сусып, тынып къаларакъ, бу эки йырджынынъ йырыны динълей экенлер. Сонъ: «Бульбуль, — деп икяе эте халкъ, — эр йыл яз бу ерге келип, отъмекни адет эдине. Сызгъыра, агълай-сызлай, дерсинъ, озюнинъ шаир достуны чагъыра...»).

Некрасов бу аджайип татар эфсанесининъ сонъуны шу сатырларнен битире:

«Но умер поэт. Прилетать перестал Пернатый певец. Полный горя С тех пор кипарис сиротою стоял, Внимая лишь ропоту моря».

Бу улу шаирнинъ хатырасы, бизим халкъымыз арасында, ялыныз бойле эфсанелерде сакъланмай. Онынъ шиирлерини, Русиеде яшагъан, къадимий медениетлерге саип олгъан эрмени, гурджи, украин халкъларынынъ зиялыларынен бирликте, XIX асыр ортала-рында, озъ ана тилерине, бизим илери кельген зиялыларымыз да терджиме этип башлайлар.

Авропа мемлекетлеринде, А. С. Пушкиннинъ эдебий шуретини, биринджи оларакъ, мешур француз эдиби Проспер Мериме дар-

къата. Озюний «Кармен» адлы повестинде, Мериме Пушкинний «Чингенелер» поэмасынын сюжетинден файдалана.

Пушкинний замандашларындан онын акъкында энъ чокъ ве энъ гузель сёзлер исе, улу поляк шаири Адам Мицкевичний къалеминден текюле. «Пушкинний ерини ич ким тутамас, – дей о озюний хатырлавында, – чешит алий сыфатларны озюнде бойле юксек дереджеде бирлештирге билъген деалар, мемлекетлерде 100–200 йылда бир кере догъа биле».

Улу шаирний «Евгений Онегин» шиирий романыны русча оригиналда окъугъан Карл Маркс, озюний «Сиясий икътисаднын тенкъидине дайр» адлы эсеринде, Пушкинний меарети акъкында пек мусбет фикирлер билъдире.

Бугунки кунде энди Пушкинний эсерлери дюнья халкъларынын юзден зияде тиллерине чеврильди. Терджимелерний чокъусы, энъ корюмлю шаирлер ве языкъларнын элдеринден чыкты.

Элимизде олгъан малюматларгъа бакъкъанда, А. С. Пушкинний эсерлерини — бир къач кучюк шиир ве масалчыкъларыны – бизим тилимизге илькиде, бундан 126 йыл эвель, 1848 сенеси, Симферополь губерния гимназиясынын татар тили оджасы Абдураман Челеби Кырым-Хавадже терджиме этип, оларны озюний «Татарско-русские разговоры с присовокуплением к ним пословиц, басен, образцов для склонений и спряжения татарских слов» адлы дерслик китабына иляве оларакъ нешир эте. Сонъра, шаирний олюминий отузунджи йыл дёнюми — 1867 сенеси, онын «Багъчасарай чешмеси» поэмасыны кырымтатар тилине караим алыми Юсуф Исакъ оглу Эракъай (Эрак) терджиме этип бастыра.

Улу шаирний догъганына 100 йыл толмасы мунасебетинен отъкериледжек тантаналарнын арфесинде, икътидарлы медениет эрбапларымыздан тарихшынас, хаттат Осман Акъчокъракълы «Багъчасарай чешмеси»ни кырымтатарджагъа терджиме этерек, 1899 сенеси Петербургда кырымлы Ильяс Бораганскийний матбаасында, русча ве татарджа олмакъ узъре эки тильде айры китап шекилинде нешир эте. Кене Осман Акъчокъракълы 1906 сенеси, Оренбургда Фатих Керимий нешриятында, озюний «Кырым гонджелери» адынен чыккъан шиирлер топламына А. С. Пушкинний «Арзу» шиирини ве «Евгений Онегин» шиирий романынын бир парчасыны терджиме этип дердж эте. Шу йыллары, белли маариф хадимлеримизден Осман Заатов да, кырымтатарджасына шаирний «Скупой рыцарь» («Саран пехлевани») адлы кучюк трагедиясыны чевире. Бир йылдан сонъ, 1901 сенеси, бу трагедия Багъчасарайда, ильк татар драма труппасы тарафындан сахнагъа кююла.

XIX асыр орталарында, ярысындан чокъусы арапча, фарсча сёз ве табирлерден ибарет, халкъ кутълелерине анълашылмагъан къадимий (сарай) эдебий тилини ред этерек, халкъ лакъырды тилине якъында бир эдебий тиль догъурмакъ пешине тюшкен дигер маарифперверлеримиз киби, Юсуф Исакъ оглу Эракъай, Осман Заатов, Осман Акъчокъракълы, Абдулгъафар Шейх-заде киби му-

аллимлеримиз де, сексенинджи ве докъсанынджи йыларда, рус ызыджыларынын эсерлерини ана тилине, янъы эдебий тильде терджиме этмеге уруналар ве пек буюк мувафакыетлерге иришелер.

Юсуф Исакъ огълу Эракъай 1867 сенеси («Багъчасарай чешмеси») поэмасынын баш къысмыны шойле терджиме эте:

Гирай турыр, гёзюн сюзер, Чубугъы тютер агъызында, Мутый къулары сус гезер Азим ханнын этрафында. Сарай чым-чырт, хан азретин Горенлер окъур джанында Теса эм гъам ишаретин, Онынъ фаслы джемалында. Шевкетли, тез укюм илен Эль сунуп, ишарет идер. Джеми итпасы олан, Теменна идерек гидер Сарайда генди пияде «Ах!» идер, гокюс гечирир, Мах юзю даа зияде Эфкъарын гёзе сачырыр. Нидже кок юзюнде фаслы Булут, думанлы далгъалар, Парлакь, биллюр айне мисли Суйда гёстерир гольгелер...

20 йылдан сонъ, 1897 сенеси, поэманын айны шу сатырларыны, Осман Акъчокъракълы бойле чевире:

Герай назар дике къалмыш, Тютер люлеси агъызында, Мутый къулар диван турмуш Явуз ханнын этрафында. Сарай халкъы сукют узьре Исаб итмектелер гъает, Ничюн бойле элем узьре Гъазапланмакъта хан азрет? Эман джумле халаикъе Ишарет вирди укюмдар, Дагъылдылар сола, сагъа Баш эгубен халайыкълар.

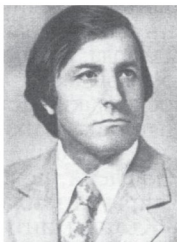
Ялынъызыкьта къалмышдыр хан, Чекер бир «ах!» мелялетле, Юзюнден эм олур аян, Анынъ къальбиндеки эйджан. Юрегиндеки гъам заир Нидже гольге идер гуя Сия ве мейгъус булутлар Айне гиби дум-дуз суя...

Эгер бу эки парчаны бири-биринен тенъештирип бакъсакъ, эки терджименин арасында йигирми сенеден зияде вакыт кечкенинден ве эдебий тилимиз шу йылар ичинде даа зияде инкишаф эткенинден, Осман Акъчокъракълынын терджимеси, тиль джеэтинден даа ачыкъ, даа тюзгон чыкъкъаны анылашыыр.

1905 сенеси Биринджи рус инкълябындан башлап, ишлене-ишлене зенгинлешмеге, саделешмеге юзь туткъан эдебий тилимиз Александр Сергеевич Пушкиннин эляк олгъанына 100 йыл толувы мунасебетинен откериледжек умумхалкъ тантаналарынын арфесинде, бизим несиль эдебиятчыларнын базылары улу шаирнин шиирлерини терджиме этмеге киришкенде, тиль джеэтинден, шубесиз, Юсуф Исакъ огълунын, Осман Заатовнын ве Осман Акъчокъракълынын чеккен кучлюклерине о дередже огърамадылар. О йылары, бизде ана тилимизде Пушкиннин «Капитан кызы», «Дубровский», «Станция бакъыджысы», «Къар борань» киби несир эсерлери, «Багъчасарай чешмеси» романтик поэмасы, «Руслан ве Людмила» поэмасынын бир къысмы, лирик ве публицистик шиирлери, «Балыкчы ве балыкъ акъкында масалъы ве дигер бала шиирчиклери басылып чыкьтылар. Булар саесинде Пушкин халкъымызга даа зияде якъын олды.

Шаир «Чадаевге» серлевалы шииринде, буюк ишанчнен:

«Инан, аркъадашым, келир бир куньлер, Догъар бахт йылдызы — айдын ве парлакь. Русие уйкъудан уяныр мутлакь. Виран чарлыкь узьре алтын сув иле, Бизим адларымыз ызылыр илле», деген эди.

Эрвин УМЕРОВ

Янъгъызлыкъ

Икяе

Онынъ ады Сабырлы эди. Онынъ анасы джыныслы овчарка эди. Онынъ бабасынынъ – гъает балабан къашкъырнынъ териси чокъ вакъытларгъадже Сулейманнынъ кровати янында полгъа тѣшевли эди. Бу терининъ къокъусы кучюк Сабырлыны сескендире ве де-фаларджа ачувнен ырылдамагъа меджбур эте эди.

Сабырлынынъ дюньягъа келювине чобан Сулейманнынъ узакъ тувгъаны Дагъджы себепчи олды. Дагъджыны койнинъ аджысы демек мумкюн. Яш экенде о Меккеге ве Тюркиеге баргъан, Балкан мемлекетлерини доланып чыкъкъан, узун муддет Орта Асияда яшагъан, бир къач тильде сѣрбест къонуша. Ана юртуна къайткъан сонъ, баба-деделери башлагъан ишни девам эттирмек ичюн чайыргъа кетти. Затен, Дагъджылар тавабасы даима дагъда яшай эдилер,

Дагъджы койге сийрек келе. Дагъдан энгенинен о дос-догъру колхоз идаресине бара, дагъларда оськен ве пишип тамам къувамына кельген кийик фындыкънынъ, джевизнинъ, ахлап ве алманынъ тез джыйып алынмасыны талап эте, бундан сонъ бир торбачыкъ озюнинъ севимли тютюнини ала, тюкянгъа кирип къаве, кесек ше-кер, зейтон сатып ала ве чокъ вакъытларгъадже койде корюнмей.

Дагъджы койдешлерининъ эвлерине пек сийрек кире. Софра башында къурунып отурмакъны севмей, амма той-джыйындан, я да дигер мерасимлерден къалмай. Корюшѣджек адамларынен даима кой къавесинде корюше. Бу сефер кельгенде къаведѣ бир янъылыкъ эшитти: чобан Сулейман аселет Мариупольге барып, темиз джыныслы аджайип овчарка копеги алып кельген. Мешур копек асрайджы рум Эмпедокльден он къойгъа деньиштирип алгъан.

Экинджи куню Дагъджы, адетине рагъмен, тувгъанынынъ азба-рында тура ве бир четте яткъан копекке узун кирпичли козълерини къысып бакъа эди.

Дагъджы джеviz терегинден ясалган чубугъыны чеке-чеке узакъ вакъыт идемей турды, сонъра истер-истемез сёйленди:

– Зарарсыз копечик. Сукюнеттен сонъ, Сулейманнынъ мемнюнсиз назарыны сезмеген киби, иляве эти:

– Он кююннынъ ерини тутаджакъ киби корюне: аякълары къавий, козьлеринде мана бар.

Бу сёзлерни кендине акъарет эсап эткен Сулейман кинаели кулюмсиреди.

– Исар янында таптала берме, Дагъджы ага, ичери буюр, – деди о. Дагъджы чубугъыны агызындан алып джебине сокъты.

– Иште буюр эттим. Манъа джанынъ агъырмасын, кетирген копегинъ зарарсыз, амма чобан ишине льякъайдыз, санъа кучю джеэтинден йыртыджы, акъылы джеэтинден исе мутефиккир копек керек, – деди Дагъджы. Сулейман тарафкъа элини салаяракъ сёзюни битирди: —Эм бойле копек сенде олур. Анджакъ, ыргачы копек кетиргенинъ ичюн санъа машалла.

Сулейман Дагъджынынъ не ичюн кельгенини анълады. О тувганына тараф адымляракъ, оны къучакълайджакъ олды, Дагъджы сакин арекетнен ондан чекильди.

– Бизим бутюн айванларымыз сенинъ элиньде, – деди о акъырын давушнен. – Мен бу ишни тек сен ичюн дегиль, эпимиз ичюн япам. Тешеккюрге аджет ёкъ.

Бир айдан сонъ Дагъджы овчарканы орманнынъ энъ чытырманлы ерине алып барды. Чатал къязыкъкъа зынджырнен къыскъа этип багълады. Бундан сонъ, янашадаки къая устуне тери тёшегини яйды, чубугъыны ве тюфегини янына къойды ве юкълап къалды.

Яры геджеде уялды. Овчарка шыншыкъламакъта, гедже тынчлыгында онынъ зынджыры эп шыкъырдай. Кокте, дерсинъ, ирип битеткъан айнынъ инджечик кесеги ялдамакъта. О ерге зайыф шавле сача, амма отъюр авджы козю кучюк чалыларнынъ пытыкъларыны биле коре.

Дагъджы къурсагы устуне айланып ятты ве яваштан тюфегини чекти. Копек титреп инълемекте эди. Демек, душман якъын арада. Бу саниени къачырмамакъ керек. Белли ки, къашкырлар озьлери алякъада булунган ыргачы копеклерни сагъ къалдырмайлар, иш биткен сонъ оларнынъ богъазларыны кемирелер. Дагъджы Орта Асияда экенде бойле алларнынъ шааты олган эди.

Дагъджы динъленди: овчарканынъ раатсыз фырланувындан гъайры бир шей эшитильмей. О тюфегини омузына тиреди ве тапанджаны артына чекти. Амма даа чокъ беклемек керек олды, аман-аман сабагъадже бойле алда ятты. Дагъджы тёпедё къыздырылган тава ичине къойылган ягъ кесеги киби ирип кететкъан айга теэссюфнен бакъып алды.

Ниает, къашкыр джесаретленди. О, къыскъачыкъ зынджырнен

къязыкъкъа багланган ве къаршылыкъ косьтермеге чареси олмаган овчарканы озъ истегине тез бойсундырды.

Дагъджы тюфегини козьлеп туткъан алда бекледи. Къашкъыр эр анги дакъкъада копекни кемире биле. О бу дакъкъаны къачырмады. Сагъыр къуршун сеси дагъ-ташларгъа урулып, «ох!» деген акс-сада берди. Къашкъыр янбашына йыкыларакъ, индже сеснен инъледи. Сабырлынынъ аяты бу дакъкъадан башлады...

Шимди Сабырлы баягъы яшта. Онынъ бир къулагъы ве къуйругъы ёкъ. Оларны та беш яшында экенде гъайып этти.

Аязлы къыш эди. Узун ве къаранлыкъ геджелерде кой этрафында корюмез кольгелер фырлана, къара кокке бакъып асретликнен улуйлар.

Шу гедже Сабырлы еринден турды, яхшы этип керильди ве къошны доланып кельмек ичюн кетти. Этрафта теналыкъ ве тынчыкъ. Амма бираз даа юрьген сонъ Сабырлы ойле бир къокъу дуйды ки, джелкесиндеки юньлери деръал тим-тик олды. Сабырлы огге атылды. Устю къарнен орьтоли кубре обасына барып еткенде о дивардаки деликтен къош ичине атылып кирген кольгени сечти. Бу деликтен, адетте Сулейман кубре ташлай, къошнынъ авасыны темизлемек ичюн кимерде оны ачып къоя. Корюне ки, бу сефер Сулейман оны къапатмакъны унуткъан ве къашкъырлар бундан файдаланганлар.

Сабырлы аман кольге артындан сыкрады. О биринджи олып артындан еткен къашкъыр къошнынъ бир кошесинде уймелешмекте олган аркъадашларынынъ янына баралмады, тишленген богъзынен бираз даа джылышты ве сусып къалды.

Шаматаны эшиткен Сулейман ич урбасынен чапып чыкты. Къошнынъ къапысыны ачкъанынен шиддетнен чапаланмакъта олган тенлерге расткельди. Шу дакъкъада недир кокюсине урулды, о атылып кетти ве башынен диваргъа барып урунды, сонъра йыкылды. Къоркъудан кошеге сыкълашкъан къоюнлар бирден тышары атылдылар. Сулейман яткъан еринде яралы къурсагъындан чыкъкъан ичеклерини эллеринен тутаракъ, къоюнлар таптамамасы ичюн аякъларыны букти...

Сабырлы дженк мейданынынъ ортасында эди, душманларыны кокюсинен урып йыкъа, деръал тишлеринен богъзларына япыша, шиддетнен уджом эте ве къорчалана, турмадан фырлана эди. Онынъ къуйругъыны тишлеп уздилер, къулагъыны кимдир чайнайткъаныны сезип турды, амма курешни бир анъ биле токътатмады. Эки кере янъгыраган къуршун сеси копекни олюмден сакълап къалды. Чобаннынъ апайы Пакизе элине тюфек алып чапып кельген. Къуршунлар къашкъырларгъа тиймеген олса да, баротнынъ балкъылдаган ярыгы оларны къоркъузды.

Къолум-къомшу топланды ве шаматанен арабагъа ат екип башладылар. Чобанны районгъа алып кетеджекте о къурсагъыны

тутып турган эллерини яваш чекти. Бу эллер чаресиз алда салынып кьалдылар. Азбар кьапы янында яткан Сабырлы яныкьнен шыншыкьлады...

Сабырлының бу кьавьгадан алган яралары тез тюзельдилер. Дигер меселе копейки чекиштире эди: онынънен кимсенинъ иши ёкь, онынъ севимли адамы Сулейман исе гьайып олды. Оньа биринджи кере яньгьызылыкь дуйгьусы токьунды.

Пакизе огьлу Айдерни кокюсине басаракь, эп агьлай. Соньра о хырылдап кьалды, сеси чыкьмай, айтаджакь лафларыны ишмарнен аньлата, ексери вакьытлары, яваш-яваш салланаракь, бир нокьтагьа бакьып отура...

Айдер он эки яшында эди. Кьаралтыда бабасынынъ ерини тутып оламай, о тютюн кьырмагьа, емиш джыймагьа ярдым эте, кьоюнларны бакьа, мектепке бара.

Сабырлыны башкьа чобангьа – ачувлы ве шефкьатсыз адамгьа бердилер. О Сабырлыны корьгенинен севмеди. Ич бир себепсиз оны кьамчылай. Бойле котеклернинъ бириси вакьытында Сабырлы оньа уджюм этти. Отю патлаган чобан артына чекильди ве даянып оламай, кьачып кетти. Сабырлы оны такьип этип отурмады, артына айланып, эв бетке чапып кетти.

Айдер оны асретликнен кьучакьлады. Сабырлы бир заманлар Сулейманнынъ элинден кельген алидженап араретни кене ис этти. Копек кьуванчинен иньледи ве бойле вакьытта салламагьа кьуйругьы олмагьаны ичюн артыны о якькьа-бу якькьа бурды.

Акьшам чобан кельди, ондан кельген ракьы сасыгьындан янына барылмай эди.

– Бер копейки, акс алда сени кьандалай киби эзип ташларым! — деди о юксек даушнен. – Пакизе, айт явруньа, копейки маньа колхоз берди ве о эндицен сонь менимкидир!

Сабырлы эв янына барып ятты, джелъкесиндеки юньлери тиклендилер, козьлеринде сувукь атеш балкьылдады. Айдер эвден тюфегини алып чыкьты.

– Кет! – деди о ачувлы сеснен. Кет дейим саньа! Копейки саньа бермем. Сен оны урдынь. О сени ольдюрир: копейкинъ де сабыры тюкене биле. Эйиси, кет. Мен сени аджыйым.

Чобан озюне догьрултылган тюфекнинъ агьызына бакьты, бу аньде оны ыкькьырыкь тутты, салпырап турган штаныны эки кьолунен котерди ве аякьлары тюбюне кьакькьырып тюкюрди.

– Шу матюв копейки маньа пек керек эди, – деп сомурданды ве кете башлады. – Насыл назиклешкенлер, копейке ола тюфек котерип чыкьалар... Кьандалай десень, кьандалай, о да шу ёлгьа кеткен... Копейке ола адамы...

Арадан бир кьач йыл кечти. Кьоюнларны Айдер бакьып башлады. Аят кене баштакиси киби девам этти – Сабырлы кьоюнларны чёльге айдап чыкьа, оларнынъ тараф-тараф олып кетмелерине

ёл бермей, орманның қаранлық ерлерине бардырмай, геджелери исе қышны қорчалай.

Янықтан ве козь яшындан қуруп, қартайып қалған Пакизе аяттан кетти. Кене азбарда қадынлар ағлаштылар, Сабырлы чайырға кетти, дағның энъ узакъ, энъ чытырманлы, озъ аяты ильки башланған ерлерге барып, кой бетке бакъаракъ бутон гедже яныкълы улуды. Янъғызлыкъ дуйгъусы доғурған бошлыкъ онынъ юрегинде эп кенишледи... Бундан сонъ Сабырлынынъ сюеклери сызлап, ағырып башлады, арекетлери ағырлашты—оны қартлыкъ басмақта эди. Копеклернинъ тутушқанларыны коръсе, сес-солукъсыз четтен кечип кете. Эгер керек олса, эбет эр анги қопайчора копекке акъыл қоймаға такъаты ете. Этрафтаки копеклер оны эвелькиси киби урьмет эте, онъа ашықчанлыкънен ёл бере, артындан итирамнен бакъып қалалар.

Сабырлынынъ яшлықтан бир эксиклиги бар эди, о эр шейнен меракълана. Бу эксиклиги ичюн омюр бою чешит қолайсыз алларға қалып келе. Кучелек экенде атештеки йылыравукъ ташчыкънен меракъланды. Барып қыққалайджакъ олды ве ағыз-буруныны якъты. Бир кере о акъыр ичинде ята эди. Янашасында бенекли сығыр ашықмайып сакъыз чайнай. Яры геджеде уянып, бенеклининъ янында салланып турған индже аякълы бузавчыкны корип шашты. Сабырлы бир керечик афырды ве онынъ янына барып меракъланды: «Сен қайдан кельдинъ? Ве умумен, сен кимсинъ ки, озъ башынъа мында пейда олдынъ?».

О тек буны бильмек истей эди, амма бенекли оны бойнузларнен ойле урды ки, он адым қадар ерге учып кетти.

Қартайған, буюк аят теджрибесине малик Сабырлы бу адетини кене де терк этмеди. Эвден чыккъан вакытларында койни эппи долана, бутон азбарларны, аралықларны тешкере, бир кере демирджилик устаханеси янына барды. Анда атны наллай эдилер, о якътан янған юнь қыкъусы келе. О бу ерни бегенмеди. Адамлар насылдыр джанлы шейни якъалар...

Дженк кельди. Ачылыкъ башланды, эвлер қаранлыкъ ичине комюльдилер. Айдер гоньюлли оларакъ джебзге кетти, пек чокъ эркеклер кеттилер. Бундан сонъ колхознынъ қыюнларыны, туварларыны, атларыны айдап алып кеттилер. Сабырлы ишсиз қалды.

Немселер пейда олдылар – Сабырлы, эбет, оларнынъ душман экенини бильмей эди. Бир кере, эски адети боюнджа, койни доланып чыкмакъ истеди. Кене яхшы о айланчык ёлларнен кельди ве бу оны қуртарды. Қуршун атылды – о буны коръди – ве ёлынъ ортасында чапып кететкән сары копек буруныны балчыккъа соқъаракъ йыкълды. Сабырлы копек турармы экен деп бираз бекледи, лякин мийи ве қыаны акъып ятқан копек бир даа турмады. Бу да азыкъ эткендай, қысқа қыонучлы чызмалар кийген юзьсюз адамлар онынъ янына келип тепип де бакътылар.

Сабырлы буюк телюке кършысында турганыны ве ачыккозь олмакъ кереклигини анылады. Гедже эвге кыйтты. Одалар бомбош: орталыкъ кыйыр-чыйыр, полда кырылган савут-саба парчалары сачылып ята. Къомшу эвде, – о ерге якында къарт Дагъджы кочип кельген эди – Дагъджынынъ апайы кычырып агълай: джебэджи Айдернинъ апайыны ве кызыны алып кеткенлер, оларнынъ талийлерини не оладжакъ?..

Бом-бош эв ичине кыйтып кельген сонъ Сабырлы янъгызылыкъ дуйгъусыны учъ, беш, он кере зияде ис этти. Таныш къокъуларны къокъалайракъ ве инсан киби агъыр кокюс кечиререк, баягъы вакыткъадже ода-одадан юрьди. Ниае, текмиль алсызланган алда къапы янына келип ятты ве агъыр эм де раатсыз юкбугъа кетти.

Онынъ тюшюнде парлакъ бааръ эди, къапыдан айдын кунеш нуры кире ве оны кызыдыра; янында къалын аячыкъларынен саллансуллан этип Айдернинъ кызы юре, сонъ онынъ янында чонъкыйып, оны сагълам къулагындан тутып чеке. Бу онынъ яшына нисбетен пек итирамлы арекет олмаса да Сабырлы мемнюнликнен яваштан ырылдай, козьлерини юма...

– Сабыр! – деп чагъырды оны Айдер ве эр вакыт сабалары айткъаны киби иляве этти: – Айды кеттик.

Сабырлы атылып турды – о шорбаджысынынъ сесини ачыкъ-айдын эшиткен эди. Керчектен де аятта сеслер эшитильди. Копек сеслер кельген тарафкъа кетти – о аятта эр шейнинъ яхшы олганына эмин эди, эр шей эскиджесине: одалар ичинде шорбаджынынъ кызычыгъы семиз аячыкъларына басаракъ, чапкъалап юре, Айдер озю исе оны чёльге кетмеге чагъырды...

Башына тепме урулган сонъ, озюне кельди. Буюн къуветини топлап, насылдыр сасыкъ чызмалар арасындан тышкъа атылды. Артында недир тасырдады, сагъ арт аягына бир шей келип урулды. Бираз даа чапкъан сонъ, Сабырлы аягъы джансызланып къалганыны дуйды («булар насыл адамлар я, биревнинъ бир ерини агъыртмакътан оларгъа не файда?...»)

Токътамагъа къоркъып, о зар-зорнен учъ аякълап кетти, Агъры эп артты. О сыкъ чалылар арасына барып кирди, уджлу тикенлер тенини тырнады, юнюни юлкып алдылар. Телюкесиз ерге барган сонъ токътады, ятты, къан акъаяткъан аягъыны мукъайлыкнен ялады. Эппи вакыттан сонъ, агъырлашкъан башыны салындырып, фышна-фышна кетти. О къаякъкъа бараджагъыны бильмей, амма койден мумкюн къадар узакъ кетмек истей, шимди анда анылашылмагъан дешетли шейлер олмакъта...

Чайырда бол-сал оськен алмалар, джеvizлер, фындыкълар ве дигер емишлер Сабырлынынъ дикъкъатыны чекмейлер, эгер шараит изин берсе, о буларны бир заман ашамаз эди. Сабырлынынъ аягъы шишкен ве о юрип оламагъан сонъ, биринджи кунълери ерде яткъан чурюк емишлерни аша-

магъа меджбур олды. О дудакъларынынъ уджларынен тереклер астында оськен базы отларны узип ала ве чайнай. Дерсинъ, ичинде кимдир бу отларны ашамакъ керек олганыны айта.

Бахтына, къуршун сюекке токъунмагъан – бир афтадан сонъ Сабырлы зар-зорнен авгъа кетти. Ювасы огюнде узакъ ве сабырнен беклеген сонъ, о семиз сычавулны тутты – сайлап отурыладжакъ вакъыт дегиль эди. Эндиден сонъ къоянлар, барсукълар, сычанлар онынъ ашы, дагъ исе эви олды.

О койге, адамларнынъ янына бармакъ истей, о тек озюнинъ даимий ёлдашы олып къалгъан ачыкътан, геджелери юкълатмай-ып, чапмагъа меджбур эткен сувукътан, дагъ ичинде кокюсинден къар кечип юрмектен дегиль, онынъ юрегини тельчелеп алып тургъан янгъызлыкъ дуйгусындан эзиет чеке эди. Эр гедже тюшюне Айдер кире. О, адетиндже, къыска этип: «Сабыр! Айды кеттик», – дей. Айдернинъ къызчыгъы исе онынъ къулагъыны тарта, къапыдан парлакъ кунеш нуры кире. Баягъы теджрибели копек терен кокюс кечиререк, гедже дагъдаки бутюн сеслерни ве шытырдыларны ачыкъкозлюкнен динълей.

Аязлы къыш геджелерининъ биринде Сабырлы даянып оламады, бутюн гедже кой этрафында доланды, сабагъа якъын исе пуса-пуса озъ эвине кирди. Малхане янгъан, эвнинъ къапы пенджерелери мыкълангъан. Азбарда доланды, таныш, тувгъан къокулардан башы айланып, ярым йыллыкъ кийик аяты девиринде эльде эткен мукъайтлыгъыны унутты, о эв артына айланды ве азбардан кечип, юрегине якъын чайырыны терк эткен Дагъджынынъ азбарына кирди.

Къарт копекни корьгенинен таныды, онъа насылдыр емекнинъ къалымтыларыны, къатып къалгъан отьмек къабукъларыны кетирди, сонъра чарыкъ ичюн деп джибитильген эки кесек баягъы тазе бугъа терисини берди.

Сабырлы кетирильген шейлерни ашыкъып ашай, кимерде бир башыны котерип къарткъа бакъа. Дагъджы исе яшлангъан козълеринен эп бир нокътагъа бакъып тура, нелердир сомурдана: «Ахырзаман, ахырзаман!..» – деп фысылдай къартнынъ къурукъшагъан дудакълары.

Чарыкъ ичюн азырлангъан терилерни Сабырлы тишлеп алып кетти. Гедже онынъ ювасы устюнде боран увулдагъан, бутюн этрафны зифт къаранлыкъ саргъан вакъытта оларны ашыкъмайып ашады. Бундан сонъ кене тюшюнде ачыкъ къапыдан киреяткъан парлакъ кунеш нурыны корьди, Айдернинъ семиз аякълы къызчыгъы саллана-саллана онынъ янына кельди ве сагълам къулагъындан тартып ойнады, бу онынъ ошуна кетти...

Сабырлы кимерде бир Дагъджынынъ янына келе ве эр сефер ашаладжакъ киби бир шейлер ала. Баарьге чыкъкъанда къарт да гъайеп олды, копек башкъа эвлерге кирмеге джесаретленмей де, истемей де. О озюнинъ копек акъылынен бир акъикъатны анялады:

адамларнынъ озълери ачлыкътан шишип яткъан бир вакъытта ким онъа аш берир.

Меракъ зевкъынен янув адети онынъ башына кене бир фелякет кетирди. Даа якъынларда къардан арынган мейданлыкъта, араларында ешилъ когетлер корюнип башлагъан сары отлар арасында онынъ козюне томалакъ йылтыравукъ бир шей илишти. Демир парчасы иште, башкъа копек олса бу шейге къулакъ асмаз, озъ ёлуна кете берир эди. Сабырлы исе онынъ янына барды, къокълап бакъты, этрафында доланды, сонъра бираз сусып турды ве ниает аягынен енгильден токъунды. Бу вакъытта къоркъунчлы адисе юзъ берди – недир патлады, атеш балкъылдады ве дешетли дарбеден сонъ Сабырлы эсини джойды...

Шашыладжакъ шей, амма копек сагъ къалды. Умумен, насыл олды да, бу вакъыткъадже о немселер чайыргъа комген ве дагъдан тюшеджек партизанларгъа сед эсап эткен чокътан-чокъ миналарнынъ бир де-бири басылып патламады.

Пек къатты контузиягъа огърагъан Сабырлынынъ алы феналашты. Энди о сыкъ-сыкъ хаста ола. Эгер ачлыкъ ве къайгылы янгъызлыкъ дуйгусы олмагъан олса, озъ ювасындан асыл да чыкъмаз, башыны котермейип ятар эди. Койге баргъан вакъытларында о мытлакъа Дагъджынынъ азбарына кире, лякин шорбаджы онъа аш бермек ичюн чыкъмай. Долана-долана кене дагъгъа къайта...

Сонъки афтада Сабырлынынъ сагълыгы сонъ дередже феналашты. Бутюн бу кунълер девамында о ач ятты, вакъытнынъ кунъдюз я да гедже экенини, корьгенлерининъ тюш я да керчек экенини айырды этип оламады. Онынъ мийинде эр шей къарышты: кечмиштеки ве шимдики яшайышынынъ манзаралары, корьген тюшлерининъ кесеклери къарышып кетти. О энди ич бир шейте тааджипленмей...

О бутюн кучюни топлап еринден турды ве кой бетке яваш-яваш чапып кетти. Койге якъынлагъанда мукъайтлыкънен пусты: о чалылар арасында тургъан ешилъ урбалы адамны коръди. О адамнынъ элинде къыскъа йылтыравукъ шей бар, о шейден кой сокъагъында ольдюрильген сары копекни анъдырыджы бедат къокъу келе. Адам акъырын адымларнен о якъкъа-бу якъкъа юре, тосат-тосат хафиф саба думаны ичине чомып тургъан кой бетке бакъып ала.

Сабырлы таныш олмагъан адамны айланып кечмек макъсадынен сес-солукъсыз четке бурулды. Он адым къадар юрьген сонъ онъа кене токътамакъ ве сусмакъ керек олды: бу ерде де ешилъ урбалы адам тура эди. О терекке таянып тура ве акъырын давушнен йырлай. Ольдюриджи къыскъачыкъ шей онынъ кокюсинде асувлы тура.

Сабырлы мукъайтлыкънен артына чевирильди. Анълады ки, бу адамлар кимнидир беклейлер, я да ненидир къорчалайлар. Копек, тек онынъ озюне белли олгъан сокъакънен, къызылчыкъ тере-

клери сыкъ оськен ерге кетти. Керчектен де, бу ерде онъа койни сарып турган аскерлер арасындан, аскерлер сарымындан сес-солукъсыз кечмек мумкюн олды...

Койге киргенинен Сабырлы насылдыр джанланув сизди. Сонъки йыларда сытыкъ чырайлы сускъун койнинъ кыяфети ичюн бу бир янъылыкъ эди. Бу ал копекни эеджанландырмады. Койнинъ кыяфетиндеки эр анги деньишюв онынъ ичюн тек янъы телюке догъура биледжегини чокътан анылаган эди. Бунинъ ичюн де Сабырлы буюк мукъайтыкънен койнинъ баш сокъагына барып чыкты.

Сабырлы бир четте туруп, койнинъ къартлары, къадынлары ве балалары элеринде бохчалар ве бурумларнен мектеп бетке кететкъанларыны сейир этти, анда, мейданда кусъкюн черели адамлар топ-топ олып туралар. Балалар аглайлар, буюклер исе титреген аджнынкълы сеснен яваш-яваш лакъырды этелер. Бундан сонъ устю ортюли ешилъ машиналар келип токътадылар. Оларнынъ ичинден ешилъ урбалы адамлар сычрап тюштилер. (Сабырлы истегинден тыш оларакъ, ерге япышыпджа турды). Мейдандаки адамлар сес-солукъсыз машиналаргъа минип башладылар, тек бир къартийчик кычырып аглады, кимлергедир мураджаат этти, кимлернидир чагъырды, онъа яш балачыкъ да къошулды. Сонъра орталыкъ тынчланды, Машиналар адамларны озъ ичлерине ютты ве вызылдап къаякъкъадыр кеттилер. Оларнынъ копчеклеринден котерильген тоз бу алгъа шашып къалган киби эппи вакъыт тельгенип турды ве сонъ яваш-яваш ерге чекти...

Сабырлы инсан киби агъырдан кокус кечирди, яваш еринден турды ве тюшюнджели алда къатып къалды. Дерсинъ о, энди къайда кетеджегини тюшюне эди: бом-бош олып къалган эвлернинъ, акъырлар ве кумеслернинъ этрафында долансынмы, ёкъса досдогъру чайыргъа кетсинми? Эбет, шимди о якъкъа барув койде быралкъыланып юрювден хавфлы.

Сабырлы, эр алда озюнинъ ювасына кетти – о кендини пек фена ис эте, бундан гъайры, койде олып кечкен худжур ве анылашылмаз вакъиалар онынъ юрегини раатсызлыкъ ве къоркъунен толдурдылар. (Бу сефер о кой ичинден шашыладжакъ дереджеде къолай чыкты,– кой четинде энди кимсе ёкъ. (Аджеба, онынъ бу ерде деми корьгенлери бир тюш эдими, ёкъса ачылыктан сандыракълап башладымы экен?!).

Арадан бир къач кунъ кечкен сонъ Сабырлы кене койге энди: ачылыкъ онынъ ашкъазаныны ойле къувура эди ки, тосат-тосат эсини джоя.

Койнинъ мейданында мезар теналыгъы укъом сюре, ойле тынчылыкъ ки, Сабырлынынъ тап улуджагы кельди, амма ичиндеки агърылар бунъа имкъан бермедилер. О яваш-яваш юрип, эр якъта сачылып яткъан бохчаларны, бурумларны, даа насылдыр шей-

лерни къокълап бакъты, амма олардан ашаладжакъ шейлернинъ къокъусы кельмеди.

Сабырлы яваш-яваш юрип кимсесиз къаралтылардан, аз-барлардан кечерек, койнинъ экинжи уджуна барып чыкъты. Бу ерде онынъ иши онъ кельди – кунеште къызынып яткъан тавукъны тутты. Туткъанынен чалылар арасына чапып кетти. Бираздан сонъ Сабырлы туткъан авнынъ тек пuffy къалды. Сонъ дудакъларыны ялай-ялай чёплюк чукурынынъ четине келип турды, тавукъны бу ерден туткъан эди, не бермеген алла, кене бир шейлер тапар. Сабырлы чукурны дикъкъатнен козьден кечирип тургъан арада сокъакътан тасырдап араба кечти. Узун бойлу сакъаллы адам араба устюнде тик тургъан алда арыкъ атчыкны къамчылай. Арабанынъ эр якъындан стол-стулларнынъ аякълары чыкып тура, бу обанынъ энъ устюнде исе учъ копчекли бала велосипеди тура. Онынъ кокке бакъкъан копчечиклери арабанынъ серпиндисинден де о якъкъа-де бу якъкъа айланалар. Бу шейлернинъ арасына сокъулгъан агъзы багълы эки чувалнынъ ичинде тавукълар къоркъунен къакъылдашалар.

Араба кечип кеткен сонъ Сабырлы мукъайтыкынен гизленген еринден чыкты ве араба бетке бакъты, бакъкъанынен къоркъудан къатып къалды: бекленильмегенде арабанынъ артына ерлештирилъген къоджаман ящикте о озюни, сокъакъны, сокъакъ боюнда салланып тургъан сельбилерни, кунеш нурында парылдап тургъан чам агъачыны коръди. Озь-озюне четтен туруп бакъмакъ мумкюн олгъанына айретленген Сабырлы араба артындан чапып кетти. Бойле этип чапмакъ ве озюнинъ насыл этип чапаяткъаныны коръмек онынъ ошуна кетти. Сабырлы сонъки бир къач йыл ичинде биринджи кере къуванч ис этти. Эгер кульмеге бильген олса, шимди о шакъылдап кулер эди.

Бирден сельбилер, чам агъачы къаякъкъадыр сычрап кеттилер ве Сабырлы шимди озюнинъ къулакъсыз башыны корип тургъан ерде дигер баш – къой башы пейда олды. Бу къозу эди, тёпеден саркъкъан къырмызы шертли беяз антернинъ уджу къозунынъ манълайына токъунып тура. Къозу башы узериндеки шейни коръмей, тек ис эте, бунынъ ичюн козьлерини тёгереклендирип, дешетнен башыны саллай, амма насылдыр стулнынъ тёпеге такъленип тургъан туягына асылгъан антерни тюшюрмек мумкюн дегиль. Антернинъ янында дигер эскилер асувлы. Чокътан-чокъ чешит ренкли ве чешит бичимли эскилер.

Къозу манърады, огге ынтылды, эр шей эвельки ерине кельди – шкафынынъ кузъюли къапысы япылды ве Сабырлы кене озюни коръди.

Араба гъыджырдай, бир тарафкъа къыйыша. Кой битти, сагъ тарафтан колхоз акырлары корюнди.

Джебэ Къырымгъа якъынлагъан сонъ атларны ве бутюн колхоз

айванларны айдап алып кеттилер, тек топал Аладжа ве Чатыр кьалдылар. Дженк арфесинде Чатырнын бир козюне акь тюшкен эди. Аладжаны дегирменджиге, Чатырны исе, этраф койлерден еди оксюз баланы эвине алган яньгыз кьартийге бердилер. Асылында атлардан бутюн кой файдалана – кимиси дагыъа барып одун кетире, кимиси пичен, биревлер базаргъа барып-келелер. Аладжаны чекинеяткъан румынлер тартып алды ве сойып ашадылар. Чатырны исе, озюмизнинькилер кельген сонь, кене колхоз акьырына алып бардылар ве онынь ярдымынен бир кьач гектар топракь сюрдилер – адамлар дженк себебинден бозулган яшайышнынь гьайрыдан тикленмесини пек истей эдилер...

Сабырлы сёгюнч сеслерини, кьамчынынь авада сызгыргьаныны эшитти...

Араба токтап кьалган. Иште, бойле шараитте четке чекильмек, телюкеден иракь олмакь керек, меракь зевкьыны текяран кьандырды, етер.

Копек сес чыкьармайып чапып кетти, пармакьлыкьлар арасындан кечти.

Арабагъа екильген ат сынган ог аякьларынынь тизлерине таянып тура, дыр-дыр титрей ве токтамадан башыны саллай. Сакьаллы арабанынь отургьычындан сычрап тюшти ве атнынь башына, кьурсагына, сыртына кьамчынен урып башлады. Атнынь копюкле орьтюли янбашларында кьара ве терен излер кьалмакьта эди, Сагь козюнден кьанлы козьяш акьмакьта. Заваллы ат: «Урма мени, инсан, айтам да саньа – чарем ёкь... Ольдюрсень де артыкь юрип оламайджакьым...» – деп ялварган киби хырылдап нефес ала ве эп башыны саллай.

Атнынь тиз устюнде турган ог аякьларынынь бири ян тарафкьа бурулган, сынган ери агьарып тура. Сакьаллы исе эп кьамчысыны сызгырта, атнынь расткельген ерине ура бере. Инсаннынь сыньырсыз шефкьатсызлыгы Сабырлыны кьоркьузды.

Бир маальде Сакьаллы элиндеки кьамчыны ачувнен котерип атты, исар янына чапып кельди ве ондан балабан бир таякьны чекип алды. Адамнынь юзю дешетли эди, Сабырлы кендини мукьайтылыгы ичюн макьтай биле – шимди о исарнынь дигер тарафында тура ве ат ашаган ботекни о ашмайджакь...

Сакьаллыгъа атны даа чокь дёгип отурмакь керек олмады. Биринджи дешетли урувлардан сонь, ат еринден тураджакь олып ыдырынды, соньки кучюни топлап текяранчыкь котерильди, аджыныкьлы сеснен кишнеди, соньра кене букюльген аякьлары устюне гурсюльдеп йыкьылды.

Дарбелер бири-бири артындан атнынь башына, сыртына энелер – харс! харс! – эткен сеслер эшитиле. Шаматалы хырылдайракь, ат кучюлю сарсынды, саланды ве арышларны гьыджырда тып, кьайышларны узип, яваш-яваш янбашына авды. Бойнундаки

хомуты джылышып келип кылакъларыны ве акъып тюшеяткъан козюни къапаты...

Сакъаллы элиндеки таякъны котерип атты ве негедир динъленген киби турган еринде къатып къалды – атта элини кылакъны янына кетирди. Амма Сабырлы акъыр ичинде ат кескин кишнегенини ондан эвель эшитти ве Чатырнынъ сесини таныды...

Сакъаллы бирден о тарафкъа чапып кетти, онынъ чызмаларынынъ дарс-дурс эткен сеси баягы вакыткъадже эшитилип турды.

Сакъаллы кеткен сонъ, Сабырлы озюнинъ гизленген еринден яваш-яваш чыкъты ве араба янына кельди. Ичинде тавукълар олган чуваллар кыбырдамай эдилер, арабанын артында турган юк-сек ящик кыбырдай – онынъ ичине къапавлы кыозучыкъ азатлыккъа чыкъмакъ истеп чапалана.

Атнынъ боюн терисинден титремелер кече. Тазе къаннынъ кескин кыокъусы копекнинъ бурунына урулды.

Ат туякларынынъ сесини эшиткенинен Сабырлы кене пармакылык артына кечти. Насылдыр бир кучъ оны бу ерден кетме-меге меджбур эте, бельки онынъ ичиндеки мерактыр, бельки де, адамлардан къача-къача эр бир шытырдыдан сакъынып юрьмек онынъ джанына такъ эткендир.

Сакъаллы Чатырны минип кельмекте, бир вакытларда копекнинъ шорбаджысы Айдер минип юрьген шу Чатырны.

Сакъаллы арабага екили атнынъ къайышларыны бошатты, сонъра аягындан тутып четке скойреп ташлады. Бир козю акъ перде иле орьтюли Чатыр озюне не оладжагыны беклеп индемей тура.

Сакъатланган ат ёл четинде яткъаны алда аягыны эп кыбыр-дата, башыны котереджек ола, лякин башы онъа бойсунмай, эп тюшип кете.

Сакъаллы Чатырнынъ янына кельди ве оны сакъатланган атнынъ ерине екти. Чатыр онъа бойсунды.

Сакъаллы ерде яткъан атнынъ башындан хомутны чыкъарып ала башлады. Бу эснада Сабырлы онынъ козълери огюнде кене бир адалетсизлик юзъ береяткъақыны анълады. Сабырлынынъ сабыры тюкенди.

О, Сакъаллыдан козюни алмаган алда яваш-яваш артына чекилип башлады. Сакъаллы Чатырга хомутны кийсетти, сакъат атнынъ устюндеки дигер къайышларны чыкъарып алмакъ ичюн эгильди. Сабырлы шиддет алмакъ ичюн керек олган месафеге чекильди. Озюнинъ энди къарт экенини, сонъки йылларда яшап кечирген бутюн кыоркъуларыны унутып, кендини кене челик окъ киби ис этти, къашкырджасына йымшакъ ве сессиз басаракъ огге атылды ве шиддетнен сычрады.

Сабырлынынъ кыарары догъру олып чыкъты. О, Сакъаллы тикленип башлаган вакытта онъа атылды, сыртына япышты, ерге

авдарды ве тишлеринен чалышып башлады: узюльген урба парчалары сачылып кеттилер, бу манзараны сейир этип турган Чатыр тааджипнен фышкырды. Сақаллы агыр инъедеи – бу давуш копекнинъ къуетине къует къошты, бутюн башына келип-кечкен белалар ичюн интикъам дуйгусыны къоздырды, дерсинъ, оларнынъ эписинде тек мына шу Сақаллы адам къабаатлы эди.

Тутушув къызгынлашты. Эппи вакъыттан сонъ Сабырлы озъ тазыйкъынынъ зайыфлашып башлагъаныны сезди. Онъа вуджудынынъ къуетсизленгени ве ашыкъчанлыгъы кедер эткен олса керек. Сақаллы исе кучлю эди. Ерге йыкылгъанынен о башыны омузлары арасына чекти ве копекнинъ онынъ бойнундан тишлемесине имкъян бермеди, озю исе кучлю къолларынен копекнинъ бойнуны сыкъмакъ истей. Сабырлы алсызлыкътан эп шыншыкъларакъ, душманыны ерге баса ве онынъ боғазындан тутмакъ ичюн джан аляметинен чалыша... Бу аят-мемат тутушувы эди. Сабырлынынъ панджалары астындан эски парчалары, чуллар атылып чыкъа, о насылдыр къанлы парчаны тишлеп алды ве кенаргъа фырландырды. Сақаллы душманынынъ къурсагъына аякъларыны тирей берип, сырты устоне чевирильмеге мувафакъ олды. Онынъ бир эли копекнинъ боғазына барып етти.

Сабырлынынъ нефеси тутула, хырылдай, аякъкъаппнынъ окчеси онынъ къурсагъына баса, бунъа бакъмадан онынъ енъмек имкъяны артты – бойле алда душманнынъ боғазына япышмакъ къолайлы. Сабырлы аль этиджи арекет ичюн кучюни тоглады. Боюн мучелери кергинлештилер, Сақаллынынъ терден сылангъан эли яваш-яваш бошап башлады.

Апансыздан Сабырлынынъ аркъасына недир токъунды – Чатыр оны таныды да, янълмадыммы экен деп тешкерип бакъмакъ истедими, я да бу ерде не олып кечейткъаныны ачыкълап бильмек истедими – сувукъ бурунынен онынъ сыртына токъунды. Бекленильмеген дигер душманнынъ уджюмини шиддетнен урып къайтармакъ макъсадында Сабырлы ачувнен артына чевирильди. Айлангъанынен Чатырнынъ бир козю агъарып турган анъсыз башыны корип шашмалады. Бу саниеде онынъ мучелери бошалдылар, о душманына тыныш алмагъа имкъян берди – тутушувнынъ нетиджеси де бу саниеде аль олунды.

Демир пармакълар бир алкъагъа чевирилип Сабырлынынъ боғазыны янъы кучнен сыкътылар. Копек аркъа аякъларыны шиддетнен ерге тиреди ве чаресизликнен чапаланып башлады... Олар исар бетке юварланып кеттилер. Бу ерде Сабырлы яваш-яваш онынъ козьлерине чёкмекте олган къаранлыкъны коръди. Қаранлыкъ эп джылышып онынъ козьлери ичине кеттикче терен кирмекте... Бу ал эписи олып бир дакъкъа къадар девам этти. Эзгеленмекте олган боғазындан бир чаре этип бир ютум аваны кечирген сонъ, Сабырлы козьлерини ачты. Сақаллы бакъалап барып, ерде яткъан

таяккы элине алды – бираз вакыт эвель бу таяккынен о атны дёгген эди – таяккыны элине алды, змма меджалсыз алда арабагъа таянып къалды. Бир элинде таяккыны пек туткъан алда дигеринен бойнундан акъаяткъан къанны сильди. Чатыр башыны салындырып серсемдже бакъып тура – бу ерде олаяткъан дёгюшюв, озю бир заманлар яхшы бильген копек, озюнинъ къайгы-къасеветлеринен ве муреккепликлеринен оны сарып тургъан бутюн дюнья, ич бир шей оны меракъландырмай, онынъ башында тек озюнинъ къартлыгынен багълы мискин ве монис фикирлер долана. Сабырлы яткъан еринде тыныш аларакъ кучъ топлай ве яры ачыкъ козьлери астындан душманыны козете. О теслим олмайджакъ, сонъундаже дёгюшеджек. Адам къанлы тюкюрчигини ачувнен тюкюрди, таяккыны онъайтлап тутты, яваш чевирильди ве копекке догъру кетти. Сакъаллы ашыкъмай эди, о сонъ дередже ихтиярлашкъан ве къуветтен тюшкен бу татар копегинден акъкыны аладжагына эммин эди.

Сабырлы бекленильмегенде фырланды – биринджи адымларында эминлик ёкъ эди – ве исарнынъ ачыкъ къапысы бетке сычрады. Арттан сёгюш, таяккынен исаргъа шиддетнен урулганы эшитильди. Амма Сабырлы энди узакъта эди.

Сабырлы гуръ чалы астында баягы вакыткъадже къыбырдамай ятты. Тюшюнде элинде балабан таягы олгъан Сакъаллы токътамадан оны къувадай, о исе эп къача, къача...

Сабырлынынъ вазieti пек фена эди: бутюн вуджуды сарсып-сызлап агъыра, богъазыны эп бир шейлер сыкъа. Дерсинъ, шимди оны кийик копеклер сюрюси талады.

Кергинлик йымшагъан ве сандыракълавлары токътагъан сонъ, эр вакыттакиден де зияде ачыкъ сездди. Дерсинъ, саба о тутып ашагъан анавы анъкъав тавукъ ёкъ эди... Лякин, яшамакъ истесенъ, озъ-озюньни енъип, еринъден турмакъ ве койге бармакъ керексинъ. Бунъа башкъа чареси ёкъ. Акс алда гъайып олмакъ мумкюн...

Дагъ ичинден чыкъкъан сонъ, Сабырлы буюк сакътыккынен адым-лаяракъ, корюнмез кольге киби джылыша-джылыша, койнинъ энъ четиндеки звнинъ янына кельди. О баягы вакыткъадже этрафта доланды, къокъланды. Ашаладжакъ киби бир шейлернинъ къокъусы дуоламай. Койде кимсе ёкъ.

О сюйрелип акыр янына кельди. Сукюнет. Агъзындан акмакъта олгъан силекийлернинъ бир къысымыны ютты, богъазы агъырды. Тавукъ кумеси янына келип токътады. Кумес бом-бош эди.

Сабырлы звнинъ ичине кирмеге джесаретленмеди, ичериде оны насыл бир тузакъ беклей – Алла бильсин. О бойле шейлерге акъылланды.

Ачыккътан чекишмекте олгъан копек къаерге бараджагыны бильмейип, эвлернинъ артларына доланды. Бу кимсесизлик, бу худжур сукюнет оны къоркъуза. Орталыкъ къаранлыкълашып башлады. Этрафта эр шей ольген киби (чешит тюрлю сакъаллылар-

нынъ эллери шимдилик барып етмеген ач айванларны ве дигер махлюкларны назаргъа керчектен де ойле эди)...

Копек адамларны бир заман сонъунадже анылап оламай эди. Шимди исе даа пек аныламай. Бу насыл ола? Бутюн койнинъ эалиси бир кeredен котериле, сес-солукъсыз ешилъ машиналаргъа мине ве къаякъларгъадыр чыккып кете? Оларгъа не олды, чылдырдылармы? Эбет, олар топланып бири-бирлерине мусафирликке, тойларгъа-джыйынаргъа бармагъа севелер, амма бутюн койни бом-бош ташлап чыккып кеткенлерини анылап оламай. Бойлеси оламай эди, онынъ ичюн де Сабырлы буны анылап оламай.

Сонъки йыллары адамлар копейки пек сийрек къувандыра эдилер, шимди, олар бир тамам кеткен сонъ, янгъызлыкъ дуйгъусы даянымайджакъ азапларгъа чевирилди.

Адамлар озъ истеклеринен тувган ерлерини терк этмегенлерини, озъ истеклеринен эвлерини, мал-мулклерини, баба-деделерининъ мезарларыны быракъмагъанларыны, тек Сабырлы кучелеклигинден бильген кой бошап къалмагъаныны, къомшу кой де, ондан о якътакиси де, учюнджиси де, бешинджиси де, онунджысы да, юзюнджиси де, та денизге барып чыккындже, ярым аданынъ бутюн ерлери бом-бош олып къалгъаныны, анда яшаган бутюн эалини озъ истеклеринден тыш оларакъ айдап алып кеткенлерини, эбет, асретлик ичинде къавурылаяткъан копек бильмей ве билип оламай эди.

Тек бойле къалабалыкълы вакъытта ер юзюне скойрелип чыккыан сакъаллылар, биревлерининъ мал-мульки де, яныгы ве намусы да керек олмаган бир авуч адам къалды. Тааджип ки, котерильген туфаннынъ фена кучълери оларгъа токъунмады, янларындан кечип кетти. Шимди олар да, агъызыны кенъ ачып, сессиз кычырыкъле: «Нелер оляята? Хасталар ве сакъатларнынъ, балалар ве къартларнынъ, бутюн бир халкънынъ не къабааты бар?! Бойле бир фаджианынъ зуур этмеси мумкюнми, Алла сакъласын...» – деп багъыраяткъан фаджиалы сукюнетни динълеяткъан олсалар керек.

Ешилъ машиналар ичине отуртылып, белли олмаган тарафларгъа алынып кетильген адамлар буны бильмей эдилер, оларны шу ешилъ машиналаргъа отуртып алып кеткен адамлар да, бу фаджиа юзъ береяткъан вакъытта койни къоралап турганлар да буны бильмей эдилер... Кимсе бир шей бильмей эди. Сен оларны багышла, Сабырлы...

Сабырлыны насылдыр яхшы емекнинъ къокъусы токътатты. О этрафны къокълады, о ян-бу ян бакъынды ве саба озю тавукъ ашаган ерни таныды. О ашыкъкъанда унутып къалдырган тавукъ панджаларыны тезликнен ялмап ютты, маддесини кытыкылагъан къанатларны, пуфларны бирер-бирер тешкерип чыккыты. Сачылып яткъан къанатларны чайнаган эди, юреги быланды, оксюрюк тутты. Оксюре-оксюре, вуджудында буюк ёргъунлыкъ, юрегинде – буюк

янгъызлык ис этерек, онъа кимерде бир аш берильген ерге – Дагъджынынъ эвине кетти. Бом-бош азбар ичинде долангъан сонъ, о бир кереден янаяткъан отъмек къокъусыны ис этти ве даянылмайджакъ бир сыкъынты оны Анифе къартананынъ азбарына алып кельди...

Сабырлы отъмек янаяткъаныны сизди ве онынъ адджы къокъусы онынъ озюнден де зияде чекмекте эди. Эвнинъ къапысы артынадже ачыкъ. Джесаретсизлигини енъип, Сабырлы босагъадан ичери атлады. Онынъ джелъкесиндеки юню тикленди, эр итималгъа къаршы тишлерини акъшайтты – бу ал бекленильмеген уджюмни бир кереден къайтармагъа, я да душманны къоркъузмагъа ярдым эте.

Янаяткъан отъмек къокъусыны ачкъозлюкнен ютаракъ, Сабырлы яваш-яваш адымлады. О ичериде атешнинъ шытырдап янгъаныны эшите, эгер мынавы отъмек къокъусы олмагъан олса, о артына чевирилип кетер эди, амма бу къокъу оны эп огге юрмеге меджбур эте.

Сабырлы буюк соба янында токътады, собанынъ ачыкъ афъызындан даянылмайджакъ отъмек къокъусы ве юрекни быландырыджы къара тютюн келе. Сабырлы яваштан шыншыкълады ве соба янында токътады. О собанынъ ичине кирип, отъмек алып оламайджагъыны биле. Артына чекилип, къапы янына кельди ве собанынъ афъызындан насыл этип атеш чыкъкъанына ве шу ерде булунгъан чырпылар ичинде гъайып олып кеткенине бакъып турды. Чалы обасы телюкенен шытырдап башлады. Эвнинъ ичи тютюнге толды, онынъ бир къысымы къапыдан акъып чыкъып кетмекте. Артыкъ бу ерде къалмакъ телюкели эди. Сабырлы яваш-яваш бурулып, кене азбаргъа чыкъты. Бу эвнинъ ичинде анылашылмагъан бир телюке догъды, деп тюшонди копек ве янгълмады. Сокакъкъа чыкъкъан сонъ, эвнинъ пенджерелери арасындан ве онынъ ачыкъ къапысындан, ичинде къыгълчымлары олгъан къою къара тютюн чыкъмакъта эди.

Кой узерине къаранлык энмекте.

Сабырлы ог аякъларына таянып, аркъа аякълары устуне отурды ве сабырнен бекледи. Сонъра, бир кереден оны асретлик басты – башыны юкъарыгъа котерип, онынъ юрегиндеки янгъызлык дуйгъусыны даа да арттырайткъан сувук ве солукъсыз йылдызларгъа бакъып, индже яныкълы сеснен улуды. Сеси зайыфланып, хырылдап чыкъты, Сабырлы тезден ёрулды.

Анифе къартанайнынъ эвиндеки вазият баягъы денъишкен, къыгълчымларнынъ ерине тютюннен берабер ялын да чыкъа, гедже къаранлыгындаки къара тютюн ичиндеки атеш шиддетли ельде ельпиреген къырмызы басмагъа ошай. Ялын хырсызлыкнен эвнинъ сачакъларыны ялап ала. Янаяткъан отъмек къокъусы гъайып олгъан.

Сабырлы салланып тура. Онынъ этрафында чешит кольгелер

доланалар. Бир кереден Сабырлынын бутюн вуджуды кергин-лешти – аджеба, о не къадар вакыт озюни унутты экен? Бу вакыт ичинде оны ура биле эдилер, вуджудыны сенекнен дельме-делик эте яхутта къуршулап кете биле эдилер!

О шиддетнен этрафына бакъынды.

Ялыннын узун тиллери къапыдан чапкъылып чыкъа, эп юксекке, дамгъа ынтыла, анда пенджерелерден атылып чыкъкъан озю киби къырмызы тиллернен бирлеше, туташа ве атеш пускюриджи екяне къудретли мешъальге чевириле...

Сабырлы шытырдап, гудюрдеп янаяткъан эвге якъында барды. О бойле къоджаман атешни омюринде биринджи кере корьмекте. Онынъ къарт сюеклери чокътан бойле къызынмагъан эдилер...

Сабырлы бу иптидаий, къудретле гудюрдеген мухтешем, парлакъ айны заманда тантаналы ве гурь атешке сукъланып, мефтюн олып бакъып къалды, атта бу дакъкъада онынъ ашкъазаныны кемирип тургъан ачлыкъ биле кери чекильди. Янгъызлыкъ дуйгъусы да къаякъларгъадыр гъайып олды. Мегер джанлы махлюкнынъ къаршысында атеш яна экен, демек о янгъыз дегиле...

Сабырлы «атеш»ке даа якъында барды, оны анылашылмагъан худжур дуйгъулар сарып алды. Онынъ вуджудында тендюристлик де, къувет де, ве атта ойнакълыкъ, джанлылыкъ пейда олды, Эгер о кульмеге бильген олса, шимди шакъылдап кулер эди, о кендини саба, койнинъ бошап къалгъан бир чокъ эвлеринден Сакъаллы адам хырсызлап алып кететкъан шифоньернинъ кузъгюсинде корьгенде ис эткен вазияти кене къайтып кельген киби дуйды.

Эвнинъ дамы гурсюльдинен йыкългъан ве онъа пишириджи ава шиддети келип урулгъанда биле Сабырлы къоркъмады. Бу вакытта атылып кеткен къорларнынъ базылары онынъ янына келип тюштилер. Копек, иште, акъыл ве мантыкъ даиресинде иш коре-рек, четке чекильди.

Эвнинъ дамы йыкългъан сонъ, атеш бир анъ сёнди, сонъра, маниалардан азат оларакъ, даа пек гурьленди.

Адетте, сокъакъта юзь берген алельхусус адиселернинъ сейирджилери якъаны киби, Сабырлы эшкъ ве сабырсызлыкънен этрафына бакъынды – аджеба, меним корьгенлеримни башкъалар да коре экенлерми? Теэссуратларынен болюшмеге ашыкты.

Копекнинъ назарына насылдыр къыбырдамай тургъан шей илишти, чокътан таныш ве меракъсыз бир шей киби назары онда чокъ токътамады. Бир саниеден сонъ кене о шейге бакъты. Онынъ къаршысында, йигирми метр къадар авлакъта къыбырдамайып бир адам турмакъта. Мадам ки, якъын ерде адам тура, демек, ондан узакъ олмакъ керек. Сабырлы мукъайтлыкънен яваш-яваш джылышып, чам агъачы астындаки исарнынъ джагъасына барып пусты, озю гизленген ерден адамгъа, белъки де озюнинъ душма-

нына бакъты: янаяткъан эвден кельген сыджакъны копек къолай-лыкънен терк этмек ниетинде дегиль.

Адамнынъ тышкы корюнишинде гъайры табиий бир шей ёкъ: аякъларында чызма, устюнде шинель, бир элинде къолтукътаякъ, онъа таянып тура. Бу адам таш киби къатып тургъаны ичюн де копекте шубе догъурды. Адам къыбырдамадан ве козьлерини къыпмадан атешке бакъып турмакъта. Атешнинъ къырмызы шавлелери таш адамнынъ юзюнде ойнай, бу вакъытта о джанлыгъа бенъзей эди. Таш адамларнен исе копек эвельден таныш эди.

О бир таш адам мектеп огюндеки мейданлыкъта юкселип тура, устюнде тыпкы шойле шинель, тек къолтукътаягъы ёкъ, сагъ элини къойнуна сокъып тура, дерсинъ, бойледже, тюшип кетеджек юрегини тутып тура. Оны бир заманларда койге парча-парча этип кетирген эдилер – башта арабагъа къойып башыны алып кельдилер, сонъра машинанен аякълары келип чыкъты, энъ сонъунда исе кевдесини кетирдилер. Кетирилген шейлернинъ эписи мектеп азбарынынъ кошесинде обаланып яткъан вакъытта Сабырлы оларны къокълап бакъмакъ, не экенини тайин этмек истеди. Эбет, анълашылган шей, копек къокъланган еринде озъ бельгисини къалдыра турган.

Сабырлы «белги» къалдырып турган вакъытта оны сабысы Айдер коръди. Чылдырган киби фырланып, буюк бир ташны алып, Сабырлынынъ къурсагъына яндырды. Копек даа бетеринден къоркъып, аман аягъыны йиберди ве къачып кетти. Бу вакъыткъадже сабысы оны ич урмагъан ве сёгмеген эди. Демек, шимди о пек фена ве багъышланылмайджакъ бир иш япты.

О вакъытлардан сонъ, хусусан, таш адам ерине тикленген, мектеп бинасындан да, койнинъ энъ юксек эвинден де зияде юксельген, озъ иши иле мешгъуль адамларнынъ сыртына уяныкълыкънен, кескин козь ве нуфузлы назарнен бакъып турган сонъ, Сабырлы эндише ве мукъайтлыкънен оны айланып кече эди.

Демек, шимди де мукъайт олмакъ зарар этмез,

Таныш олмагъан адамнынъ юзюнде эп атеш шавлелери ойнай, о кене де къыбырдамайыл тура, нефес де алмагъан киби. Тыпкы-тыпкына таш адамнынъ озю...

Якин Сабырлы яныла эди. Бугунъ саба Сакъаллы сакъатлагъан о атнынъ козьлеринден сессиз акъкъан козьяш киби бу адамнынъ да козьлеринден акъкъан козьяшлары янакъларыны сылаткъан эди. Сабырлы къаранлыкъта буны эследеми.

Бу адам таштан дегиль эди. Таштан япылган адамлар агъламагъа бильмейлер...

Эбет, копек къартайды, адамнынъ агъаяткъаныны дуймады ки, демек, къартайды. Бунынъ шашыладжакъ ери ёкъ...

Ачыкъ корюнмез йылан киби бутюн тени бою джайрап кетти. Вуджуды сувукътан титреп башлады. Амма янып битетякъан

атешке якъын бармакъ телюкели экенини о яхшы биле. Сабырлы де адамгъа, де сёнеяткъан атешке бакъып турды.

Бутюн бу вакъыт девамында адам кыбырдамады.

Бойле беклевден безген копек уфулдап кокюс кечирди. Бу вакъытта адамнынъ бутюн кевдеси бир кереден кыбырданды, салланды, чантачыгыны элине алды – онынъ ичинден шакъылдагъан демир сеслер эшитильди. Адам къолтукъытаягына таянып, бир аягыны сюйрей-сюйрей янашадаки эвге догъурылды. О эвнинъ азбарындан ач айванларнынъ сеслери эшитиле эди. Сабырлы адамнынъ артындан кетти.

Бу адамнынъ озю копекни меракъландырмай. Лякин о озюнинъ аля даа индже дуйгъусынен адамнынъ чантачыгындан келеяткъан отъмек къокъусыны сезди, Бу къокъу копекнинъ ичи-багырыны къувурды, силекийлерини акъызды.

Адам акъыргъа догъурылды. Сабырлы къапы янына баргъанда токътады, дивар джагъасында пусты. Эгер бекленильмеген уджюм олса, арт тарафтан оны дивар къорчалайджакъ. Адам ичериден чыкты, чувалчыгыны босагъа янында къалдырды, озю топаллай-топаллай шу ердеки пичен скирди янына барды.

Сабырлы аман чувалчыкыны къокълап бакъты, тап башы айланды, оны явашчыкътан тишлеринен тырнап бакъты – басма къавий эди. Аякъ сеслерини эшитип, деръал четке чекильди. Адам бир топ пиченни бош элинен кокрегине басып туткъан алда кене топпалап акъыр ичине кирди.

Сабырлы кене чувалчыккъа таба сюйрельди, онъа барып етейим дегенде, – кене артына сычрады. Адам къайтып кельмекте эди. Бир ерде тегин турмагъан адам, де о якъкъа, де бу якъкъа юре бергени не экен!

Адам бир шей алмакъ истер киби ерге эгильгенинен Сабырлы сокъаккъа чапып чыкты. Эбет, о ерден не аладжакъ – белли шей – таш алып, онъа фырлатаджакъ.

Адам чувалчыкыны сюйреерек, Сабырлыгъа догъру юрюш этти. Юрюшинден корюне ки, онынъ акъылында феналыкъ ёкъ, копекни сечмеген биле олса керек.

Сечмек Сабырлынынъ янындан сес-солукъсыз кечип кетти. Копек онъа, чувалчыгында отъмек олып да оны ашамакъ истемеген худжур адамгъа такъылды.

Адам экинджи эвнинъ акъырына, сонъра учюнджи эвнинъ акъырына кирип чыкты. Анда о пичен ташып отурмады. Иште, кирди ве къайтып чыкты.

Дёртюнджи эвден чыккъан сонъ, азбарны доланды, эв ичине де кирип чыкты. Мемнюниетсизликнен сомурданаракъ, топаллай-топаллай кене биринджи эвге кельди. Чувалчыгыны алмады. Сабырлы исе чувалчыкынынъ къаерге къойылганыны эслемай

къалды. Эвге, я да акыргъа кирмеге сакъынды, барып да бу тузакъ олса, сонъ не япар?

Копекнинъ азапланувы даянымаз дереджеге кельди. О яваштан улуды. Сувукъ ве къара кокке, къаранлыкъ ве кимсесиз сокъақларгъа, бом-бош эвлерге бакъып ойле бир улуджагъы кельди ки, бойле истек эвллери онда бир заман олмагъан эди.

Бир элинен пиченни къучакълап туткъан адамнынъ ёл бою къолтукътаягъыны такъылдатып келеяткъаныны корьген Сабырлы кене четке къачып чыкьты. Азбаргъа киреджекте адам исаргъа таянып турды, Сабырлы юнълерини къабартып, эр шейге азыр олып тургъан тарафкъа тикилип бакьты. Сонъра сесини чыкъарып, копекни чагъырды:

– Кель! Кель бу якъкъа!

Сабырлы еринден къыбырдамады. Адам кетти. Копек тургъан еринде чонъкъайып отурды. Бекледи. Тезден аякъ сеслери эшитильди ве адамны корьмезден эвель, Сабырлы отьмекнинъ кескин къокъусыны сезди.

– Ма, къоркъма! – деди адам юксек давушнен, Сабырлы онынъ чагъыргъаны ичюн дегиль, ичинитырнаыкъан ачыкъкъа даяналмадан инъильтиге бенъзеген сес чыкъарып шыкшыкълады.

Бу вакъытта онынъ тарафына недир фырлатылды. Сабырлы адетиндже четке атылды, амма о шей келип тюшкен сонъ, таш дегиль де отьмек экенине тамамиле эмин алда онъа догъру сычрады.

Отьмек йымшакъ эди, ондан тежяран махорка къокъусы келе, къабукълары исе тишлери арасында хош къысырдай. Сабырлы бир кесек отьмекни агъызындан тюшюрмеген алда ялмап-ютты. Онынъ башы айланмакъта эди.

Кельсе, бу якъкъа, кель дейим санъа... – деп акъырын давушнен чагъырды адам. Ве Сабырлы, эппи вакъыттан берли, кендине ташлангъан отьмекни биле таш зан эткен копек, сес кельген тарафкъа яваш-яваш кетти.

Кель, къоркъма, – деди адам ве озю ерге отурды.

Бутюн яныкъларны, дешетлерни унутаракъ, онъа берильген бир кесек отьмекке тешекюр бильдирмек ичюн дегиль, бу адамда, онынъ сесинде Сабырлынынъ озю ис эткен кедер аэнкини сезгени ичюн асретли ве мазун сеснинъ даветине берилип, чагъыргъан адамнынъ янына барды. О адам да, бельки, бирден ят олып къалгъан бу кок астындаки асретликтен ве эзиджи тынчыкътан, янъгъызыкътан къачынмакъ, арынмакъ истейдир...

Адам онынъ башыны сыйпады, араретли, мераметли инсан эли Сабырлыны башыны салындырмагъа ве козьлерини юммагъа меджбур этти. Лякин копекнинъ япыкъ козьлери арасындан, деми бу адамда олгъаны киби, бири-бири артындан козьашлары акъып чыкъмакъта эди.

– Ачолдынымы, кьартым? Санъа не олды... – деп сомурданды адам. Сабырлы кокюс кечирди: о озюне не олганыны анылатып олса эди, эгер о лакьырды этип олса эди!..

Адам еринден турды ве копекни озь артындан чагыраракъ, яваштан сызгырды. Олар азбаргъа кирдилер. Адам чувалчыгында олган отьмекнинъ эписини – ярим буханканы – чыкьарды ве бир кьач кесекке болип копекнинъ огюне кьойды. Копек отьмекни ашыкьмайып, тыныш алып ашады. Кендини токъ ис этти, кьызынды.

Эй сени кьартлыкъ... Бир кесек отьмек ве бир агьыз эйи сёз...

Бундан сонъ олар эппи вакыт пичен ташыдылар, даа догьрусы, адам ташый, Сабырлы исе онынъ янында чапкьалап юре, кимерде огге чапып чыкьа, сонъра токьтай, артына айланып, адамны сабырсызлыкъ ве мераметнен беклей. О кендини кене яш ве кучлю ис этти, эгер анавъ Сахьаллыгъа бир даа атылмакъ керек олса, о тюшюнип отурмадан тутушыр ве бу сефери онынъ тишлери кереги киби чалышыр эдилер.

Бойледже, олар койнинъ бутюн азбарларына кирип-чыкьтылар, агьыр арбий йылларда мында сахьланып кьалган айванларнынъ эписине ем бердилер. Сонъра мектеп янына кельдилер. Адам ёл четиндеки арыкъ янында яткъан насылдыр копчекли шейни ынъкьылдай-ынъкьылдай котерди. Саба койнинъ бутюн эалиси бу шейнинъ янында тура эди. Олар бу шейни янашадаки эв ичине алып кирип кьойдылар. Бундан сонъ, корюниши буюк, амма окьадар агьыр олмагъан дигер шейни де котерип алып кетти ве эв ичине ерлештирдилер.

– Эр шейни сокьакьнынъ ортасында ташлап кеткенлер... – деп сомурданды адам. – Дерсинъ, энди аят биткен... Тикиш машинасы истейсинъми, сылапчы истейсинъми, мына, эр шей мында ята!... Дерсинъ, эндиден сонъ урба да киймейджеклер, бала да догьурмайджакьлар...

Сабырлы адамнынъ фикирлерине кьошулгъан киби енгиль адымларнен онынъ янында чапкьалап бара. Къара кок морарды. Йылдызлар гъайып олып башладылар. Салкьын ве сахьав саба ачылды.

Адам койни терк этмекте эди. О шиддетли арекетлернен кьолтукьтаягыны ве сагьлам аягыны котерип баса. Яралы аягы исе ёлда билинир-билинемез из кьалдыраракъ, сюйреле. Дерсинъ, бу инсан аягынынъ изи дегиль, насылдыр сырлы язы...

Сабырлы агьыр башыны салындырып, адамнынъ янында зеинини бир нокьтагъа топлап, яваш-яваш адымлай. Олар ярыкьланып башлагъан кокке санчылгъан киби олып тургъан тёпенинъ устюне котерильдилер. Адам шимди озьлери кельген тарафкъа бакьып, баягы вакыткъадже индемей турды. Кой корюнмей эди. Терен кокюс кечиререк, о тозлы топракъ устюне отурды, копекнинъ

бойнуны сыйпады, чувалчык ичинде тасырдай берген эки банка буланган этни чыкърды. Оларнын кѳапакларыны пычакънен ачкъан сонъ, джебинден явлугъыны чыкъарып, ерге яйды, консерва банкаларынын ичиндеки шейни явлукънын устуне тѳкти ве оны кѳарт копекке таба джылыштырды. Копек бираз вакъыт индемей турды, сонъра этни кѳокълап бакъты ве четке чекильди.

– Аша, – деди адам мераметли давушнен. – Не ичюн бойле япасынъ?

Копек турган еринден кѳыбырдамады. Аягъы агъырган адам пек чекишип еринден турды. О бир элини ерге таяды, авучы кѳара топракънын тозу ичине батып кетти, пармакларыны сыкып ве инълеп еринден турды. Авучы ичине кирип кѳалган топракъкѳа бакъты, ашыкып оны джебине сокъты. Сонъра, айып бир иш япкъан киби, этрафына бакъынды: копек онъа бакъмай эди. Адам пармаклары арасындан сызып акъаяткъан кѳаверенки тѳсю йымшакъ тозны ашыкъчанлыкънен кѳапкъачлап ала ве эп джебине толдура...

Бундан сонъ, башыны салындырып яваш-яваш кетти. Копек бираз турды, явлукъ устюндеки этни ялап бакъты, бираз даа турды ве адамнын артындан яваш-яваш кетти.

Адам кѳамбырланган алда кениш адымларнен артына бакъмайып кете; Сабырлы не ичюндир онын артындан етишмеге джесаретленмеди, йигирми адым кѳадар артта кетти. Бойледже, олар пек чокъ вакъыт ѳл юрьдилер.

Оларнын арасындаки месѳфе кеттикче узакълашты, эп узакълашты.

Ниает, Сабырлы пек артта кѳалды. Адам огдеки тѳпенин артында гъайып олмагъандже Сабырлы онъа бакъып турды, сонъра ѳлдан четке чыкъты, бираз юрьген сонъ, гурь отларнен кѳапланган межа ичине кирип ятты. Башыны аяклары устуне кѳойып, созулган алда баягъы вакъыткъадже айдын кокке бакъып ятты. Сабырлынын ачыкъ козюне чыбын кѳонды, о энди чыбынны кѳувып оламай эди...

Кѳырымтатарлары ватанындан кѳувулган сонъ, бир кунъ кечти ве экинджи кунъ башланды...

1964 с.

Къырымтатар несирджилигининь парлакь темсильджиси

(Эрвин Умеровнынъ 80 йыллыгы мунасебетинен)

Шамиль Алядин 1983 сенеси Ташкентте Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятында чыкъкъан «Юксек хызмет» адлы языджылар акъкъында икяелеринде («Бедийий усталыкъ ичюн» ве «Бир йыл ичинде») о вакъыт, энди, эмек фаалиетини «Ленин байрагы» газетасында девам эткен Эрвин Умеровны бойле анып кече:

«Профессор Климович Ташкентке кельген вакъытта (1960 сенесининъ бааринде – С.Б.) Эмиль Амитни ве Эрвин Умеровны бильги ве яратыджылыкъ джеэтиндеп зсаслы суретте тешкерип, Москвадаки Горький адына институтка къабул этти. Эрвин Умеров, Эмиль Амит институтта беш йыл окъуп, битирип, аджайип языджылар олдылар. Эмиль ве Эрвин шимди Москванынъ буюк нешриятларында мувафакъиет иле ишлемектелер...

Эрвин Умеров институтка кирмезден эвель рус тилинде икяелер яза эди. Осьмюр чагындаки Эрвиннинъ озюне махсус эдебий усулу бар эди. Шимди биз газетада онынъ яны стиль икяелерини окъуймыз. Оларда зенгин мундеридаже ве юксек бедият бар. Эрвин учъ йыл ичинде ана тилини огренди. Огренмекте.

«Эр даим кунеш олсун» – бу Эрвиннинъ 1970 сенеси нешир этильген китабы. Ичинде он эки икяе бар. Эписи яхшы. Эписи мемлекетимизнинъ гурьдели аяты, улу ишлеримизнинъ чешит сааларындаки пайретли ве акъылы совет генчлигининъ аджайип хызметлери акъкъында жанлы, бедий ве чевик тарзда язылган эсерлер. «Невбетчиликте», «Шайлы кызчыкъ», «Коктал ёлу», «Жульеттаны ойнайджам», «Козьлерининъ ярыгы» ве дигерлери языджынынъ буюк бедий къудретининъ шаатыдыр...

Якында газетада Эрвиннинъ «Хайырлы телефон» икяеси басылды. Муэлиф йылбашка итьаф этильген бу кучюк икяечигинде буюк эдебий, бедий усталыкъ, земаневий стиль устюнлиги ве, нисает, языджадаки юксек инсаний дуйгуны ифаде этти.

Эдип сонъки вакъытларда «Экинжи келин» повестини яратты. Биз бу эсерде айдын пәелер оърунда, зарарлы адетлерге къаршы курушкен темиз юреки, ачкакъ гоньюлли къараманларны коремиз. Оларнынъ, къараманларнынъ, озьлерине коре табиятлары, адетлери, хусусан чизгилери, ярарлыклары, нукъсанлары бар. Муэлиф оларнынъ ички дюньясыны, психологиясыны теренликле ифаде этювде айрыджа диъкъат эте ве бу джеэтен муим мувафакъиет къазана.

Лякин Эрвин Умеровнынъ гоньюллеримизге якъын, юрек сызлатыджы эсерлери тек М.С.Горбачёвнынъ девиринде басылып башласа да, манъа онынъ базы бир эсерлеринен (о вакъыт «Гизли») «Самиздат» вастасынен таныш олмагъа къысмет олган эди.

Онынъ «Самиздат» вастасынен чыкъарылгъан («Янъгъызлыкы» («Одиночество»)) ве «Къара тренлер» («Чёрные поезды») икяелери къол-къолдан юрип, сюрюнликте ватан асретлигинен чекишкен халкъымызнынъ къырыкъ гонълюне дерман олып, ватан дуйгъусыны тазертип, авдет огърунда усанмадан курешмеге чагъыра эдилер.

Эрвин Умеров Къырым Мухтар Совет Социалист Джумхуриетинде догъса да, районы ве кою чешит менбаларда тюрлю язылмакъта – Багъчасарай ве Куйбышев районларынынъ Ени Сала койлери, деп. Мектеплер ичюн «Къырымтатар Эдебияты»нда урьметли оджамыз Алие Велиуллаева исе коюни Янджу, деп бере. Олардан акыкъаткъа якъыны бу кечкен 2017 сенеси нешир этильген Закир Къуртнезирнинъ «Къырымтатар эдиплери» (Омюр ве яратыджыкълары акъкында къыска малюматлар) адлы эдебий-бедий неширнинъ текминленген, тюзетильген экинжи нешринде берильген бильгирлерди (муаррирлер – Риза Фазыл ве Урие Эдемова):

«...Эрвин Умеров 1938 сенеси майыс 1-де Къырымнынъ Октябрь (даа догърусы Буюк-Онлар – С.Б.) районындаки Ени Сала коюнде (шимди Красногвардейск районынынъ Рогово кою) оджалар къорантасында дюньягъа кельди. Сюрюнликте оларнынъ аилелери Озбекистаннынъ Фергана виляетиндеки Алтыарыкъ районына тюше (Паласан коюне – С.Б.). О анда 1957 сенеси Пушкин адына 1 –нджи санлы орта мектепни битирди. Эмек фаалиетини колхозджылыкътан башлады. Сонъра къарамайны (нефтьни) пайрыдан ишлев заводында чиленгир олып чалышты...»

Бу ерде бир шейни даа къайд этмек зарурдыр. Эрвин Умеров яызджылыкъны журналистикадан башлагъан эди. Фергана виляет газеталарынынъ кой мухбири сыфатында, Ташкент шеэринде исе джумхуриет пионер ве комсомол тешкиятларынынъ нешриятарынен эмекдашлыкъта булунды.

Эрвин Умеровнынъ биринджи джиддий публикациясы 1959 сенеси Москвада олып кечеджек Озбекистан санаты ве эдебияты декадасы мунасебетинен Озбекистан ССР бедий эдебият нешриятында рус тилинде чыкъкан къырымтатар яызджыларынынъ «Дни нашей жизни» джыйынтыгындаки икяеси олды.

Юкъарыда Шамиль Алядин айтып кечкени киби Эрвин Умеров Эмиль Амитнен берабер беш сене девамында Эдебият институтында тасиль алып, оны мувафакьетнен битиргенлеринден сонъ, оларны озьлерининъ Озбекистан Коммунист партиясы Меркезий комитетининъ органы олгъан «Ленин байрагы» газетасына къайтаралар. Бу ерде о беш сене къадар чалышкан сонъ оны Москвагъа, Бюниитпифакъ радиосынынъ Эдебият ве драма тебликятлары (литдрамвещание) Баш муарриетининъ СССР халкълары эдебияты болюгине муаррир вазифесине чагъырып алдылар.

Бу ерде он сенеге якъын чалышкан сонъ, 1976 сенеси Эрвин Умеров «Балалар эдебияты» («Детская литература») нешриятынынъ «СССР халкълары эдебияты» болюгине уйкен муаррир вазифеси ишине авушты ве бу ерде нефакъагъа чыкъканына къадар чалышты.

Эрвин Умеров 1966 сенеси СССР журналистлери Бирлиги азалыгына, 1978 сенеси исе СССР языджылары Бирлиги азалыгына кыбул этильген эди.

Эдип аман-аман ярым асылык эдебий фаалиети нетидже-синде 50-ден зияде озюнинь ве СССР джумхуриетлеринде яшагъан тюрк тилли языджыларынын эсерлерини рус тилине терджиме этип нешир эттирди.

1991 сенеси Эрвин Умеров кырымтатар халкынын II Къурултайында Меджлис азасы оларак сайланды.

1991 сенеси ноябрь айында кырымтатар музыкалы драма театры ичюн энъ яхшы пьеса боюнджа конкурс откерильген эди. Биринджи мукяфат кырымтатар халкынын Ватан ичюн куруши-не багышлангъан Эрвин Умеровнын «Афат» (Стихия) пьесасына берильген эди. Онынъ бу драмасы «Йылдыз» журналында 1992 сенесининъ 2-нджи санында басылгъан эди.

1993 сенеси Эрвин Умеров Акъмесджит шеэринде язылып, квартира невбетине тургъан эди. Бир къач вакъыт «Къырым» газета-сында да чалышты. Лякин энъ мукъаддес арзусы – Ватанында яшап, иджатнен огърашмагъа къысмет олмады...

Манъа Эрвин Умеровнен сонъки кере 2006 сенесининъ кузь айларында корюшмек къысмет олды. Биз «Къырым» радиосына онынъ эсерлери эсасында озъ кучюмизнен бир къач кучюк радиопьеса азырламакъ ниетинде эдик. Эдип алсыз олгъаны дуьула эди. Ишле-рилмизни келеджек сенеге планлаштырдыкъ. О Москвагъа тедавий-ленмеге кетти. Хасталыгъы пек агъыр экен. Бу акъта къорантасы тек оны хастаханеден умятсиз деп, чыкъаргъанларындан сонъ хабер этти. Бунъа бакъмадан эдип сонъуна къадар олюм панджасындан чыкъмакъ ичюн курушип, омюрини бир къач айгъа даа девам этти.

Эрвин Умеров 2007 сенеси февраль 24-те Москва шеэринде вефат этти. Васиетине бинаэн Ватаны Къырымгъа кетирилип, Абдал мезарлыгында комюльди.

Сервер БЕКИРОВ

Тарих санфелери

Карасувбазарнынъ шаркый тарафынынъ корюниши. XIX асыр.

Къарасувнынъ дёрт кошеси

Герайлар заманында озь инкишафынынъ энъ юксек нокъта-сына иришкен, къыпчакъ топракъларында XIII асырда мейдангъа кельген Къарасувбазар – Къырымнынъ къадимий шеэрлеринден биридир. Онынъ ады шеэрден акъып кечкен Къарасув озенинден келип чыкъа.

Алимлернинъ язгъанларына коре, «къара сув» тюркий тиллерде – чокъракъ, чешме манасыны, фарси тилинде «пазар» – базар сёзюни, яни Къарасувбазар – чокъракъ янында базар манасыны аньлата. Шуны да къайд этмели, тюркий халкъларда «къара» сёзю – топракъ, ер манасыны да ташый. Ер тюбюнден, яни къарадан ташып чыкъкъан сувгъа «къара сув» денильген. И.Гаспринскийнинъ «Къарада – банкасы (ер юзюнде банкасы Д.О.), деньизде – гемиси, дюнья базарында малы олмагъан миллетнинъ келеджеги шубелидир» дегенини хатырласакъ, «къара» сёзю тек тюрк манасыны дегиль де, ер, топракъ манасыны ташыгъаны аньлашыла. Шунынъ ичюн башкъа тюркий мемлекетлерде де къарасув адыны ташыгъан озенлерни расткетирмек мумкюн. Иште, юз йылар эвель Къарасувбазарнынъ асыл ады «къара

сүв»дан шекилленген. Кыраби яйла дагылары этеклеринден кыйнап чыккыан чокъракъ сувларыны топлаган Кырасув озени шеэрни экиге боле, Сейтлерде исе Салгыргъа кыошулып, сувларыны чель тарафларына та Сивашкъадже озгара.

«Онъайтлы ерде ерлешкени ичюн бу буюк шеэрнинъ тиджарий эмиети де буюк олган. Мында чаршенбе ве джумаакышамы кунълери олган базаргъа чешит ерлерден чокъ инсан келе. Кыалгъа султан бу шеэрнинъ келиринен яшай», деп хабер эте доминикан папазы Эмиддио Дортелли 1634 сенеси язган «Описание Черного моря и Татарии» эсеринде.

Солхат (Эски Кырым) XV асырда Кырым ханлыгынынъ пайтахты вазифесини яваш-яваш джойып башлагъан сонъ, османлылар идаре эткен Кефе ве Кырым ханлыгынынъ пайтахты Багъчасарай арасында ерлешкен Кырасувбазар XV–XVIII асырларда чельде, дагъ этеклеринде яшаган сакинлер ве Тюркиенинъ Кыра деньиз ялысындан кельген базиргянлар ичюн эмиетли тиджарет меркези олып турган. Айны вакытта Кефеден Багъчасарайгъа алып барган ёлнынъ ортасында, яни бир сыра ёллар кесишкен, тиджарет ичюн онъайтлы олган Кырасувбазар Кефени идаре эткен тюрклернинъ тесирини де зайыфлаткъан.

1667 сенеси шеэрни зиярет эткен тюрк сеятчысы Эвлия Челеби (1611–1685–87 с.) Кырасувбазар акъкында да малюмат бере. «Шеэрнинъ кыбласында эрменилернинъ эвлери, гъарбий, чель тарафында беш бинъден зияде эки къатлы, дамлары кираметнен орьтюльген, багъча ве ююмликлери олган эвлер тура. Шеэрде юзден зияде сув дегирмени, йигирми секиз михраб, дёрт теккие, дёрт аммам, секиз ханнынъ энъ буюги Сефер Гъази везирнинъ кърдырган Таш Ханы базарда, шеэрнинъ ортасында кърулган. О, Кырасувнынъ бир къалеси кибидир... Бу Ханнынъ ичерсинде минареси олмаган дюльбер бир джами тура», деп яза о. (Бу Таш Ханда бугунки кунъгедже, 1654–1655 сенеси кърулган, деген языларнен тек бир дивары къалды). Хан сёзю фарси тилинден – керван сарай манасыны ташый. Герайлар Азакъ деньизине кыындажа олмакъ ичюн, Таш Ханда озъ эльчилигини ве векаялетханесини тэсис эткенлери малюм. Инглиз алими Г. Сеймура исе Кырасувбазарда эписи олып 20–30 хан бинасы олганыны къайд эте.

Кырасувбазар Русие – Кырым – Тюркие арасында олган дженклернен багълы вакъияларда да тильге алынып кельген. 1737 сенеси июнь 23-те рус генералы Дуглас етекчилигинде рус аскерлери шеэрни якъалар. 1777 сенеси Кырасувбазаргъа генерал-поручик А.Суворов етекчилигинде аскерий кысымлар якъынлаша. Девлет Герай атлы аскерлеринен дагъларгъа, тюрк кысымы исе Кефеге чыккып кетмеге меджбур олалар.

Къарасувбазар. XIX асыр.

Таш Ханнынъ ички тарафы. 1920-нджи сенелер.

Таш Хан.
2018 с.

Къарасувбазар.
Тиджарет
сыралары.

Къарасувбазар. Аммамлар. Рессам К. Ф. Богаевский.
1920-нджи сенелер.

Къарасувба-
зар. Кырым
ханы Фетих
Герайнынъ
резиденция-
сы 1736-1737
сенелери

1778 сенеси Суворов граф Румянцев-Задунайскийге берген эсабатында Кырымдан Азакъ губерниясына, шимдики Мариуполь тарафларына 31088 христиан кочюрюльгенини хабер эте.

«Къарасувдан о девирде 1004 юнан, 2809 эрмени, 7 гурджи, 8 валах (молдован), эписи олып 3828 инсан чыкъарыла. Къарасувбазар этрафларында олгъан койлерден исе даа 4 биньден зияде инсан меджбурый чыкъарыла. Олардан базылары бу топракъларны ташлап кетмеге разы олмайып, ислям динини къабул эткенлер. Чыкъарылгъан 31 биньден зияде инсандан 12 биньи ёлда эляк олгъан», деп яза алим В.Гарагуля. Мариупольны мейдангъа кетирген Кырым сакинлери шеэрнинь бир районыны Къарасувбазар деп адландыралар.

1783 сенеси Русие падишасы II-нджи Екатерина Кырымны Русиеге «къошкъаны» акъкында ферман чыкъаргъан сонь, Кырымгъа япкъан сефери вакътында 1787 сенеси эки кунь Къарасувбазарда булуна.

Иште, бу къайдлар шеэрнинь о девирге аит тарихынен багълы базы къыска малюматлардыр.

Къарасувнынь къырымтатар юзю

Кырымтатар халкъынынь тарихында къадимий Къарасувбазарнынь эмиети гъает буюктир. Секиз асыр девамында онынь ады къырымтатар агъыз яратыджылыгында, йырларда, эдебиятта, тарихий весикъаларда муурьленип къалды. Къарасувбазар тек Кырымда дегиль, озь заманында дюньягъа танылгъан Багъчасарай, Кезлев, Акъяр, Эски Кырым ве дигер шеэрлер киби танылгъан, амма къырымтатар халкъынынь тарихында о айрыджа бир эмиетке маликтир.

Эвель эзельден бу шеэрде къырымтатар муити укюм сюргени малюм. Бу муитни исе белли бир дереджеде шеэрнинь къырымтатар мааллелери, бу мааллелерде халкънынь яшайыш тарзы, дюньабакъышы, бу муитте догъып оськен улу инсанлары шекилендиргендир.

Къарасувбазар мааллелерининь адлары шеэрнинь инкишафына иссе къошкъан базы Герайларнынь хатырасына адландырылгъаны малюм.

Меселя, **Аджы-Арслан мааллеси** – Арслан Герай (1748-1755 сс.), **Шамурат** (базы менбаларда Шах-Мурат) мааллеси Герайлар несиллеринден олгъан бирисининь шеревине адландырылгъанлар. **Чильтерли**, **Тахта** джами мааллелери авам халкънынь имаеджиси олгъан Алим Азамат огълунынь тарихынен багълы, **Аджыбей** мааллесинде шеэр думасынынь азасы Абдурешит Медиев яшагъаны белли.

Аджем мааллесининь тарихы акъкъында къарасувбазарлы режиссёр Гъани Мурад икяе эте. Иран шахы бир геджеде озь мемлекетинден къувып чыкъаргъан чингенелер Тюркиеге келип ерлешелер, амма Тюркие султаны Иран шахынен озь араларыны бозмайым деп, бу кочьменлерге Тюркиеден кетмеге эки кунь бере. Бойлеликнен, бу къабилелер Балкан мемлекетлерине даркъалып кете, бир къысмы исе Къарасувгъа келип ерлеше. Аджем (Фарс мемлекетининь ады), аджеми, кырымтатарджасына ят манасыны ташыгъан бу сёз Аджем мааллесининь ады олып къалса керек. **Джанкой** мааллесине исе халкъ «дайфалыкъ» деген. Бу ат алыш-веришлигинен огърашкъан, тери ишлеген чингенелер яшагъан маалле олгъан. Къарасувбазар кырымчакъларнынъ энъ чокъ яшагъан ери олгъан. Бундан гъайры, Къарасувбазарда зенгинлер, мырзалар, ханларнынъ сюляле несиллери яшагъан **Ханийлер**, буюк базары, мусафирханелери, фурунлары, ашханелери, берберханелери олгъан Таш Хан керван сарайы ерлешкен **Мешур**, ве **Хан джами** мааллелери олгъан.

Эки шерифели Хан джамиси, 1688 сенеси Василий Голицын етекчилигинде 100 биньден зияде аскери олгъан рус ордусыны Къырымгъа япкъан уджюми вакътында енъген Селим Герайнынъ зафери шерефине, 15 метр юксек олгъан, шеэрнинъ юклары тарафында къурулгъаны малюм. Онъа котерильмек ичюн «Тахта – копюрден» кечмек керек олгъан. Бу куньгедже джами сакъланып къалмаса да сакинлер бугунь де о ерге Хан джами дейлер.

Гъани Мурад язгъанына коре, Къарасувбазарда олгъан 18 маалле арасында Ханийлер мааллеси шеэрнинъ меркезинде, Къарасув озенининъ эки тарафында ерлешкен. Зенгинлер, мырзалар, белли адамлар яшагъан бу маалледе джами, мезарлыкъ, дёрт тюкан, алты фурун, он эки эт тюканы, Ускюттен кетирилип сатылгъан балыкъ базары олгъан.

Шеэрде тюрк аммаллары, мешин (терилерни) ишлеген ишханелер, сабун заводы, файтонджылар биржасы олгъан. Чоюнджылар, арабаджылар, къалайджылар, накъкъашчылар, пычакъчылар, къантарджылар, чиленгирлер, кираметчилер, демирджилер, кийизджилер, джезджилер, тенекеджилер, къюмджы зенаатларны кутъкен эснафчылар, эписи олып бир бинь юз къыркъ тюкан олгъаныны къайд эте Эвлия Челеби. Бу джезттен Къарасувбазар Багъасарайнен бир сырада кырымтатар халкъынынъ тарихында илери шеэрлернинъ бириси олгъандыр.

Къырым Русие, сонъ советлер къолуна кечкен сонъ муит деньишип башлай.

Шеэрде олгъан тахминен 32 джами кечкен асырнынъ йигирминджи сенелери кутълевий суретте йыктырылып башлай. Бу акъта 1928 сенеси Осман Акъчокъракълы, Усеин Боданинский, Николай

Къарасувбазар. Хан джами. 1920-нджи сенелер.

Къарасувбазар. Шор джами. 1920-нджи сенелер.

Эрнст Кырасувбазарда откерыген ильмий экспедицияларындан язып кыалдырган архив весикъалары икые эте.

1925 сенеси Чильтерли джамиси кыпатыла ве тар-мар этиле. 1927 сенеси даа учъ джамии япыла, 1928-1930 сенелери Аджи Осман, Шор, Кырман Али, Кыра-Халиль, Шах-Мурат джамилери кыпатылып ёкъ этиле, эксериет джамилернинъ минарелери бозула. Бу ишлерни девлет фондлары комиссиясынынъ Кырасувбазар векили Судакевич, шеэр милициясынынъ башы Ибраимов аджеле суретте беджерелер, деп кыайд этиле о девирде тизильген весикъада. О замандан бу кунъгедже шеэрде минареси йыктырылган тек Йылдырым джамиси сакъланып кыалды. Бугунъде-бугунъ алимлер бу йыктырылган джамилернинъ колами Кырым шараитлеринде насыл техникий усуллар вастасынен кырулганы акъкында меракъланса да, бу хусуста пек аз малюмат сакъланган, чюнки виране этильген джамилер ве кырымтатар медениетине аит биналарны йыкъмаздан эвель кимсе огренмеген, бильгенлер исе бир ерде кыайд этмеген.

Иште, тарихта терен из кыалдырган, 800 йыл эвель мейдангъа кельген Кырасувбазар чешит фаджиаларгъа огърап, бу кунъге, догърусыны айткъанда, харабе алда етип кельди. Шеэрде Таш Ханнынъ бир дивары ве эски бир джамиден гъайры, кырымтатар халкъына аит ич тарихий бина кыалмады, демек мумкюн.

Кырасувбазардан ве онынъ этрафларындан чыкъкъан, кырымтатар медениетине, эдебиятына иссе кыошкъан Абдурешит Медиев, Бекир Чобан-заде, Мамут Недим, Джемиль Сейдамет, Эннан Алимов, Фетта Аким, Амди Герайбай, Абдуреим Алтанълы, Решид Мурад, Гъани Мурад, кыуюмджы, рессамлар Амет Кылафатов, Иззет Аблаев, бестекярлар Александр Спендиаров, Эдем Налбантов ве дигерлери шеэрнинъ тарихий шан-шуретини озъ эсерлеринде акс этилер.

Дилявер ОСМАН

Хатырлавлар

Сеид—Али къартбабам Абдурешит Медиевнинъ фикирдеши олгъан

Мен, Керимова Сафие Меджит кызы, 1930 сенеси март 11 куню Къарасувда догъдым. Къартбабам, къартдедем, анам (Усние Сарачы) догъма къарасувлы олгъанлар. Къарасувда айтувлы зенгинлерден олгъан Асан огълу Къуртибрам акъайнынъ (1866–1938сс.) Мосне, Аджире, Исмедлядегенкъызкъардашлары олгъан. Иште, онынъ Мосне къардашы меним битам ола. О, меним къартбабам, къарасувлы Сеид—Али Сарачыгъа акъайгъа чыкъа. Оларнынъ кызы – Усние ве огълу – Умер олгъан. Усние меним анам ола.

Сеид—Али Сарачы Къарасувда къаве туткъан, советлер кельген сонъ тиджарет идаресинде чалышкъан. XX-нджи асырнынъ башында Къарасувда фаалиет косьтерген Абдурешит Медиев шеэр думасында кырымтатар векиллери олмагъанына раатсызланып, илери семетдешлерини озъ этрафына топлап башлай. О вакытларны хатырлап язгъан, къарасувлы

Абдурешит Медиев.

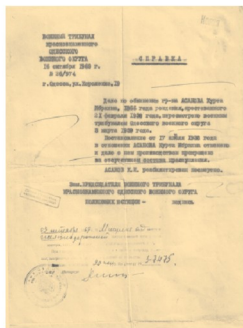
Сеит-Ибраим аға Ильясов «Йылдыз» журналының 2002 сенеси 2-нджи санында «Абдурешит Медиев» мақалесинде шөзәрде олған белли адамларны анып кечер экен, олар арасында қартбабам Сеид – Али Сарачыны да қайд эте.

«Қарасувбазарның озюнде яшаған о вакытның белли-башлы зиялылары – Сеит-Мемет ве Аблямит Шейх-заделер, Абдулфетта Абдураман, Бекир Қалафат, Абибулла Зиядин, Базирган Мамут, Ибраим Смольский, Осман Сейфуллаев, Абибулла-бай, Сеид-Амет Челеби, Сеид-Умер Таракчы, Сеид-Ади Сарачы ве дигерлер Медиевниң фикирдешлери ве достлары олдылар», деп яза о. Тек қартбабамның адында хата қачқан, журналда оны Сеид-Али ерине Сеид-Ади деп язғанлар. Шу Сеид-Али Сарачыға эвленген Мосне битамның Къуртибрам ағасының оғлу, Асан дайым Асанов 1938 сенеси Абдурешит Медиевниң еяне кызы – Лейля Медиеваға (1912-2000 сс.) эвлене, 1939 сенеси Къырымда оларның оғлу – Сервер дюняға келе.

Мосне битамның ағасына биз Къуртибрам дайы бабай дей эдик. О, 1866 сенеси доғған, бағ-бағчасы олған диндар, зенгин адам олған. Қарасувда оның эки қатлы эви Қара Чора мааллесинде, горсад қаршысында (шимди Щелкин сокъағы, 3-нджи эв) ала даа тура. 1930 сенеси 12 одалы, эки қатлы бу эвни,

мал-мулкюни чекип алып, озюни де акь-укьуктан марум этелер (бойле адамларға «лишён права» дей турғанлар). Бу эвде шимди 5-6 къоранта кельмешек яшай. Къуртибрам дайы бабайның беш баласы: Анифе (1899-1968 сс.) Урхие, Атче (Хатидже), Асан (1912- 1999 сс.), Мансур олған. Биринджи апайы Эсма 1915 с. рахметли олған сонь, Барын коюнден Мерьем деген қадынға эвлене. Ондан уч бала: Шевкые, Иззет, Зоре доға.

Ич унутмайым, бизим эвде дуа кете эди, биз, балалар эв огюнде, сокъакта ойнап юремиз. Қара пальто кийген, башларында қара шляпалары олған эки адам қыпыға келип дайы бабайны эвден чагырып алып кеттилер. О кунь, бу кунь –

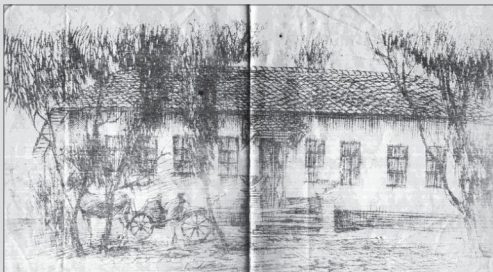
Къуртибрам Асановның реабилитациясы акькында весикьа. 1969 с.

Солдан, орта сырада: А. Медиевнињ омјор арќадашы Медине, Кјуртибрам Асанов, Мединенињ татасы – Айше, Айшенињ омјор арќадашы – Джеббар, Мединенињ татасы – Эдие, ашапыда сол тарафта отурѓан Лейля Медиева. 1925 с.

Репрессияѓа оѓратылѓан Кјуртибрам Асановныњ эви. Кјарасувбазар. 2018 с.

Къарасувбазарда А. Медиев шеэр галавасы олып чалышкъан бина-
нынъ эски корюниши

Къарасувбазарда А. Медиев шеэр галавасы олып чалышкъан бина.
2018 с.

Къарасувбазарда
А.Медиев шеэр
галавасы олып ча-
лышкъан бинада
хатыра тахтасы

биз оны бир даа корьмедик. Бу, 1938 сенеси олгъан вакъиа. Ондан сонъ эвини тутып алдылар. Бойлеликнен, не эв, не ана-баба, не сой-соп – кимсе къалмады, къоранта дарма-дагъын, балалар тараф-тараф олып, гизленмеге меджбур олдылар. Атик ве зекки олгъан Асан дайы 1933 с. Акъмесджитте тиббият институтына кирмеге наиль ола. 1938 с. институтны битирген сонъ Багъчасарайда, Акъмесджитте чалышкъан. Атче Новосибирскте, Урхие Горький шеэринде, Мансур сюрюнликте Къарагандада олгъан. Сюрюнликте анам рахметли олгъан сонъ, мени къорчалагъан Къуртибрам дайымнынъ даа бир къызы, Анифе, сюрюнликте Дальверзинде, сонъ Беговатта яшады, Къайракъкъумда ГЭС къуруджылыгы башлангъан сонъ анда кетип чалышты, омюрининъ сонъуна къадар анда яшап, 1968 сенеси кечинди. Къуртибрам дайы бабайнынъ ич бир джинает япмагъаны, акълангъаны акъкъында къарарны 1959 с. Одесса арбий трибуналы чыкъара.

Абдурешит Медиевнинъ къызы Лейля къорантасынен

Азербайджанда яшады

Къуртибрам дайы бабайнынъ огълу Асан 1933-1938 сенелери Акъмесджитте тиббият институтында Абдурешит Медиевнинъ къызы Лейлянен берабер окъуй, 1938 сенеси олар эвленип къоранта къуралар. Лейля институтны 1936 сенеси битире. Яхшы окъугъаны ичюн оны институтта фармакология кафедрасында ассистент оларакъ чалышмагъа къалдыралар. Дженк башлангъанынен Асан дайы арбий хызметке кете, Лейля (1912-2000 сс.) исе 1939 сенеси догъган огълу Сервер ве анасы Медине Медиеванен Кырымгъа алман баскъынджылары киреджекте тиббият институтынен Краснодаргъа эвакуация олалар. Джебэ Краснодаргъа якъынлашкъаны себебинден текрар эвакуация Тбилиси ве ондан Кызыл-Ордагъа девам эттириле. Ёлда огълу Сервер хасталангъаны себебинден, баланы джоярым деп, къоркъкъан Лейля анасынен берабер сойлары яшагъан Азербайджаннынъ Гянджа (Кировобад) шеэринде тренден тюшип къала ве бойле этип огълуны олюмден къуртарып, о ерде яшап башлайлар.

Дженк йыллары Лейлянынъ омюр аркъадашы Асан дайы 1941-1946 сенелери полк экими оларакъ Кырым дивизиясында, Калинин, Денъизбою ордусында, Балтикбою джебэлеринде, Акъяр мудафаасында дженклеше, эким оларакъ инсанларнынъ джаныны къуртара. Дженкте орден ве медаллернен такъдирленип, 1946 сенеси майор рутбесинде къайтып, къорантасына Гянджада къавуша ве анда омюрюнинъ сонъунадже, урьмет ве сайгъы къазанып эким олып чалыша. Бабам Меджит Керимов даа сагъ

Медиева Лейля Решидовна

По требованию.

СПРАВКА

Настоящая дана гр. Медиева Л. Р.
в том, что он эвакуируется из
г. Симферополя Крым. АССР,
со своей семьей в количестве
3 человек и направ-
ляется в город Красноярск
области, что и удостоверяется.

27/VI 1947 г.
г. Симферополь

Председатель Симферопольского
Городского Совета депутатов
Традишвили (подпись)

ДИПЛОМ КАНДИДАТА НАУК

МДН № 001716

Москва, 1947 г.

Решением
Совещания Академического Совета при Президиуме
АН СССР (протокол № 10)

Медиевой Лейле Решидовне
ПРИСУЖДЕНА УЧЕНАЯ СТЕПЕНЬ КАНДИДАТА
БИОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Председатель Л. Р. Медиева
Ученый Секретарь Т. Традишвили

АППЕШПАШ ДОЦЕНТА

МДН № 006218

Москва, 1947 г.

Решением
Высшей Аттестационной Комиссии
от 13 июля 1947 г. (протокол № 10)

Медиева Лейла Решидовна
УТВЕРЖДЕНА В УЧЕНОМ ЗВАНИИ ДОЦЕНТА
ПО КАФЕДРЕ

Председатель Высшей
Аттестационной Комиссии
Д. Т. Традишвили

Солдан: Асан Асанов, Лейля Медиева ве оғулары Сервер. Гянджа 1966 с.

олъанда Асан дайы Азербайджандан Озбекистанъа Гулистан-
 га онъа мусафирликке бир къач кере кельгендир. Лейля исе
 1956 сенеси биология илимлери намзети олды, Азербайджаннынъ
 кой ходжалыгы институтында доцент олып отуз сене девамында
 семерели чалышты, бир къач кере Гянджа шеэрининъ депутаты
 этип сайланды. Оларнынъ оълу Сервер де илимлер намзети олды,
 шимди сагъ-селямет, Саратовда яшай. «Анам ольмезден эвель,
 манъа бир шей олса, барып балаларынънынъ янында яша деген
 эди. Онынъ васиетини ерине кетирип, мен Гянджадан балала-
 рымнынъ янына, Саратовъа кочътим», деген эди.

Несиллеримиз къарасувлылар

Меним къартбабам, къартдедем догъма къарасувлы олған-
 лар. Къартбабам юкъарыда анылган Сеид-Али Сарачы, битам
 – Мосне. Сеид-Али къартбабам Къарасувда туткъан къавеханеси
 Кырымда 1921 сенеси олған ачлыкъ йыллары къоранталарыны
 ачлыкътан къуртарганыны, о йылларда пек чокъ адам ольгенини,
 ким не тапса оны ашагъаныны, атта мышыкъ ашагъанлар олгъа-
 ныны анам айта турган. Къартбабам даа сагъ олгъанда, шимди
 Къарасувда Калинин мейданы денильген, о вакъытта Абдурешит
 Медиев чалышкъан шеэр думасы, Спендиаров эви ерлешкен
 мейданга мени байрамларга алып бара эди. О ерде шадыр-
 ван бар эди, адамлар анда топлашып турган. Къартбабам мени
 пек севе, иштен кельген сонъ мени къолумдан тутып кездирмеге
 алып бара, оны-буны алып бере, эвге къайткъан сонъ тизлерине
 отуртып меним башымны сийпай эди. Мен онынъ огюнде ойна-
 гъаным акълымда, онынъ къулакъларыны созып къулакълары деп
 оламагъанымдан «туякъяы, туякъяы» деп ойнагъанымны анам айта
 турган эди манъа. Иште, биз бойле тынч, муаббет яшагъан бир
 къоранта эдик.

Мосне битам Къарасувда бай адамларнынъ бириси сайыл-
 гъан, багъ-багъчалары олған Къуртибрам деген адамнынъ къыз
 къардашларындан бириси эди. О, бель агърысынен чекишип,
 1933 сенеси хасталыкътан вефат эте. Сеид-Али къартбабам
 дёрт йылдан сонъ, 1937 сенеси вефат этти. Онынъ анасы Аджире
 (1861–1939 сс.) къартанам сагъ къалды, о анамнынъ оълан къар-
 дашы Умер дайымнынъ къорантасында шу азбарда яшады ве
 1939 сенеси 78 яшына келип инфаркт олып кечинди.

Къарасувда Йылдырым мааллесинде эки къатлы, беш вакъытта
 беш кере эзан окъулгъан, Йылдырым джамиси янында эвимиз
 бугунъ де тура. Эвимиз турган сокъакънынъ адыны уч кере день-
 иштиргенлер, шимди Суворов сокъагы олып къалган. Иште,
 Суворов сокъагындаки 9-нджы эв бизим эвдир. Джамининъ

Сеид-Али Сара-
чы ве Мосне Са-
рачы (Асанова)

Керимов Меджит ве Усние Сарачы

Йылдырым маалесинде эвимизниң корюниши. 2018 с.

саглам, къавий бинасы сакълангъан, советлер кельген сонъ тек минаресини йыкъкъанлар. Дженк йыллары мында госпиталь олгъан, дженктен сонъ – магъазлар. Теэссюф ки, джами дин джемиетине ойле де къайтарылмады. Шимди анда алты къоранта кельмешек яшай.

Джами къаршысында чешме бар эди, къомшу сокъакълардан адамлар мында келип, невбетке туруп сув ала тургъанлар. Бизим азбарымызда къую олса да, сувы ичмеге ярамай эди. Эвде бир гююм бар эди, сув ташымагъа ярагъан сонъ, мен анама сув ташыттырмадым, озюм барып кетире эдим. Биз беш бала эдик, сув чокъ кете эди.

Къарасувда Йылдырым мааллесинден гъайры, Чильтерли, Аджем, Шор, Къара Чора, Аджи Арслан, Шайн Герай ве башкъа маалелер олгъан. Эшиткениме коре, Аджем мааллесининъ ады «аджеми» сёзюнден келип чыкъкъан экен, бу маалледе башкъа ерлерден кельген инсанлар топланып яшагъанлары ичюн ойле денильген. Бу маалледе яшагъанларгъа туркменлер дегенлери де акълымда къалды.

Къарасувда балалыкъ деврим

Мен оджалар къорантасында дюньягъа кельдим. Анам Сарачы Усние (1907 с.) ве бабам Керимов Меджит Гъафар огълу (1905 с.), Акъмесджитте пединститутны берабер бир йылда битиргенлер. Рахметли анамнен бабам окъугъанда таныш ола ве институтны битирген сонъ Къарасувдан 3 километр месафеде олгъан Акъ Къая коюнде бир йыл чалышалар. Ондан сонъ 1929 сенеси къоранта къуралар. Бабам – физика-математика, анам къырымтатар тили ве эдебияты оджалары эди. Бабамнынъ кимсеси олмагъан, институтны окъуп битиргендже анасы кечинген. Шунынъ ичюн Сеид-Али къартбаам оны озъ эвине алмагъа разылыкъ берген, бабам да ичкиев олып кельмеге разы олгъан.

Биз къорантада 5 эвлят эдик. Мен (1930 с.), Гульнар (1933 с.), Зекие (1937 с.), Зубеир (1938 с.), Рустем (1940 с.). Бабам баладжанлы инсан олып, бизни пек севе эди. Язда бизни фыйтонгъа отуртып Ускют тарафына, деньизге, раатлыкъ эвлерине алып бара тургъан. Акълымда, къарарынен, шимди Къарасувда Сары-Сув адлы къасабагъа якъын ерлерде бостанларымыз олгъан. Язда эпимизни ат арабасына отуртып, анда алып барып, мени сув башына отуртып, озю бостанларны суvara эди. Кучюк къардашларым да меним янымда отуруп ойнай эдилер. Бабам ишлерини битирген сонъ, етишкен емишлерни джыйып эвге къайта эдик, анда атта къавун-къарпыз ола эди. Анам беш баласы олгъан сонъ оджалыкъны ташлап, бизни бакъты, шунынъ ичюн бабам эр шейни эвге

Усние Сафие кызынен.
9 сентябрь 1932 с.

Усние Сара-
чеванынъ вазифеси акъкъын-
да шеадетна-
ме. 1926 с.

Меджит Керимов ве Ус-
ние Сарачеванынь ниях
шеадетна меси. 1929 с.

озю кетире, мектептен сонъ акъшам техникумда, Осоавихимде дерс берди.

Анамнынъ Умер (1912 с.) деген огълан къардашы бар эди, биз онъа Умер дайы дей эдик. Дайым аскерликтен кельген сонъ, Орталан коюнден Эсма деген кызгъа эвлене. Рахметли Сеид-Али къартбабам эвнинъ яхшы тарафыны, мебеллери такъым оларгъа айыргъан, анама исе эвнинъ экинжи тарафыны берген.

Дженктен эвель бабам Къарасувда 10 йыллыкъ татар мектебининъ директоры олып чалышты, физика, математика дерслерини берди, къырымтатар тилинден гъайры, рус,

лемсе тиллерини де сув тильмач биле эди. О мектеп бинасы Залкин сойадлы бир зенгиннинъ мулъкю олгъаны ичюн, онъа Залкин мектеби дегенлер. Бу бина бугунъ де тура, онда Къарасувнынъ рус тили 2-нджи мектеби чалыша. Бабам отургъан экинжи къаттаки кабинет шимди де бар, пенджересинде о девирден къалгъан эски пармакълыкълары да тура. Бу мектепте бестекяр Эдем Налбантов да окъугъаныны дженктен сонъ бильдим. Бабам онынъ акъкъында «Ленин байрагы» газетасында окъугъан сонъ, 80-нджи сенелернинъ ортасында Бекабадгъа барып, онен музыка окъув юртунда корюше. О вакъытта бу окъув юртунда директор муавини олып чалышкъан Эдем Налбантов оджасыны танып, къувангъанындан кабинетинде шамата котере.

Бабам пек фааль бир инсан олгъаны ичюн, Къарасувда джемаат ишлеринде чокъ иштирак эткен. Сайлавлар откерильген вакъытта, шимди олгъаны киби, чешит намзетлернинъ программаларыны, ресимлерини чешит ерлерге япыштыра тургъанлар. Бир кунъ рахметли Аджире къартбитам (къартбабамнынъ анасы)

Сафие (сагъ тарафта аякъ устюнде тура) къардашлары – Гульнар, Зекие, Зубеир, Рустемнен. Къарасувбазар. 1940 с.

саба турып бакъса, ёл къапыгъа бойле бир намзетнинъ ресими япыштырылгъаныны коре. «Бу джинабет къазаъларны кене япыштырып къойгъан», деп ким япыштыргъаныны бильмесе де, киевини, яни бабамны озъ-озюне сёгип къолунда пычагъынен ресимни къыргъаны акълымда.

Мен яшлыкътан язмага, окъумагъа пек авес олгъаным ичюн, мектепте окъумагъа истейим деп, бабама айта берип, оны бездирген олсам керек. 1936 сенеси, яшым даа етишмесе де, яни алты яшымда, о мени мектепке 1-нджи сыныфкъа окъумагъа берди. Кимсе мени окъур деп беллемеди. Бугунки киби акълымда, мени энъ арттаки ралеге отурттылар. Бойле этип мен мектепке къатнап башладым. О девирде шимдики порфеллер ёкъ, манъа мешин чанта алдылар. Ичине бир дефтер, къарындаш, мектепте о заманда ашхане олмагъаны ичюн, бир тилим отъмек, къандиль алма къойып бере эдилер. Ойле олды ки, бир кунъ мени арттаки раледен биринджи ралеге авуштырдылар. Талелелернен берабер биринджи сыныфны яхшы битирдим. Дёртюнджи сыныфны да татар мектебинде аля битирдим. Сонъ бабам мени рус тили башлангъыч мектепке берди. Мен эр шейни билем, амма русча бир сёз бильмейим, бу себептен мени бир сыныф ашагъы тюшюрип алдылар. Тильни огренген сонъ, дёртюнджи сыныфны рус тили мектепте фахрий ярлыкънен битирдим. Оджамыз Розалия Петровна юнанлардан эди. Бешинджи сыныфта мен онйыллыкъ рус мектебинде окъуп башладым. Русча язув-окъув бильгимни шу мектепте алдым. Окъуткъан оджаларымыз бабама мени макътагъанларыны да анамнынъ айткъанларындан бильдим.

1941 сенеси

1941 сенеси дженк башлангъанда мен 11 яшында эдим. Алман аскерлери Къырымгъа эп якъынлаша эдилер. Бабамны о вакъытта арбий комиссариаткъа мобилизация пунктына чалышмагъа чагъырып алдылар, анам, балалар догъган сонъ ишини ташлады, эв бикеси олып отура эди. 1941 сенеси сентябрьде эр вакъытакиси киби, мектеплер чалышып башлады. Сентябрь-октябрь айлары окъудыкъ. Ич унутмам, ноябрьнинъ 2-си экинди маалинде кокте къанатларында хачлары олгъан къара учакълар пейда олды. Олар Къарасувнынъ меркезини бомбаладылар. Арбий комиссариат, аскерлер тедавийленген госпиталь янып башлады, шеэрни къара думан басты. Бизим эвде балабан магъаз бар эди. Къолум-къомшулар къоранталарынен, 40-50 адам шу магъазда сакъландыкъ. Эр кес бир-бири устюнде отура. Бала-чагъа, къартлар къыйыр-чыйыр олды, эркеклер ёкъ, эписи дженкке алынды. Бир вакъытта пек шиддетли патлав юзь берди. Пенджерелернинъ джамлары бутюн

Залкин мектеби. Ал-азырда Кырасувбазарнынъ 2-нжи санлы мектеби. 2018 с.

Йылдырым джамисининъ шимдики корюниши. 2018 с.

тёкюльди. Къарасувда Къарагъач озени четинде сув дегирмени бар эди, анда барып богъдай чектире эдик. Мегер, совет аскерлери къачкъанда, о дегирменин патлаткъанлар. Бутюн гедже магъазда отуруп, сабаны сагъ-селямет таптыкъ.

Бир вакытта анамнынъ къардашы Умер дайымнынъ къайна-тасы Эмин къуда бабай кельди. Чыкыныыз магъаздан, эр кес талакъа эте, мал ташыйлар, тюканларны талайлар, деди. Мен де балалыгымма барып «Детский мир» токанына барып къардашларыма оюнджакълар кетирдим. Анам ашайт шейлерни алайыкъ, немселер кельсе ачлыкълар олур деген сонъ, анамнен бир эки шей барып кетирдик.

Энди совет аскерлери къачкъан, немселер даа кельмеген эди. «Заготзерно» анбарлары янгъан, диварлары эшилип, богъдай, арпа устуне йыкылгъан. Бу шейлерни корип мен пек агладым.

Дженк башлангъан сонъ, эркек деген эркек къалмагъан эди, эписини совет ордусына алдылар. Бабам военкоматта мобилизация олунгъанларны джедвельге ала эди. Сонъки кунълерге къадар чалышып, о военкомат адамларынен эвакуация олып, дёнъизден Кавказгъа чыккъанда немселернинъ къолуна тюше.

Сюрюде къойларымыз да олып, оларны Сеитасан чобан бакъа эди. Къышта къар терен ягъса, къойларны эвге кетире эдилер. Бабам эр йыл оларгъа пичен азырлап, черенни мектеп азбарына къоя эди. 1941 сенеси пек къатты къыш олды. Къойларымызны эвге кетирдилер, оларгъа ашатмагъа бир шей ёкъ, пиченимизни ташып алгъанлар. Бундан гъайры, румын аскерлери сорамай-арамай тавукълар, къаз, папий, къойларны тутып алып, козюмиз огюнде сойып ашай эдилер. Бир сюрю баласы олгъан анам бу шейлерни корип, пек ынджына, амма не япсын.

1942 сенеси

1941 сенесининъ декабрь айында немселер комендатура къуруп, комендантны тайинледилер, СС, СД отрядлары кельди. Адамларны алып кетип соргъу этип, къыйнап, атып башладылар. Бабамдан ич бир хабер ёкъ. Сагъмы, ёкъмы – бир шей бильмеймиз. Беш баланен янгъыз озю къалгъан анам балаларны насыл этип бакъарым деп, пек яныкълай эди. Эв-эвден юрип душман аскерлерини ерлештирип башладылар. Бизим эвге беш немсе аскерини къойдылар. Анам озълери берген серник къутучыгъы киби сабунчыкъларнен оларнынъ урбаларыны юлмагъа меджбур олды. Йылдырым малалесинде тургъан сейяр ашханелеринде ашагъан аскерлер «чисто-чисто» деп, кимерде къопкъачыкъкъа къойып бизге аш кетире эдилер. Олар отъмек пек аз ашай экен. Къаде-бир бизге «киндер, киндер»деп, отъмек кетирип бере эдилер.

Бабам чалышкан Залкин мектебине исе эсир тюшкен совет аскерлерини кетирип кыападылар. Эписи ач, оларгъа ольмейджек кьадар аш бере эдилер. Сонъ эшиттик, эсирлерге бу аш-сувны да ери халкътан топлай экенлер. Эвимизде базы махсул бардыр даа, биз де ярдым этейик деп, кунъде бир кьопкъа омач, лакъша шорбасы пиширип алып барып башладыкъ. Оны да бермек ичюн невбет ола. Мен эрте турып, барып невбет алам. Невбет кельгендже анам кьопкъанен ашны кетире турган. Ич унутмам, бир кунъ авасы пек сувукъ, сокъакълар бузлы, кьопкъаны котерип оламайым, не япаджагымны бильмейип турам. Инсафлыдыр даа, бир немсе аскери мени корип, «ком-ком», деп, кьопкъаны алып, бошатып кьайтарды. Мен кьувана-кьувана эвге кельдим. Румын аскерлери исе чингене киби, утанмайып козьлерине не илишсе, оны алып кете эдилер. Оларгъа бакъкъанда, немселерде хырсызлыкъ, ялан олмай эди, устьлери темиз-пак юре эдилер. Не де олса, озюмиз де сагъ къалып, къалган кьойларымызны да ольдюрмей, 1942 сенесининъ кышындан чыкътыкъ.

Бир шей хатырамда пек къалды. Эвимизде бабам дженктен эвель 800 кумюшке алган буюк, дюльбер бир килимимиз бар эди. Насылдыр сайлавлар, тедбирлер олгъанда бабам оны джемаат топланган ерге асмагъа бере эди. Ери халкътан кимдир айткан олса керек, бир кунъ эвимизге комендант ёллаган эки румын аскери бу килимни алмагъа кельгенлерини анылаттылар, Къарасувгъа насылдыр буюклери келе экен. Анам не япсын, чыкъарып берди. Бир афта кечти, эки афта кечти – килим ёкъ. Бу энди баарь кунълери эди. Анам эпимизни джыйыштырып, огюне кьойып комендатурагъа кетти. Анам олган шейни терджиманнынъ ярдымынен агълай-агълай анылатты. Румынлер немселерден пек кьоркъа эди. Учъ кунъден сонъ немсе аскерлери бизим килимни тап Кефеден кетирип бердилер. Биз о килимни азбарда терек тюбуне комъдик. Бу ишни анамнен берабер япкъан эдик, мен де кьазгъан эдим.

Эр ерде ачлыкъ, ёкъсуллыкъ, дагъларда партизанлар да ач, олар геджелери якъын койлерге тюшип, не тапсалар оны алып кете эдилер. Бир сёзнен айтаджакъ олсанъ – дженк.

1943 сенеси

1943 сенеси немселер дагъларгъа якъын койлерни бус-бутюн якъып башладылар. Кой залиси ким къайда ер тапса, анда къачты. Бизге де Бакъсан коюнден бир кьоранта кочип кельди. Танышларымыз, сойларымыз, бильмейим. Олар алты джан: кьарт битай, эв башы – огълу Аблямит, келини Гульсум ве оларнынъ учъ огълу. Бизни Къырымдан чыкъаргъандже олар бизнен яшады. 1943

сенесининь кышы да кельди. Не иш, не окув, не яшайыш... Эр кес олган шейини сатып, деньишип ашайт пешинде. Ачлык ве хасталык башланды. О йылы советлер Керич ве Кефеге десант бырактылар. Немселер сувуктан пек кьоркьа эдилер, бельким шунын ичюн де бу десант кыш айлары башлангандыр. Совет учаклары гедже-куньдюз бомбалайлар, биз кровать тюбуне кьачып сакълана эдик.

Немселер вакьтында латин элифбесинде окьуткьан мектеплер Кьарасувда ачылган сонь, мен 5-ндажи сыныфкьа кьатнадым, аз да олса о мектепте де бир эки бир шей огрендим. Латинде окьув-язувны мен о вакьыт огрендим эм аля бугунь оны унутмайым. Рус талелелери исе бу мектеплерге чокь бармай эдилер.

1944 сенеси

1944 сенеси мен энди 14 яшыма кирдим. Кьырым даа немселер кьолунда, амма совет аскерлери пек арекет этип башладылар, бутюн ерлерде эп огге йылышалар. Учакьлар келип кьайда расткельсе бомбалар ташлап кьачалар, баш котермеге чаремиз ёкь. Бир кунь бизим эвимизден эки эв о якькьа фугас бомбасы тьушти. Эски эвчиклер бус-бутюн омрап йыкьылды. Ондан сонь биз эпимиз анамнен Кьарасувдан учь километр авлакьта ерлешкен Акь-Кьая коюне кьачмагьа меджбур олдыкь. Анам Акьмесджит пединститутыны битирген сонь бу койдеки мектепте кьырымтатар тили дерслерини берген. Эв бикеси сой эдими, таныш эдими – акьлымда ёкь, бизге бир козь эв айырды. Эвнинь бир козюнде эв саиби, бир козюнде биз, ортада исе аят, анда аш пиширген оджакь бар эди. Эвни тенеке соба якьып кьыздыра эдик. Март айында багьчаларда тереклерни пытап башлай эдилер. О пыталган терек пытакьларыны джыймагьа да адам чокь тапыла эди. Менде немсе сигаретлери бар эди. Пытаган адамгьа бир пачка берсем, о маньа одун джыя, оны кимсеге бермей. Мен осьмюр бала олсам да, о одунарны джыйып, багьлап аркьама котерип ташый эдим. Кичкене пытачыкьларны джыймагьа он бир яшына кирген Гульнар кьардашымны да алып барам, о да маньа ярдым этип котерип келе турган. Я сигаретлерни кьайдан алдынь, десеньиз? Меним союмыз дейимми, достум дейимми, Ремзие деген аркьадашым бар эди. Экимиз арбий машиналаргьа минип Акьмесджитке алма, армут, дагь фындыгьы алып барып сигаретке деньише эдик. О вакьытта кечинмек ичюн ким не беджерип олса оны япа эди. Биз де, яшлыгьымызгьа барып, тьуюнмей тап Акьмесджитке барып келе эдик. Иште, балалык девримиз бойле кечти.

Қарасув немселерден азат этильди, амма қуванчымыз чокькьа бармады

Баарь мевсими кельди, мелевшелер ачты, мейва тереклери гуллеп башлады. Душман кери чекильмекте эди. Биз энди Қарасувға қайтмақ ниетине кельдик. Авалар бираз даа қызғын сонь, Қарасувға, озь эвимизге қайттық. Эвимиз бозукь-йыкьықь, буны корьген анам сабыр эталмай отурып окюр-окюр ағлады, мен де оньа қошулып ағладым. Не япайықь, кимсемиз ёқь, бабамдан да хабер-тебер ёқь, олюми, тирими – бильмеймиз. Не де олса, башымызны соқьмағьа бир ер темизледик. Эр кес яшағьан эвлерине яваш-яваш қайтып башлады. Чокькьа бармай совет аскерлери басып кельди. Кефе-Қарасув ёлунынь четинде эсирликке тюшкен немселер ята эди. Ерли эали оларнынь эллериндеки юзюклерни, джеблериндеки шейлерни, гармошкаларыны, атта чызмаларыны чықьарып ала эди. Эки куньден сонь оларны қайдадыр алып кеттилер. Бойле этип, Қырым немселерден азат этильди. Энди яхшы яшармыз деп, эр кес қувана, озь ишинен мешгуль. Амма қуванчымыз чокькьа бармады. Ашайт меселеси кескин тура эди. Дженк даа битмей, амма советлер акимieti озь ишине киришти. Башладылар адамларны чёплемеге. Эркеклер ёқь, оларнынь қоранталарыны чағырып соргу яптылар. Адамлар бири-бирини сатып башлады. Кимсини партизанларға қаршы курешти деп, кимсини доброволец деп чакьтылар. Джан қуртармақ ичюн гоньюлли язып бергенлер де олған. Бу соргулар гедже ола эди. Бир кунь анамны да, ақбайынь қайда деп, эки арбий келип алып кетип, эки кунь туттылар. Военкоматта чалышып, адамларны озю мобилизация япқан энди қайтқанларны да озю эсапкьа алсын, дей экенлер. Не де олса, анам бу сынавнынь тюбюнден де чыкьты. Кельген сонь о бизге, эвден чықьманьыз, бири-бириньизге мукьайт олуньыз, деп тенбиледи.

Яш, осьмюр, огьлан балаларны, кёр, топал адамларны да трудармияға джыйыштырып башладылар. О да бир лагерь экен. Шахталарда чалыштырып, кунюне 500 грамм отьмек бере экенлер, деп эшите эдик. Бизим эвимизде яшағьан қоранта бутюнлей даа қайтып оламай, озь эвлерини тиклейлер. Битайлары бизнен яшай.

1944 сенесининь майыс айы да кельди.

1944 сенеси майыс 18

Анам отьмек пиширмек ичюн ақшамдан хамыр басқан эди. 18 майыс таньда ёл қапымыз қатты қақьылды. Бабам қайтты деп, эпимиз сычрап турдық. Бакьсакь, эки яш аскер автоматнен – собирайтесь, вас высылают – деди. Анам о ерде эсини джойды.

Қардашларым, анам ольди деп, ағлашалар. Аскерлер, ин-сфлары бар экен, ёрған, тёшек, эвде олған ашайт малларны эвнинь ортасына обаладылар. Вы далеко поедете, берите все, что можете, у вас дети маленькие, – дедилер. Анам бизни еудилерни киби атарлар, деп пек қорқыты. Бир вакытта қяпымыз огюнде полуторка машинасы келип тоқытады. Аскерлер шейлерни машинаға ташып юкледилер. Азбарымызда қюзулайджакъ қююмыз бар эди. Аскерлер – тётя, давайте зарежем барана, заберите с собой, – дедилер. Анам, қюзусы бар, деп разы олмады. Қючанлы мысырбоғдайны да чувалға толдурып юклегендже, битай отьмекке басылған хамырдан оджакъ башында алель-аджеле қятламалар япып пиширген, эзильмесин деп джемиданға толдурған. Бизни қюмшуларымызнен берабер Сейтлерге кетирдилер, машиналарны артынен берип, тувар вагонларына юкледилер. Эки афта девамында битай пиширген қятламаларны ёлда ашап кельдик. Битай бизнен чыкты, о озь қюрантасыны бир даа корьмей, Озьбекистан топрагында эбедий қалды.

12 кунь ёл юрип, 1 июньде Ташкентке кельдик, анда геджеледик. Сабасына поезд кене кочты. Сыджакъ, ичмеге сув, ашамаға аш ёкь. Ёл бою памукъ тарлалары ем-ешилъ. Биз, мында бакъла чокъ сача экенлер белледик, амма бу памукъ олғаныны сонь бильдик.

Мырзачёль деври

Ташкенттен чыккъан поезд Мырзачёльге (шимди Гулистан ш.) келип тоқытады. Қярасув халкынынь буюк бир қысмы бу ерге тошкенини сонь бильдик. Кимсени вагондан тошюрмейлер. Автоматлы аскерлер кельген сонь вагонлар ачылды, тошип башладыкь, амма ерге басмакынынъ чареси ёкь, топракь ойле қызған ки, аягынынъ пишире. Эр кесни – бала, қярт демей, қяранлыкь тошкендже, кунь сыджагында туттылар. Бир ерлерден сув тапып ичтик, акъшамға таба арабалар келип башлады, бизни юклеп алып чыктылар. Қяйда алып кетелер, не япадакълар – бир шей бильмеймиз. Энъ кучюгимиз 5 яшында оглан қярдашымыз Рустем сыджыкькьа, ачлыкькьа даяналмай ёл бою ағлай. Кете-кете бир озьбек колхозына барып чыктыкь. Койде кимсе қалмаған, бала-чаға, қярты-қюурты, эр кес бизни бакъмаға чыккъан. Эки узун бина, бириси колхоз идареси, бириси богъдай анбары экен, ортасы бош. Бизни шу бошлукькьа тошюрдилер, бирер чомуч быламыкьмы, шорбамы ве ярымшар пите бердилер, шу бошлукьта да геджеледик. Бу, Мырзачёльнинъ Фрунзе колхозы экен. Бинанынь артында арыкь акъа эди, онынъ лайлы, балчыкы сувуны ичип тойдыкь. Эртеси куню уйлеге таба бригадаларға ерлештирип башладылар.

Шу колхозға 37 қырымтатар қюрантасы тошти. Бир йыл ичин-

де халкънынъ ярысы кырылып ёкъ олды, тек 18 къоранта къалды. Чокъусы шарайтке даяналмайып джан берди. Атикче олгъанлар анда-мында кочъти. Эр саба бригадир атына минип, элинде къамчысынен памукъ чапаламагъа айдай. Мен де тарлагъа чыкъам. Омюринде къолунда чапа тутмагъан (озыбек чапасы пек агъыр ве балабандыр) анамнынъ сагълыгы эп зайыфлашты. О, Мырзачёлыге барып, экимлерден, енгиль ишке ярай деген справка кетирген сонъ, бостан бригадасына авуштырдылар. Согъан, хавуч отап, къартоплар чапалай, амма сагълыгы эп феналаша эди, яныкъ оны пек йыкъты. Беш баланен янгъыз къалып, ят ерлерде не оладжагыны, бабам къайда олгъаныны бильмейип, бельгисизликте яшамагъа меджбур эди. Шу арада, бизнен Кырымдан чыкъкъан битай да, шарайтке даяналмайып кечинди. О, ойле де озь эвлятларына къавушалмай, бу дюньяны терк этти.

Кырымдан кетирген богъдай ве къочанлы мысырбогъдай да битти, эписини пиширип, къавурып ашадыкъ. Отьмек деген шейнинъ тосю де ёкъ. Къомшумыз сюрпюн этилген къарачайлардан эди. Анамнен лаф эткен олсалар керек, Кырымдан чыкъаргъан «Зингер» тикиш машинамызны оларгъа ишлетмеге берди. Олар эски урбалардан саялап папучлар тикип сата эдилер. Дёрт километр месафедэ «Красная Заря» колхозында афтада бир кунь олгъан базаргъа бутюн этрафтаки койлерден адамлар келе эди. Биз де, топракъ ёлнен ялынакъ, Сеид-Али къартбабам анама къалдыргъан алтынларны алып барып сатып, мысырбогъдай уны ала эдик.

Ерли озыбеклер алтын не олгъаныны бильмей. Ташкенттен кельген озыбек алыш-веришчилери келип ала эдилер. Бир дукат алтын ичюн 2800-3000 кумюш, бир кило ун – 100 кумюш, бир пите – 10 кумюш, 1 кило къартоп – 50 кумюш. Ёл якын дегиль, дёрт километр, о якъ-бу якъ секиз километр джаяв юрип, алгъан шейлеримизни алып келе эдик. Къардашларым бизни эв опоне чыкъып дёрт козьнен беклей эди. Алтын сатылгъан куню эвде къазан къайнай, байрам ола. Бойле этип кунюмизни кечире, тойгъанджа ашамасакъ да, ачлыкътан пек чекишмедик, ольмедик. Амма 1946 сенеси эвимизден бир афтада эки олю чыкъты. Башта алты яшында кучюк огълан къардашым – Рустем къызамыкътан, анам исе сытма ве исалдан джан бердилер.

Анам август 23 куню хастаханеде 39 яшында кечинди, андан да арабада кетирип, шу колхоз мезарлыгында джыйдылар. Бу куньге къадар анамнынъ да, къардашымнынъ да къабири къайда олгъаныны ойле де бильмейим. Бойле этип, биз дёрт етим бала янгъыз къалдыкъ. Энь буюги меним – 15 яшындам, кучюгимиз Зубеир – 7 яшында, ортада даа эки къыз къардашым Гульнар – 12 ве Зекие – 8 яшында.

Анам, рахмети, оледжегини дуйгъандыр даа, манъа васиетини айтып етиштирди.

– Манъа бир шей олса, къардашларыныңы балалар эвине бер, озюнь дайыныныңы янына бар, – деген эди. Ойле де яптым.

Эки къыз къардашым – Гульнар ве Зекие Мырзачёль (Гулистан) районы Золотая Орда станциясыныңы бир детдомына (1946-1951с.) тюшти. Оларгъа кунъде бир чомуч аш ве эки юз грамм отъмек бере эдилер. О детдом Мырзачёльге 5 километр эди. Афтада бир кере оларны барып бакъа эдим. 7 яшында олгъан огълан къардашым Зубеир исе, татарларындан айырылып, Беговатта олгъан мектеп чагына къадар балалар эвине тюшти. О ич де алышып оламай, балалыгы пек хор кечти.

1945 сенеси дженк биткен сонъ анамныңы къардашы Умер дайым Беговаткъа келип, Фархад ГЭС къуруджылыгына ишке айдавджы олып ерлешкен, онъа бир козь эвчик бергенлер. Къорантасы, енгепчем эки баласынен Мырзачёльде (Гулистанда) яшай эдилер. Дайым мени колхоздан алып, Гулистангъа кетирди. Олар да бир кичкене одада эки къоранта яшай эдилер. Мен кельген сонъ олдыкъ дёрт джан, о бир къорантада беш джан. Бойлеликнен, Мырзачёльде меним яны яшайышым башланды. О вакъытта отъмек карточкаларнен бериле эди. Бизде прописка да ёкъ, отъмекке карточка да ёкъ.

Бир кунъ лаф этип эвде пирожки пиширип, базарда сатмагъа анълаштыкъ. О вакъытта ун, ягъ паалы олса да, кунъде 2-3 кило унныңы пирожкисыны сата эдим. Базарда сатып битирмесем, чайханаларгъа, демирёл станциясына барып сата тургъаным, акъшамгъа экинджи куню керек шейлерни кетирем. Бир капигини гизлемей эдим. Агъзым бар – тилим ёкъ. Агъырлыгым тюшмесин деп, тырыша эдим.

Беговат деври

Эр кес комендант режиминде, дайым Беговатта (Бекабад ш.) Фархадстройда айдавджы олып чалыша, канал къазалар, чыкъкъан топракъларны ташый, афтада, я эки афтада бир Мырзачёльге эвге келип кете. Бир кунъ акъшам дайым юк машинасынен келип, коменданттан гизли бизни Беговаткъа алып къачаджагыны анълатты. Балалары къувана, биз къоркып, пысып чул-чубурымызны юклеп, гедже ёлгъа чыктыкъ. Гедженинъ бир маалинде Беговаткъа кельдик. Бир козь эв, кучюк аят, янашасында башкъа бир къоранта ичюн даа бир козь эв. Не де олса, о йылынъ къышындан чыктыкъ. Мен о вакъытта 16 яшыма кельген эдим. Не паспортым, не пропискам, не де 300 грамм отъмек карточкасы – бир шей ёкъ. Дайым мени «Фархадстрой»ныңы буюк бир гаражыныңы тамирлев-механик цехине фрезеровщик талесеси этип бир рус къадыны – Бученкова Дусяныңы янына ерлештирди. Анда дженк вакътында

Анифе тизе къардашы Мансурнен

эсирликке тюшкен япон, алман аскерлеричалыша эди. Дёрт айдан 3-нджи разряднен чалышып башлапъан сонъ, о вакъыттаки паранен айына 800-1000 кумюш алып, эписини енгепчеме бере эдим. «Фархадстрой»да ишлер еконленген сонъ, адамларымызны ГЭСлерге авуштырып башладылар. Мени Шахрихан ГЭСине тайинледилер. Кимсенинъ иши ёкъ. Акъыллы адам тапылгандыр даа, сен яш къыз анда бир озюнь, ябанджы ерге кетме, дедилер. Бойлеликнен, ариза берип иштен бошадым.

1948 сенеси

О вакъытта иш меселеси агъыр, эки ай къадар иш тапалмай юрдим. Ахыр сонъу памукъ заводынынъ къуруджылыгына кирдим, озюм киби бир къызнен седиенен темель къуруджылыгына къарышма ташып башладым. Темель ишлери биткен сонъ балчыкътан тола кестик. Бир озьбек балчыкъ азырлап къоя, о битмегендже чалышамыз. Агъачтан ясалгъан къалыптан дёрт тола чыкъса, язнынъ узун, сыджакътан-сыджакъ кунълери акъшамгъадже чалышып, къуругъан толаларны джыя эдик. Бир кунъ, та Кырымда бардыкельди эткен анамнынъ сою олгъан Къуртибрам дайы бабайнынъ буюк къызы Анифе тизем келип, меним алымны корип шашты. О, Кырымда бизим къоранта насыл яшагъаныны биле эди.

Мени пек аджыды: – Мен ярын келерим, сени озюме алып кетерим, учъ балагъа тапылгъан аш санъа да тапылыр, – деди. Эртеси куню машина тапып мени алмагъа кельди. Агълай-агълай сагълыкълашып чыкътым...

Анифе тиземнинъ учъ баласы: Фикрет – 1923 с., Сервер (онъа Субхи дейлер эди) – 1926 с., Диляра – 1928 с., къызы бар эди. Диляра тикиш машинасында фуфайкалар, акъай штанлары тике эди, мен исе оларны «толкучка»гъа барып сата эдим.

О вакъытта пальто, курткалар ёкъ, мен барып койлерден басма къыдырып сатып алам, о исе тике эди, амма энъ «ходовой»

фуфайкалар эди. Беговаткы беш километр месафеде Куркат деген озыбек коюне барып токъума алган вакытларым аклымда. Ёлу тоз-топракъ, эки тарафы памукъ тарласы, къамыш занлары, джаяв барып келе эдим. Бириси башынынъ бурып атса, кимсенинъ хабери олмайджакъ. Ана бойле куньлер кечирдим башымдан.

Мен Анифе тиземе баргъан сонъ алышверишчи олдым, оларда 18 яшыма къадар, тамам эки йыл яшадым. О омюринде чокъ шей корьген, адалетли бир къадын эди, онынъ ичюн меним алымны корип аджыгъандыр, тап сонъунда мени эвландирип токътады.

1953 сенеси

Бабамдан ильки хаберни Беговатта пейда олган Эминов деген бир комендант кетирди. Бабам къырымтатарлар сюрюн олган бутюн ерлерге мектюплер язып, насыл да олса, бизлерни тапа, алма къардашым, анам энди ёкъ эди. О, 1955 сенеси Кырагандадан кельгенде, меним энди къорантам, эки балам бар эди. О эки йыл бизнен яшады, сонъ Гулистанда къарасувлы Эсма Османованен яны къоранта къурып, Решат ве Шевкые эвлятларыны корди, мектепте чалышты.

КГБ оны ич де тынч къоймай эди, о мобилизация япкъан адамлар акъкъында ондан малюмат къыдыра эдилер. О озю тарифлегенине коре, оны эвден келип алып кетип, адамларымыз акъкъында джемиданлар толу весикъаларны къойып, булар ким, къайда яшайлар, не япалар, деп соргъу эте экенлер. О бильсе де, мен бильмейим, джебзге ёлладыкъ, ондан сонъ кимсени корьмедим, деп къуртуладжакъ олса да, кимерде эки, учъ кунъ тута экенлер. Бабам бираз вакыт кечкен сонъ, къорантагъа чокъ бильдирмейип, мен барып сойларымны ёкълайым деп, эвден чыкып кете ве органлар къыдыргъан адамларны гизлиден тенбилеп келе экен. Олар да Озбекистаннынъ чешит ерлеринде яшай эдилер. Кимерде афталарнен «мусафирликте» олып кельген вакытлары да олгъан. Бабам 1981 сенеси, апансыздан, къан басымы котерилип, эсини джойып бир афта озюне кельмей вефат этти.

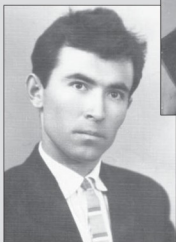
Омюр аркъадашым Албатлы Ибраим Османовнен 1952 сенеси къоранта къурып, Беговатта яшадыкъ. Оны Кырымдан сюрюнликтен звель Тулагъа трудармиягъа айдайлар. Насыл да олса андан къачып Беговаткы сойлары янына келе. Ана ёкъ, баба ёкъ бир огълан къардашы енгепчини къорантасында, къыз къардашы детдомда. О пек мераметли, ишкир, миллетсевер, ана-бабасындан эрте оксюз къалгъан, хор юрекли бир адам эди. Оныа Кырымгъа къайтмакъ къысмет олмады. 1984 сенеси сюрюнликте вефат этти (1921–1984 сс.) Мен кучюк огълумнен 1988 сенеси июль айында

Сафие Керимова ве Ибраим Османов. 1952 с.

Гульнар Керимова
(1933–2006 с.с.)

Зубеир Керимов
(1938 с. догъды)

Зекие Керимова
(1937 с. догъды)

Сафие Керимова.
(1930–2009 с.с.)

Қырасувға келип ерлешкен сонъ, оғлум Айдер ве кызым Анифе де Қырасувға кочтилер.

Балалар эвинде олған қардашларым эписи алий малюматлы олды: Гульнар – эким, Зекие – технолог, Зубеир – Ташкентте министрликте чалышты. Зекиенен Зубеир қоранталарынен Қырымға қайтылар.

Сонъ сёз ерине

Бугуь Қырасувда турған эвимизни корьгенде, балалыкъ деврим кечкен Қырасувбазар соқяқларынен юргенде бутюн омюрим, корьген-кечиргенлерим козюм опюнде джанлана, козьлеримден тыгырып тюшкен козяшларымны тутып оламайым. Сюрюнликте қалған рахметли

анам, бабам, оғлан қардашым, омюр арқадашым Ибраим ичюн пек янам, оларны бир вакыт унутмайым, рухларына даима дуалар оқып турам.... Мен джандан азиз якынларымдан айырылып хор куньлер кечирдим. Мени бир шей тынчландыра: учь баламны да, бутюн сой-сопларымны да ят ерлерде қалдырмайып, қолумдан кельгени қадар ярдым этип Қырымда топламаға наиль олдым. Дюньяны терк эткен рахметли анам, бабам огюнде борджумны одедим, Алланынь рахметинде олсунлар.

Мен балалыкъ ве осьмюр чағымда корип-кечиргенлеримни балаларыма, торунларыма язып қалдырмаға ниет эттим. Бу языларны оқып-оқып, мени хатырларсыз...

**Сафие Меджит кызы КЕРИМОВА,
2009 с. январь**

(Фотолар Асановлар ве Керимовлар қоранта архивлеринден алынды)

Халкъ агъыз аратыджылыгъы

Айше КОКМЕВА

Сёз султанлары кедайлар ве масалджылар

Халкъ агъыз иджадыны асырлар девамында джанландырып ве зенгинлештирип кельген сёз султанлары, сёз усталары – кедай ве масалджыларнынъ халкъ вариетининъ сакълап къалувында эмиети гъает буюктир. Эвель заманларда той-джыйынарда, талакъаларда, мушавере ве ярышларда айтылган чынъгъа, бейитке бир дакъкъанынъ ичинде джевап уйдургъан сёз султанлары – кедайларнынъ меарети бизлерни аля даа айретлендирип кельмекте.

Масал айткан ве масал уйдургъан къарт деделерни динълей-динълей, зеинлерине синъдирип, ве, сонъундан озълери де масал уйдуруп, этрафтакилерге яйдырган масалджыларнынъ усталыкълары, нефасети бугунъ эфсанеге чевирильмекте.

Халкъ сёзю хазинесининъ деляллары – масалджы ве кедайларнынъ насыл бир девирде, къайсы койде ве насыл къорантада догъганлары акъкъында олган малюматтан хабердарсынъызмы? Оларнынъ бет-сымасыны козюнъиз огюнде джанландырган фотосуретлерни коръдинъизми?!

Занымызджа, кутюпхане рафларында сакъланып къалган малюматларнынъ огренилюви миллий анъанелернинъ джанландырув эснасына себеп оладжакъына ишанчымыз къамильдир.

Шукюрлер олсун, кутюпханелерде, аз олганына бакъмадан, кедай ве масалджыларнын аятий фаалиети, иджадына аит нумюнелерни бизим кунге еткизген фольклорджы-алимлернин де хызметлери сакъланып къалды. Оларнын джумлесинде айрыджа дикъяткъа ляйыкъ бильгилер ер алганы къуванчлы бир вакъиадыр.

Фольклорджы-алимлернин «мешакъатлы девирде япкъан хызметлери»нде, кедай ве масалджыларнын уйдурган эсерлерине девир талабына бинаэн къыймет кесилюви, о вакъыттаки девирий матбуат ве неширлерде тиль чубарлыгына ёл къоюлганы бизлерни пек шеклендире. Янъы омюрнин, истисал оджакъларынын, техниканын илерилев эснасы, лозунг, доклад, рапортлар шеклинде эм фольклор, эм де бедий эсерлерде къулланылганы маддемизни быландыра. Эсерлерде рус сёзлеринен уймелешип къайнаган тиль фикирлеримизни шашмалата.

Амма буныъле берабер сиясетнин вахший мерамы козюмиз огюнде бутюн акъыкъатынен ачыла. Бу акъыкъат, гуя бир сиясий сипиркинен миллетнин миллий шуурынын сипирильгенини нумайыш этерек, эрте-ярыкъ эсимизни башымызга топламагъа буюра. Бакъыныъыз, не эдинъыз ве насыл бир алгъа къалдыныъыз ве илериде де насыл алларга къала биледжексинъыз дегендай, бизлерни тенбиелеген киби ола.

Лякин девир сипиркиси керекли ве муим шейлерни сипирип атамады. Чюнки халкъ акъыл-идракинде кодлаштырылып сакъланган келимелерде джанлы тасавурлар ойле мукеммель теренлештирилген эди ки, къалыпланып къалган джевхерлерни сипирилип атылмасы зорлыкълар пейда этти. Олар япылган хышымга къаршы сакъланып къалды. Элимизде олган малюматларга эсасланып, бугуъ бу вариетни огренмеге ве талиль этмеге чаремиз бар олганыны эминликнен айта билемиз.

Къырымда отъкерильген мушаверелер ве кедайларымыз акъкъында бир сыра малюматлар 1934сенесинден 1940 сенесине къадар нешир этильген «Эдебият ве культура», «Эмель», «Яш ленинджилер» «Большевик ёлу» журналлары, «Ёнъи дюнья», «Яш къувет» газеталарында бильдирильген эди.

О вакъыт къалемли пишкинлешкен шаирлерни кедайларга багълап, оларны шиириетте айдынлатылган янъы мевзуларга сёз къатмагъа давет этилер. Бойле этип, девирге, сиясетке уйгун, эвельки девирлерде уйдурылган эсерлернин мевзусына чул тутмаган саф-сата сатырлар язылды. Сонъундан «янъы мевзунен джуляялган» эсерлер «Бахытлы халкънын шень йырлары» (1939с.) «Азат Къырым» (1940с.) киби джыйынтыкъларда дюнья юзю коръдилер. О заманда укюм сюрген сиясетнин вахший арекети джыйынтыкъларнын серлеваларында да толусынен муджессем-

ленгени делялет берип турмакыта. Аджеба, Кырымнын «Азат Кырым» олмаганы ве «бахлы халкынын» девир талабына уйдурылып язылган шень йырлары акыкый омюрни акс этмегенини тасдыклай. Укуметте укум сюрген сиясий репрессияларнын вахшиане арекетини перделер артына саклай?! Асылында исе бу халкь шириетинин темелини йыккан, коюн куруткан сиясет зорбалыгынын айын-оюны олганы корюне.

Олып кечкен адиселерге кяршы, бу эсерлер арасында, ибарелерде, сатырларда, дёртюклерде кюрчаланып, сыр олып калган маналар авам халкынын миллий чизгилери ве миллий психологиясы, миллий тилинин хусусиетлерини тайинлемеге хызмет этеджек муим вариетидир.

К. Джаманаклынын бир сыра макалелеринде фольклор эсерлерини толав ве огренилюви «Еньи дюнья» (1934-1935сс.), «Яш кьует» газеталарында (1936с.), йырджы ве кедайларымызнын иджадынын талили – «Эдебият ве культура» (1939с.), «Совет эдебияты» журналларында (1941с.), чынар ве манелернин таснифи – «Большевик ёлу» (1935с.) ве Кырымдевет нешриятында нешир этильген джыйынтыкларнын кириш сезюнде (1941с.) айдынлатылган меселелерге эасланып, сёз усталарына аит малюматларны кенишлетмек мумкюн.

1939 сенеси «Эдебият ве культура» журналында Т. Бикенин (С.Х. Сейдаметов), «Яш ленинджилер» журналында Риза Халидин тарафындан Джангъазы Шерфединнин иджадий фаалиетине багышланып язылган макалелерде де пек мераклы бильгилерни эльде этмек мумкюн. Джангъазы Шерфединнин шу сенеси нешир этильген «Кедайнын чынарлы» серлевалы джыйынтыгына кирсетильген эсерлери исе мукеммель талилни беклемектелер.

Исмаил Салетнин де бир сыра эсерлери «Кызыл Кырым» газетасы ве «Яш ленинджилер», «Эдебият ве культура» журналларында сык-сык басылып турганы, сонъра 1940 сенеси нешир этильген «Азат Кырым» джыйынтыгына эсерлеринин кирсетильгени тедкыкят джерьянынын кенишлетильмесине мейдан азырлай.

Зиядин Джемайнын да газета ве журналларда арды-сыра басылган эсерлеринден тек едиси 1938 сенеси А. С. Пушкин адына тиль ве эдебият ильмий-тешкерюв институты тарафындан тертип этильгени ве 1940 сенеси нешир олунган «Бахытлы халкынын шень йырлары» фольклор джыйынтыгына кирсетильгени илериде япыладжак тедкыкый хызметлерге имкян ярата.

Кедайларымызга багышланган ильмий макалелерде кьадын кедайларымыз аккында да бир сыра малюмат булмак мумкюн. 1938 сенесинин февраль айынын 13-юнде Симферопольде кедайларнын мушавересинде Джангъазы Шерфедин,

Исмаил Салет, Сөйтмамбет Борасан, Зиядин Джемай ве кьадын чынджылардан Джанкой району «Кызыл кьош» колхозындан Куртиева Мензаде ве Сакь району Буюк Акътачы Зелиха Асановалар иштирак эткени кьайд этиле. Амма иджады ве аятти фаалиети акъкында малюматлар берильмей. Белли чынджы Афифе Самиеванынь иджады акъкында «Совет кьадыныгъы» (1941с.) журналында баягы малюмат берильгени чынджыларнын талиль этилювине, олардаки сатыр асты маналарнын инджеленмесине ёл ача.

Керим Джаманакълынын макъалелеринде 1934 сенеси халкъ агъыз иджадыны топлав ве огренюв тедбирлери насыл кечириледжеги ве 1935 сенеси август ве сентябрь айларында махсус экспедициялар тешкиль этилип, Кырымнын бир чокь районларына ильмий хадимлер ёлланылганы акъкындаки малюматлар о девирдеки тарихий эснасны огренмеге ярдым эте биле.

Керим Джаманакълынын дженктен эвель чыккъан «Эдебият ве культура» журналында дердж олунган «Халкъ эдебиятынын муим вазифелери» серлевалы макъалеси эсасында халкъ кедайларынын адларыни кенишлетмеге ярдым эте. Бу макъаледе Джангъазы Шерфедин, Исмаил Салет, Сөйтмамбет Борасан, Афифе Самиева ве Абибулла Хайрулла киби кедайларымызнын ве масалджы Бекмамбет Кьулмамбетнинь фотолары олганы гонъюмизни хошнут этти.

Керим Джаманакълынын бу макъалесине эсасланып, «Эдиге», «Чорабатыр» дестанынын айры вариантларыны ве «Бугъалы бай» киби кьараманий масалны айткъан Аджи Аметов Мевлют Али, 45 масал бильген Анифе Келямова, Давулджар коюнден Афифе Абибуллаева, Мензаде Куртиева, Зелиха Асанова киби масалджыларнын адларынен джедвелимизни кенишлетмек имкяны тапылды.

Бойле этип, халкъ агъыз иджадынын рус истиясы, уянув ве инкыляптан сонь киби девирлерде яшап иджат эткен кедайларнын джедвелини бойле тертипке чекип, догъган сенелерине коре, шойле сыралай билемиз: Эшмырза, Бекмамбет Кьулмамбет, Джангъазы Шерфедин, Исмаил Салет, Зиядин Джемай, Сөйтмамбет Борасан, Абибулла Хайрулла, Афифе Самиева, Аджы-Султан Мустафаева.

Масалджылар акъкында булган малюматларнын такъдим этилюви де гьает меракълыдыр. Масалджылар акъкында бир сыра малюматларны масал жанрыны тедкыкь эткен К. Джаманакълынын макъалелеринде араштырып таппакъ мумкюн. Ондан да гьайры 1935 сенеси рус тилинде 1937 сенеси кырымтатар тилинде нешир олунган «Кырымтатар масаллары ве легендалары» джыйынтыгында масалджылар акъкында толуджа малюмат берильгенини косьтере билемиз. Базыларынын атта

фоторесимлери де олгъаныны къуванчнен сёйлөй билемиз.

Алупка музейининь директоры Я. П. Бирзгалнынъ язган кириш сёзюнде фольклорны тоглав ве огренюв ишлерининъ зарурий олгъаныны илькиде Биринджи Бутюнсоюз языджылар съездинде А.М.Горький къайд эткенини айта. 1934 сенеси Алупка музейи озюнинъ ильмий-тешкерюв планына бу меселени къошып, масал айткъан кедайларны тапув ишини башлагъаныны бильдире. Музейининъ фольклор тоглагъан бригадасы бир сене девамында юзден зияде масал ве ривает, Насреддин оджа ве Ахмет акъай акъкында лятифелер, аталар сёзлери язып алгъанлары къайд этиле. Масалджыларны къыдырып тапмагъа о вакъыт Алупкада орта мектепнинъ юкъары сыныф талелелери ярдым эткенлери ве бу талелелернинъ сойадлары да къайд этиле.

Алупка музейининъ директоры Я. П. Бирзгал джыйынтыкъкъа кирсетилген учъ риваетни тертип этип, неширге профессор Н. А. Эрнст азырлагъаныны ве масалларгъа япылган ихтар ве анылатувлар да онынъ тарафындан япылгъаныны кириш сёзюнде айрыджа къайд эте.

Элимизде булунган эки нешир эсасында, 1935 сенеси дюнья юзю корьген джыйынтыкънынъ баш къапагъындаки язылар рус ве къырымтатар тилинде олып, масаллары да рус тилинде, 1937 сенеси чыкъкъан джыйынтыкъ къырымтатар тилинде нешир олунгъаныны къайд эте билемиз. Сиясетнинъ тазыйгы о девирде не дереджеде кескинлеше башлагъаныны экинджи неширнинъ тизилиш шеклинден анылашыла. Бу неширде титул табагъында масалларны тертип эткен К.У. Усеиновнынъ ады силинген. Бунинъ иле берабер масалларгъа сызылган иллюстрациялар, джыйынтыкънынъ тыш къапы, ич къапы, масалнынъ башында ве сонъунда япылган орьнеклер о девирде яшагъан къырымтатар рессамлары К. Джеппаров ве К. М.Муратов тарафындан япылгъаны косьтерильмейип къалган. Биринджи неширде олар барлар.

Бугуньки куньде бу эки джыйынтыкъ, халкъ вариетини козь бебеге киби сакълап кельген масалджыларымызнынъ ады, сойады, аятинъ ве иджадий фаалиети акъкында малюмат берген къыйметли бильги чокърагъыдыр. Джыйынтыкъта Мустафа Топал, Хатидже Умер, Ислам Демирджи, Акъотай Къуртбедин, Эмир Усеин Ибраимов, Айше Афрузова, Абибулла Софу, Мемет Муртазаев, Юнус Казак, Фатма Хайбулла киби он масалджынынъ догъган сенеси, кою ве оларнынъ айткъан масаллары акъкында малюмат бериле, базыларынынъ фотосуретлери де такъдим этиле.

Джыйынтыкъта эр бир масалджы акъкында малюмат берильгенде, оларнынъ афъзындан язылып алынган бу халкъ эсерини кимден эшитип огренгенлери де къайд этиле. Айны къайдларгъа диккъат этип, бу он масалджыдан эвель иджат эткен эмиетли масалджыларнынъ адларыны ортагъа чыкъардыкъ. Бойле этип,

Фотода кырымтатар кедайлары: (солдан) Джангъазы Шерфедин, Исмаил Салет, Бекмамбет Къуммамбет

джыйынтыкъта адлары анылган масалджыларнынъ микъдар джеделини толдурмакъ фурсаты пейда олды. Адлары ве къаерде яшагъанларыны текмиллеп, масалджылар сырасына Саваткалы Осман Сеферша къарт, Кикенеизли Зайде апа, Дерекойлю Вели Топал, Дерекойлю Халиль Чауш киби халкъ иджаткярларнынъ адлары кирсетильди. Джыйынтыкъта оларнынъ масал айтувнен бир сырада лятифе, риваетлер, йыр ве тюркю сёйлегенлери де къайд этиле.

Бойле этип, халкъ агъыз иджадынынъ рус истилясы, уянув ве инкыляптан сонъ киби девирлерде яшап иджат эткен масалджыларнынъ джеделини бойле тертипке чекип, догъган сенелерине коре шойле сыралай билемиз: Осман Сеферша къарт, Зайде апа, Вели Топал, Халиль Чауш, Акъотай Къуртбедин, Бекмамбет Къулмамбет, Мустафа Топал, Ислям Халил Демирджи, Айше Афуз, Абибулла Софу, Юнус Казак, Эмир Усеин Ибраимов, Абибулла Хайрулла, Хатидже Умер, Аджи Аметов Мевлют Али, Анифе Келямова, Афифе Абибуллаева, Мензаде Куртиева, Зелиха Асанова.

Сюрюнлик девринде иджат эткен чынъдъж кедай ве масалджыларнынъ аятий ве иджадий фаалиетини огренмек ве талиль этмек меселеси де муим бир меселедир. Бу саа да даа терен ве мукеммель огренильмеген бир саадыр, авес беслеген тедкъикъатчыларны беклемектедир.

Халкъ шаири Эшмырза ве онынъ шиирлери

Халкънынъ векили оларакъ ортагъа чыкъкан ве бизге озюнинъ кыйметли шиирлеринен белли олгъан Эшмырза къарт Керчь районы (шимди Ленин районы), Ойсул коюнде фахъыр къорантада догъа ве бутюн омюрини ёкъсузлыкъ ве фахъырлыкъта кечире. Маякъ-Салын коюнде озюнинъ къолунен якъан кучюк бир эвчиги бар эди. Онынъ огуллари ве торунлары – эписи Маякъ-Салын коюнде яшадылар. Эшмырза къарт XIX асырны аман-аман толусынен яшап 1894–1895 сенелери, 78–80 яшларында Маякъ-Салын коюнде ольгендир.

Эшмырза къартнынъ:

*Аягъым, къолум ялангъач,
Ёлгъа чыкъсам тонъаман, –*

деп, озю акъкында айткан бу бейити, онынъ сонъ дередже фахъырлыгъыны пек ачыкъ косътере.

О Кефе, Керич, атта Кырымнынъ бутюн районларыны долашып, бири-бирине къапа-къаршы олгъан эки сыныф (класс) омрюнинъ эсас зыддиетлерини зияде терен ве толугъа бир тарзда коръмеге ярдым этти.

Умумен, Эшмырза къартнынъ яратыджылыкъы бу зыддиетлер узерине къурулып, онынъ эсас себебини ачыкъ бир тарзда косътерип бермектедир.

Онынъ шиирлеринде эсас оларакъ кениш эмекдар халкънынъ бай, мырза ве чар чиновниклернинъ зулумы алтынды инълеви, зарланувы, айны вакъытта, сербестлик ичюн ынтылувары, истемеден озъ юртундан айырув киби энъ къайгылы, кедерли омюри акс олунгъандыр. Бутюн булар белли тарихий вакъияларнен багълыдыр.

Кырымнынъ 1783 сенеси рус чары тарафындан запт этилови, онынъ икътисадиятына ве сиясий омюрине белли дереджеде тесир этти ве белли дёнъишмелер догъурды. Лякин бу дёнъишмелер эмекдар халкънынъ вазиятини ич бир тюрлю яхшылаштырмады.

Аксине оларакъ, халкънынъ узерине бинъ бир тюрлю белялар ве агъырлыкълар кетирди.

Меселя, бундан сонъ, Кырымнынъ энъ яхшы, махсулдар топракъларнынъ буюк микъдары рус чары тарафындан тутулып алынды, эмекдар койлюлер исе озъ махсулдар топракъларындан сыкъыштырылып чыкъарылдылар.

Бир тарафтан рус чары административ ёлнен ерли халкъны ёкъсулландырув сиясетини алып барса, дигер тарафтан да онынъ бу ишине ярдым этип тургъан ерли бай, мырза ве моллалар бу

вазиетни бир кьат даа агьыраштырдылар.

Бундан да башкьа кьырымтатар эмеддарларынын узерине дигер бир мусаллат даа олса, о да кьырымтатарлары арасындан меджбурий аскер алув ишинин ресмийлештирилмеси эди.

О девирде кьырымтатарларнын аскерликке алынув иши, аскерлик борджуны эда этив дегиль эди. Олар аскерликке дженк вакьятларында мувакькьат оларакь алына эдилер. Алынганлар дженкнин башындан соньуна кьадар аскерлик этмеге борджлу эдилер. Бу аскерлик 1864 сенеси олган арбий реформагьа кьадар девам этти. 1864 сенеси олган арбий реформа – Русиеде о девирге кьадар яшап кельген рекрутчинаны битируви эди.

Бу реформадан сонь кьырымтатарларындан да аскер алув иши умум бир кьаиде алтына алынган эди. Бу пьянке (жребий) вастасынен япыла эди. Бу кьаиде боюнджа аскерликке алынганлар белли бир йыллар аскерлик этмеге борджлу эдилер.

Бу ал Эшмырза кьартнын шиирлеринде шу тарзда берильгендир:

*Джаным, анам, кьарачы,
Онбашы ничюн багьыра?
Голова джуре эв-сайтын,
Пьянкеге (жребий) чагьыра.*

Бу вакьятларда озь макьсадларыны кьорчалав ве чин кьазанув макьсадынен чаргьа хызмет эткенлер тарафындан халкь сонь дередже талана ве панджалана эди.

Иште, Эшмырза кьартнын халкь арасында зияде итибар кьазанмасы ве корюмми бир ер тутмасы, онын Кьырымдан рус чары тарафындан аскер алынув мунасебетинен айткьан шиирлеринен ортагьа чыкмасындан башлай. Умумен бу шиирлер рус чарлыгьына Кьырым байлары ве мырзалары, оларнын амансыз эксплуатациясына кьаршы догьрултыла. Бунын ичюн онын шиирлери халкь арасында тез дагьыла, керек кыйметини ала ве чокьлары ич бир тюрюл деништирилмей, бу куньге кьадар сакьланыла. Онын шиирлери язылы оларакь сакьланылмай халкьнын агьызында айтыла келип, кениш кутье арасына джайрагьандыр. Кьырымнын пек чокь ерлеринде Эшмырза кьартнын шиирлери олгьаны акькьында ич бир сьз айтылмаган ве халкьнын озь яратьджылыгьы ерине кьабул этильгендир. Бундан корюнуп тура ки, онын шиирлери халкькьа пек якьын ве акьикьатен де оларнын тюшондже, хаял ве дуйгьуларыны озюнде темсиль эткен бир асабалыкьтыр.

Эшмырза кьартнын шиирлеринин тематикасы чешитлидир.

Солдатлыкь акькьында шиирлеринде халкьнын агьыр вазитини косьтермекнен бир сырада, халкьтан алдавджылыкь ве

Эшмырза къартнынъ яшагъан эви. Маякъ-Салын кою.

яланджылыкънен аскер алынгъаныны ве халкънынъ бу аскерликке олгъан мунасебетини, оларнынъ узерине байларнынъ, аскер башларынынъ, мырзаларнынъ ве чар чиновниклернинъ япкъан зулумлыкъларыны Эшмырза къарт ачыкъ тарзда косътергендир.

1806-1812 сенелеринде Русиенен Франция арасында олгъан дженк (Русие бу вакъытта Тюркие, Польша ве Литванен де дженк эте эди) кырымтатарларындан да аскер алув ишини бираз даа чабиклештирген эди. Бу вакъытларда Тавриданынъ губернаторы императоргъа язгъан мектюбинде, татарларнынъ джесюрлиги, оларнынъ душман ичюн къоркъунчлы бир халкъ олгъанларыны косътере ве олардан мытлакъа солдат алынмасынынъ кереклигини айта. Бу ишке Кырымнынъ молла, бай ве мырзалары фааль суретте ярдым этелер. Оларнынъ эсас ярдымларындан бири шу ола: 1806 сенеси ноябрь 16-да Тавриданынъ бай ве мырзалары муфтю сайламакъ макъсадынен Акмесджитте топланалар. Муфтю сайлагъан сонъ, олар бутюн Кырым халкъы адындан Тавриданынъ губернаторы В.В.Мёртва вастасынен I Александргъа ариза йиберерек, кырымтатарларнынъ «гонъюлли оларакъ» улу падишаны къорчаламакъ ичюн аскерлик этмеге азыр олгъанларыны билдирелер.

Бу аризаны, халкънынъ разылыгъы, атта хабери биле олмадан, ялынъыз байлар, мырзалар ве молла, дворян табакъасынынъ озю имзалай. Эшмырза къарт бу фактны озюнинъ шиирлеринде шу тарзда косътере:

*Кырымнынъ башы коп дегиль,
Олса-олса беш мырза.
Бутюн Кырым адындан
Олар этерлер имза.*

Ариза император тарафындан джан-гонъюльнен кършыла-
нып алына ве бунуныъ тезден омюрге кечирильмеси ичюн, махсус
комиссия тизиле. Комиссияныныъ вазифеси – кырымтатарлары
арасындан солдат алув ишини омюрге кечирюв ола.

Комиссияныныъ чалышувы саесинде яныъ полклар мейдангъа
кетирильмеге башлай. Бойлеликнен командирлери Къая бей Була-
токов, Амет Бей Хинковский, Абдулла Агъа Мамайский, Али мырза
Ширинский олгъан, дёрт полк мейдангъа кетириле ве дженкке
ёлланыла. Лякин тез вакыт ичинде бу полкларда аскерлерниниъ
сайысы чокъ эксиле. Аскер башлары императорныныъ огюне яныъ-
дан аскер тоглав меселесини къоя ве ондан разылыкъ истейлер.
Разылыкъ бериле ве текарар халкъ арасындан аскер алынмагъа
башланыла. Бунъа къошма оларакъ императоргъа ярдым ичюн
зорнен олса да Таврида губерниясыныныъ эмекарларындан бир
такъым алымлар да алына.

Бойледже, халкъны талавлар, олар арасындан аскер алувар
ве дженк нетиджесинде буюктен-буюк кыйнавлар, къан тёкювлер,
хозяйство ишлерини йыкьувгъа алып бара ве халкъларны яры ти-
ленджи шеклине къоя.

Халкъныныъ аскерликке ве бу таланувларгъа олгъан мунасе-
бетлери Эшмырза къартныныъ иджадында ачыкъ суретте ер тапа,
халкъныныъ фикир ве дуйгъулары ифаде олуна.

Рус чарына кырымтатарларындан аскер берюв ичюн бай,
мырза ве дворян табакъасы имза этселер де, оларныныъ балала-
ры аскерликке кетмейлер. Кеткенлер аскер башлары сырасына
кече, аскерликке алынгъан халкъ устюне контроль ве зорбалыкъ
киби ишлерде олып, аскерликке алынгъанларныныъ агъыр вазие-
тлерини бир къат даа агъырлаштыра эдилер. Аскерлик халкъ
ичюн олюм азабы эди. Олар аскер башлары, чар чиновниклер
тарафындан сонъ дередже азаплана, акъсыз ерде джезалана
ве зар чеке эдилер. Бу вазиятке чыдап оламагъан халкъ сербест-
ликни эльде этюв макъсадынен, чаргъа аскерлик этмек истемей,
аскерликтен къуртулув чарелерини араштыра.

Шуны къайд этмек керек ки, Эшмырза къартныныъ шиирлерин-
де окъувныныъ ролю ве кереклиги ачыкъ тарзда косътериле, лякин
чаризм девиринде миллий медениетининиъ илерилемесине ве
айры миллетлерниниъ озъ ана тилинде бильги алув меселесине
ёл берильмей эди. Чар укюмети миллий медениетининиъ бутюн
корюнишлерини богъмагъа тырыша, рус олмагъан миллетлерни
зорнен «руслаштырув» сиясетини алып бара эди...

Рус чарыныныъ бу, миллий-колониаль сиясети нетиджесинде
башкъа миллетлернен бир сырада, татарлар да тыш мемлекет-
лерге кочьмеге меджбур ола эдилер.

Эшмырза къарт озъ шиирлеринде халкъныныъ кечинмесининыъ
ярым тиленджи бир алда къалгъаныны:

Бу Русие кунюнде
Тек сакъланды динимиз.
Алымызны сорасань,
Хайырға кълды кунюмиз, –

киби дёртлюклеринде акс эте.

Чарнынъ макъсады белли эди. О башкъа ерлерде олгъаны киби, Къырымда да дин ишлерине зияде эмиет бермек, джами ве кильселерни тюзетмек, халкъны илимден, медениеттен узакълаштырмакъ ве о, бунынънен олардаки инкыляб дуйгъуларыны бастырмакъны тошюне эди.

Халкънынъ узерине эр тарафтан басып тургъан агъырлыкъ баш къалдырувларнынъ чыкъарылмасына себеп ола. Русиенинъ башкъа ерлеринде олгъаны киби, Къырымнынъ базы бир районларында ве койлеринде бай, помещик табакъасына къаршы чокътан-чокъ арекетлер корюне башлай. Меселя, 1808 ве 1812 Багъчасарай районында, 1850-1880, 1905 сенелери Къарасувбазарда кутълевий исьянлар – помещик мулкюни якъув, бозув, талав, оларнынъ устюне уджюм ве саире киби бир чокъ аллар олып кече. Бу баш къалдырувлар Эшмырза къартнынъ шиирлеринде де акс олунды.

О джайил инсан олса да, халкъ бу агъыр вазиятке даянып ола-майджакъыны сизди ве чар къурумынынъ зорнен, бир къылнен илишип тургъаныны, не вакъытта олса онынъ эшиледжегини:

Дюнъя-дюнъя олмады,
Явм-бетер кунь-куньден.
Бу Къырым пек насипсиз,
Илишип тура бир къылнен, –

киби бедий тарзда, халкъ тилининъ саде шекилинде айтып косътерди.

Халкъ чаризмнинъ сиясетине чыдап оламай,
озъ тувгъан юртундан кетмеге меджбур ола эди:

Эгер кетсек Къырымдан,
Бир талеке джегермиз.
Оле къойсакъ къатермиз?
Биз асретлик чекермиз, –

деп яза эди бу акъта Эшмырза къарт.

Халкътаки ватангъа олгъан севгиси къарарсыз буюк эди. Бу Эшмырза къартнынъ:

Суву шербет Къырымнынъ,
Топрагы онынъ алтындан.

Кими юрттан айырылды,
Кими эвлят, къадындан

ве дигер дёртлюклеринде корюльгени киби, оларнынъ тувган Къырымдан къыймай-къыймай айырылувлары мисаль ола билир.

Умумен, чар русиеси девиринде халкънынъ вазияти чокъ агъыр эди. Эшмырза къарт халкънынъ бу вазияттен чыкъув чарелерини къурумнынъ дагъылмасында коре эди. Онынъ шиирлеринде бай ве мырзаларны догърудан-догъру мыскыллагъаны корюнип турмакъта. О озь девирининъ азаплы омюрине нефрет эте ве янъы омюр, бахтлы яшавны арзулай.

Эшмырза къартнынъ шиирлеринде о девирлерде олып кечкен тарихий фактлар чокъ догъру акс олуналар.

Эшмырза къартнынъ тилинде халкъ лакъырды тилининъ энъ гузель нумюнелери сакълангъандар. О – аз сёзнен терен, толу, ярашыкълы образ бермеге биле.

Халкъ шаирнинъ шиирлери зиядесинен меракълы олып, озюнде кечмишнинъ айры левхаларыны там ве толусынен акс эттирелер.

**Мезкюр макъалени «Халкъ шаири Эшмырза»
(Бакъий Газиев, 1940 с.) китабы эсасында
Гульнара Усеинова азырлады.**

ЭШМЫРЗА

Бу Къырымда киши ёкъ, солдатлыкъкъа кетеджек

Бу Къырымда киши ёкъ,
Солдатлыкъкъа кетеджек.
Алагъачны¹ корьдиньми?
Башымызгъа джетеджек.

Сёз айтмагъа олмайсынъ,
Козь алдынъда дарагъач².
Олды энди оладжакъ,
Откъа джансын алагъач.

1 – Чагъырылув пунктларыны косътермек ичюн махсус тикильген агъач.

2 – Адам асылган агъач.

Ёлга чыкъсам, тонъаман,
 Аягым-къолум ялангач.
 Харап этти Къырымны,
 Откъа джансын алагъач.

Джаным, анам, къарачы,
 Онбашы ничюн багъыра?¹
 Голова джуре эв-сайтын
 Пьянкеге³ чагъыра.

Такъатым кетти белимден,
 Уюм насыл акълайым?
 Джаным, балам, кетинъиз,
 Энди къатып сакълайым?

Ичиме сыйгъан балларым,
 Дюньяларгъа сыймады.
 Аскер кетмей агълады,
 Козь яшыны тыймады.

Азбардан чыкъса чыбыршып,
 Орюшке сыймай маллары.
 Къызыл билет къолунда
 Сальте байнынъ баллары.

Аякъкъа этик⁴ тиктилер,
 Богъурдагъын тар этип.
 Солдат алды падиша,
 Анайларны зар этип.

Арув Къырым яшлары
 Сыкътырмачны⁵ киялмай.
 «Вставай, солдат» дегенде
 Козь яшларын тыялмай.

Къазарманынъ къапысын
 Айлана да джуремиз.
 Къазанында къайнагъан,
 Домуз этин коремиз.

3 – Жребий.

4 – Чызма.

5 – Рус арбий формасы.

Чокъ джалбардыкъ баяргъа⁶,
Слягъа⁷ бизни джибермей.
Не раст кельсе ашаймыз,
О да бизге эльвермей.

Джаньы ай тувар джалтырап.
Талеке келир шалтырап
Забитлернинь⁸ алдында
Биз турамыз къалтырап.

Джаным балам, кетиньиз, солдат олып къалманьыз

Джолдан алтын тапсаньыз,
Эгилип сакъын алманьыз.
Джаным, балам, кетиньиз,
Солдат олып къалманьыз.
Шамдан⁹ чыкъар аладжа,
Таракъ билен токъуньыз.
Чаресини тапсаньыз,
Джаным, балам, окъуньыз.

Сизлер джавгъа¹⁰ – душмансыз,
Эльге ич сыр берменьиз.
Бош-бошуна сиз, баллар,
Аякъ къагып джурьменьиз.

Суву шербет Къырымнынъ,
Топрагы онынъ алтындан.
Меним джаным алынсын,
Анайымнынъ алдындан.

Къырым деген иги¹¹ ер,
Къайтып кене корьгейдик.
Анам, бабам, учюмиз,
Биз бир ерде ольгейдик.

6 – Аскер башы манасында.

7 – Отпуск.

8 – Офицер.

9 – Дамаск шеэри.

10 – Душман.

11 – Эйи, яхшы.

Рум эли деген «иги ер»,
Сынъырдашы Дайырдыр.
Къайтынъыз, балам, Къырымгъа,
Иншалла сонъу хайырдыр.

Ат талими пек къыйын,
Эджель къаза башыма.
Не япайым, язылгъан
Къара язы башыма.

Оле къойсакъ бу ерде
Мезарымыз джабылмаз.
Артымдан джылай къалмагъа,
Къардашларым табылмаз.

Губернатор, Карашай¹²
Экиси де бир динде¹³.
Олар да бизни къыйналар,
Бундай агъыр бир кунъде.

Алымызны сорасанъ, хайыргъа къалды кунюмиз

Бу Русие кунюнде
Тек сакъланды динимиз.
Алымызны сорасанъ,
Хайыргъа къалды кунюмиз.

Аягъым-къолум ялангъач,
Джолгъа чыкъсам тонъаман.
Эшим-достум корьгенде,
Бир лаф этип онъаман.

Темиз къылабдан¹⁴ олмаса,
Капик бермем къайтангъа.
Акъикый тарих бозула,
Уйдурыла шайтангъа.

12 – Губернаторнынъ авасына ойнагъанлардан бири. О къырымтатарларын-
дан ильк оларакъ аскер алув вакътында актив иштирак эте.

13 – Экиси бир ёлгъа хызмет эте манасында.

14 – Кантель, алтын сувау йипли материя.

Садакъа, хайыр ич де ёкъ,
Зор факъырнынъ аллары.
Купленсе де, анбаргъа
Сыймай джаткъан маллары.

Ялтадан минсень почтагъа
Петербурггъа джетерсинъ.
Мурат этсень, падиша,
Не олса да этерсинъ.

Бу фуруннынъ ичинде
Бизим ашлар пишеми?
Къырымнынъ халкъын агълатмакъ,
Шанынъызгъа тюшеми?!

Дюнья-дюнья олмады,
Явм¹⁵ – бетер кунь-куньден.
Бу Къырым пек насипсиз¹⁶,
Илишип тура бир къылнен.

Император – бабанъыз,
Къырымны насыл тюзетти?
Алгъаныман къолуна,
Джамилерни тюзетти.

Тюрлю яхшы шейлерден,
Бизлер урба киймедик.
Бутюн омюр боюнда,
Кунь ярыгъы корьмедик.

Эгер кетсек Къырымдан,
Бир талеке джегермиз.
Оле къойсакъ къатермиз?
Биз асретлик чекермиз.

Суву шербет Къырымнынъ,
Топрагъы да алтындан.
Кими юрттан айырылды,
Кими эвлят, къадындан.

Оле къойсакъ бу ерде,
Не олур бизим алымыз?
Устюмизге от битер,
Джююыр бизим къабримиз.

15 – Тургъан сайын бетер ола манасында.

16 – Бахтсыз.

Азы кетти Къырымнынъ,
Азилер¹⁷ мындан авушыр.
Ольмеген къул, иншалла,
Асретине къавушыр.

Онъма-битме, Карашай, чокъ яшама, сен, муфтю

Къырымнынъ башы коп дегиль,
Олса-олса беш мырза.
Бютюн Къырым адындан
Олар этерлер имза.

Къырымнынъ башы муфтю олса.
Учъ джевапнен къайырды.
Онъмасын да битмесин,
Тирилей бизни айырды.

Эскадрон¹⁸ ичюн эль къойып,
Бирер медаль такътыныыз.
Эфендилер азыныыз,
Къырымнынъ джанын джакътыныыз.

Не айтмагъа бильмеймен,
Улунь¹⁹, къызынъ алсынлар.
Падиша берген медальни
Къабиринье салсынлар.

Дженнеттен дама истеме,
Джезннем ичюн азыр ол.
Халкънынъ джанын джакътыныыз.
Джевабына азыр ол.

Джамиге барса яланнен,
Шу яланнен къайтаджакъ.
Оле къойса бу хынзыр,
Къабринде не айтаджакъ?

17 – Достлар, якъынлар манасында.

18 – Солдатлыкъ манасында.

19 – Огълунь.

Хорладыңыз сиз бизни,
Онъмай-осьмей къалыңыз.
Шу медальнинъ устуне
Шапке де тилеп алыңыз.

Шапкени кийсенъ башыңа
Мурадыңа джетерсинъ.
Халкънынъ акъкъын ашадың,
Къана насыл одерсинъ?

Чевре-чети гуль-багъча,
Лимонун алып къокъладың.
Онъма-битме, Карашай,
Орталыкъны бокъладың!

Онъма-битме, Карашай,
Чокъ яшама, сен, муфтю!
Йигирми бирде яшларны,
Сизден себеп ер опы.

Бер пыштавынъ къолуна,
Джесарет этип аталмаз.
Къайда барса о хынзыр,
Гунасындан джаталмаз.

Карашайны Алибей²⁰
Арабадан тюшюрти.
Трактирнинъ ичинде
Котек билен пиширти.

Алибейнинъ торуны
Басты-сёкти козюне.
Иги токъат урдылар,
Карашайнынъ озюне.

Трактирнинъ ичинде,
Чай ичкенде тутулды.
Насиби бар Карашай,
Ольмей-джетмей къуртулды.

Арам эмчек эмизген
Карашайнынъ анасы.
Алибейим сав олсун –
Бу Къырымнынъ «бабасы».

20 – Ким олгъаны белли дегиль.

Сабыр этсин Карашай,
Аччалмандай²¹ атлатыр.
Эки козюн Алибей,
Юмрукънен патлатыр.

Делижаннен зевкъ сюрип,
Сен дюньяда не корьдинъ?
Фукарере, оксюзге
Хайыр этип не бердинъ?

Губернатор, Карашай,
Экиси де бир динде.
Графдайын бир «баба»
Керек экен бу куньде.

Шу диваннынъ²² къапысы
Гедже, куньдюз ачылмай.
Графдайын²³ бир «баба»
Бу Кырымгъа «табылмай».

Графтан къалгъан бир ул бар,
О да джашлыкъ этеджек.
О генерал олгъанджек,
Башымызгъа джетеджек.

Эшмырза деп анъсанъыз,
Къардашым деп саярман.
Бу йырларны динъленьиз,
Губернагъа джаярман.

Бу Кырымнынъ бабасы –
Мен беллесем, беш мырза
Бу йырларны чыкъаргъан,
Ойсуллы сокъур Эшмырза.

21 – Айван ады.

22 – Укюмет ишлерине аит бинасы.

23 – Воронцов халкъка яхшылыкъ этмек ичюн чокъ шей адай, аякин бир шей япмай, халкъ оны сёге.

Окьюйыджылар иджадындан

Майе САФЕЈІ

Майе Симмар кызы Абдулганиева (иджадий тахаллюсы – Maye Safet) 1972 сенеси Кырымда Акъшейх къа-сабасында догъды. 1990-1995 сс. Акъмесджит Девлет университетининь кырымтатар ве рус филологиясы шубесинде ве аспирантурада окъуды, кырымтатар масалларынынъ къурулышынен багълы ильмий иш узеринде чалышты. «Таврия» ве «Тарпан» нешрияларында, ТМУ кырымтатар эдебияты кафедрасында чалышты.

Эдебий ве ильмий эсерлери «Йылдыз» меджмуасы, «Кырым», «Янъы дюнья», «Авдет» газеталарында ве дигер меджмуаларда нешир этильди.

Бир сыра земаневий йырлар метинлерининъ эм терджиме ишлерининъ муэллифидир. «Ешилъ кяинат» (2013 с.) шиирий джыйынтыгынынъ муэллифи ве «Гоньюллер джошкъанда» (2015) эдебий джыйынтыгынынъ муэллифлеринден биридир.

Бир сыра чешит эдебий тедбирдерининъ иштиракчиси, иджадий корюшювлер ве эдебий тедбирлернинъ тешкилятысыдыр.

Чал боруны!

Ал боруны, юр кетейик яйларга,
Чал бир ава, чал бир пешраф, бир кыйтарма.
Чал бир нагме, барсын, етсин йылдызларга,
Чал, акс сада берсин давуш далгаларга.

Мен бар сесим иле йырлайымчы: «Ай, ольмем мен!»
Эм «Порт-Артур», эм «Шомпол»ны, «Урал дагы»ны.
Сесим кетсин эм долансын Кырымны,
Барсын етсин Буджакларга, Таманга.

Йырларым мен, бар сесимнен, ельге кяршы.
Батакъларны кыйнатып, сель актырып.
Баариме кьаст этменыз, эль узатып.
Баарь келир, уюм сюрер, аклы олып.

Ачар вишнем копюрип, ачар бадем,
Филис атар кьадим дагда агъачлар.
Шималь беттен кельген сувукь боранлар
Ёкъ оладжакь. Къачар бакьыр борудан.

17.02.2017.

Бу вуджут – кьоркьакь вуджуды дегиль,
О, нидже беляга эгильмей турды,
О, сакьтыкьнен, бельки, ата адым,
Амма, бу кьоркьудан дегильдир, биль.

Бу вуджут сусмакьта, амма бу да бугунь
Кьоркьакьнынъ титревик сусмасы дегиль.
О, эр бир давушкьа диньлене, сезгир,
О да ич зайыфлыкь, кьоркьудан дегиль.

Бу вуджут ельге кяршы эгильмез,
Эр шейни козю корип, бельгилер.
Хатыра сакьлай яралар-излер...
Тек арам кьазанчтан сакьыныр, кирленмез...

24.01.2017.

Наврез кельди, кьарлар ирий,
Кьушлар кьайта узакътан.
Ватан беклей, топрак истей,
Кьырым ачсын пайрыдан.

Гурь багъчалар, берекет,
Салкым-салкым юзюм багъда.
Эвлятлары – бирдем миллет,
Мавы озендай Ватанда.

Мавы деныз, мавы коюм,
Алтын кунеш – алтын тамгам!
Эвлятларынь эр кунюни,
Феда эте Ватанга.

Эр не ерде олсань биле,
Кимлигиньни айтаджань,
Бу мукъаддес адга илле,
Ляйык олып яшайджань.

Кьушлар кьайта ябан беттен,
Сеснен тола орманлар.
Уяндыра пьафлеттен,
Бутон этрафны олар...

Ешилъ адам, кениш чёлюм,
Булутларга саркъкъан кьырым...
Кьарлар ирир, душман кетер...
Гурьлер багъча – Кьырымым.

21.03.2017.

Къайда кете бу адамлар? Бир йигитни саргъанлар,
Эки якътан къолтукълашып, дерсинь, ахрет достлары.
Акьибети зинданмы? Акьибети соргъулар?
Яки бундан бираз эвель олды пьайып олгъанлар...
Къайда кете бу адамлар?

Бу насыл бир девирлер? Битип кете чарелер,
Яйнынь сачы киби титрей кергинликтен синьирлер.

Тек сытыла чырайлар. Тек чатыла чал кышлар.
Аизарлар ерине, сабыр иле тебессюмлер.

Бу насыл бир девирлер?
Сейт огъу Сейдаметлер
Сучсыз джевап бермектелер.

30.03.2017.

Къырымтатарым
Бу буюк бир гъурурымдыр.

Къырымтатарым.
Хатырам – эдждадымдан мирас олгъан гъайрет.

Къырымтатарым.
Ах, джесюр халкъым,
Корьгенсинь сен нидже беля ве фелякет.

Корьдинь иджрет, акъаретлер,
Амма йыкъылмай,
Баш эгмей, эр шейге кьаршы турдынъ.

Намусынъа ифтиралар тѣктилер,
Лякин темиз ве пактыр
Къырымтатар адынъ.

Къырымтатарым.
Юрегим – кунештир.
Булут орьтсе биле, севем халкъымызны.

Кьоркьубильмез, саф гоньюлли,
Джесаретлисиз.
Мен теменна этем огюнъизде.

Сорар исе менден бири: сен кимсинь?
Сейле халкънынъ тертип-низам ве адетин.

Айтырым, бу буюк бир гъурурымдыр.
Шукюр, къырымтатардыр – миллетим.

18 октябрь 2017.

Сёзлер кьуру япракь киби,
Дагылалар авучымда.
Кьуру япракь толгъан киби,
Сувсагъан агъызымда.

Сёзлеримде кучь аз шимди,
Зайыфлыкькъа исбат олар.
Менден эвель айткъанларда,
Олды буюк, кучлю лафлар.

Истемейим кучьсиз сёзнен
Кучьсюзликке юзь бермек.
Истейим бир арекетнен,
Арекетни девам этмек.

Кучьсюз сёзлер – агъув къускъакъ...
Бош бир пислик. Агъыр юкюм.
Олмаз, эбет, затен сусмакъ...
Сустым. Сустым.

28.09.2017.

Деньишмем. О кьара куньлер акькьында кьаарьни –
авдетим ичюн суний севинчке деньишмем.
Деньишмем бизим «Гузель Кьырым»ны бир башкъа –
сёзлери келишкен тюркюге. Деньишмем.
Агырсын хатырам. Сызласын юрегим.
Сахте дуйгъугъа оларны деньишмем.
Диньленем. Турам. Инълесин эзгим...
Акьикьий агърыгъа кьаршы курешмем.
Ве, етер, эндицен кьуванчлы кунни
къайд этинь, джемаат, деген затларгъа,
О кунни озь козьнен корьмегендже озюм, эмиет бермем.
Ёкъ, шукор этерим, олмасын бетери,
Амма насыл олур зорлукьнен кьуванч?
Бу, мени чокь шейге огреткен девирни
Истесем де, бир ань ичинде, языкълар олсун,
мен деньиштирмем...

23.05.2017.

Экрем ГЪАФАРОВ

1954 сенеси Наманган виляетининь Туракьургъан шезринде дюньягъа келе. 1976 сенеси Наманган педагогика институтыны ве 1995 сенеси Акъмесджит девлет университетининь кырымтатар тили болюгини битире.

1976 сенесинден берли «Йылдыз» меджмуасынынъ абунеджисидир. Эдебий иджатнен Ватанымызгъа авдет эткен йыллары оърашып башлай. Онынъ талелелери джумхуриет олимпиадаларында даимий суретте нуфузлы ерлерни къазаналар. Ондан гъайры бир къач йылдан берли мектеп театр студиясы о язган юмористик пьесаларны саналаштыра. Экрем Гъафаров «Озбекистан тасиль аляджысы» (1981), «Украина тасиль аляджысы» (2003) фахрий унванларынен такъдирленген.

ЕНГИЛЬ НИШАН

Комедия

Иштиракчилер:

Сейяре – оладжакъ келин.

Анифе тата – келиннинъ анасы.

Сеттар агъа – келиннинъ бабасы.

Фатма апте – баш къуда.

Сусанна ве Левиза – келиннинъ достлары.

Османчыкъ – Сейяре келиннинъ огълан къардашы.

Адиле – келиннинъ кызы къардашы.

Бекир – келиннинъ энъ кучюк къардашы.

Джеппар акъай – киев тарафтан баш къуда.

Мурад акъай – къуда.

Саид – къуда.

БИРИНДЖИ КОРЮНИШ

Санада Сеттар аға ве Анифе аптенинь кызылары Сейяре. Онынъ юзю бахтлы. О шень кейфиет иле азбарны сипире, ичинден «Багъчаларда кестане» тюркюсини йырлагъан киби.

Сейяре: Бугунь эр шей аль оладжакъ куню... Бугунь Рустемлернинъ эвинден къудалар келеджек... Рустем ким деп сорайсыз-мы?... (Бираз утангъан киби)

Рустем меним нишанлым. Бир ай эвельси ана-бабаларымыз тоюмызны япмагъа сёз кестилер... Бугунь нишанымызны аль этеджеклер... Ах-х... Рустемни мен озюм таптым... Банкнынъ янындан кече эдим... Бакъсам бир йигит тура... Юксек бойлу, дюльбер, кулерюзью... Эвге телефон ачаджакъ олдым, амма телефонымда пара биткен экен... Меним алымны корип, озю теклиф этти, джеп телефоныны узатты... Мына бойле таныштыкъ... Банка чалыша экен... Сонь корюшип башладыкъ... Кельген сайын чечек кетире... Бадам банка чалышкъаныны эшитип, нишанлашмагъа разылыкъ берди... Э-х-х!!!

(Араба къапы тарафтан достлары Сусанна ве Левиза келип кирелер)

Сусанна: Селям алейкум, Сейяре!

Левиза: Селям алейкум, Сейярочка! (Корюшелер-опюшелер)

Сусанна: Сейярочка! Юзюньден бахт чыбыра бугунь? Не олды? Бир шей эшитип кельдик... Керчекми?

Левиза: Керчекми? Йигитинъ ким? Юксек бойлуму? Ады не?

Сейяре: Вай, кызылар, керчек!!! Керчек!!! Акъкъатен де мен энъ бахтлы инсаным!!! Сёз кесим де кечти!!! Бугунь къудалар келеджек, нишанымызны аль этеджеклер!

Левиза: Ады не? Банка чалыша дединъми?

Сейяре: (утангъандайын олып) Ады аджайип! Рустем... Банка чалыша! Сиз оны корьсенъиз... Ай, юрегим ичиме сыгъмай, шимди атылып чыкъаджакъ!!! Банка, кызылар!!! Банка!!!

Левиза ве Сусанна: Вай!!! Насыл бахтлысынъ, Сейяре!!!

Сейяре: Э, кызылар, мен пек бахтлым!!! Юрегим сабадан берли йырлай!

Сусанна: Айса, берабер йырлайыкъ да!!! (Йырлап башлай, кызылар къошулалар, сонъра кулюшелер, санада базардан къайткъан Анифе тата пейда ола, элинде ағыр чанталар)

Кызылар: Селям алейкум, Анифе тата! Сагъ-селяметсизми? Биз Сейярени ёкълап кельген эдик...

Анифе тата: (Юзюнде ясама теббесюмни косътерип) А-а-а!!! Кызылар, хош кельдинъиз! Левизочка, Сусанночка! Ай, меним дюльберлерим! Эвдекилер яхшылармы? Яхшы-яхшы юрелерми? (Сонь Сейяреге юзюнде ачувнен) Сейяре, къавени чектинъми? Акъшам олаятыр, къудаларымыз келеджек!!!

Къызлар: Айса, биз кетейик, Сейяре, ишинь чокъ экен, санъа кедер этмейик...

Анифе тата: Къызлар, отурсанъыз шу! Къаерге ашыкъасынъыз? Иш къачмаз!

Къызлар: Ёкъ, ёкъ, ашыкъамыз, даа киреджек еримиз бар... (Санадан чыкып кетерлер, Сейяре оларны озъарып, къайтып келе).

Анифе тата: Кеткенлери пек яхшы! Бойле иш чокъ вакъытта кельген мусафирлернинъ аягы къырылсын! Бабанъ къаерде? Чагыр!

Сейяре: Баба, баба, сизни анам чагыра!

ЗКИНДЖИ КОРЮНИШ

(Санада Сеттар аъа пейда ола, джеп дефтерине бир шейлер язып, «Айлана копчек» йырындан бир шейлер йырлагъан киби ола. Санада агъыр чанталарынен тургъан Анифе татаны корьмей)

Сеттар аъа: (Кягыткъа бир шей язгъандай) Айлана копчек... бир кимсени унутмадыммы экен... Да-а-а... Къызны акъайгъа бермек къолай шей дегиль... (Кене йырлай) Къысмет этсе, ше-эрде къоджаман къаралты алып,яны аят башлармыз, оладжакъ киевимиз банкта чалыша экен. ...

Анифе тата: Ал-ло, гараж! Сеттар!!! Аз къалды къолларым узульмеге... Келип, ярдым этейим да демейсинь. Сеттар, (Маса башына отура) коресиньми, чанталарым агъыр... О тюкянар да дюньянынъ четинде...

Сеттар аъа: (Еринден сычрап) Багышла, апай, ойланып къалгъаным...

Джедвель тизмек къолай шей дегиль экен... Мына азырладым... (Чанталарнынъ бирини котереджек ола) Вай-вай... о къадар агъыр... Таш юклединьми шу? (Чанталарны зорнен четке алып къоя)

Анифе тата: Эвде бир шей къалмагъан... Не къартоп, не согъан, не эт... Холодильник бом-бош... Къудалар кельмесине кетирдим.

Кетир язгъан джедвелинни... (Окъуйджакъ ола, окъуп ола-май...) Сеттар, буларны озюнь яздынмы, ёкъса мышыгъымызынынъ излерими? Вай-вай... ойле язув олурмы!!! **Сеттар аъа:** (Апайынынъ элинден кягытны тартып ала) Анифе, джедвельни терс тутасынъ да... Мына бойле окъумалы. (Кягытны апайына узата)

Анифе тата: Алла-Алла, Сеттар, сен къач сыныф битирдинъ? Сени язмагъа куместеки тавукълар огреттимиз?

(Джедвельни окъуп башлай. Бирден) Асисе... Асисе – бу ким?

Сеттар аъа: (Джедвельни элине алып, дудакъларыны къыбыр-датып, бир шейлер окъуй) Асисе дегиль, Азизе... Не шашмалай-сынъ шу!

Анифе тата: Мына, озюнь окъу да бакъ...

Сеттар аъа: Асисе... Да-а-а... Яньлышкъаным, багышла...

Анифе тата: Бер мында, академик!!! (Кене джедвельни окъуғандай ола, сонъра девам эте) Фатма келеджекми?

Сеттар аъа: Балалардан хабер эткен эдим. (Саатына бакъа) Саат онъа ишандырған эди... Мына шимди кельмек керек.

Анифе тата: Фатма кельмесе олмаз, о бойле ишлерде пек уста, ондан гъайры оны шеэримизде танымагъан копек те ёкъ...

(Араба къапы тарафтан сеслер эшитиле)

Анифе тата: Ана кельди, гъалиба, бар къаршыла, мен софраны бакъайым...

(Сеттар аъа къаршыламагъа кете, одагъа Османчыкъ чапып келе)

Османчыкъ: Ана, Рефаткъа бабасы скутер алып берген! Манъа да скутер алып беринъиз!!! Алып бермесенъиз дерслеримни япмам и точка!

(Агълагъандай сес чыкъара)

Анифе тата: Осман, сени къайсы чибин чакъты? Скутер дегенинъ не?

Османчыкъ: Мопед, Сервер ағамда бар да, ойле союны алып беринъиз!!!

Анифе тата: Сонъ къач кумюш о? Паалыдыр?

Османчыкъ: Ёкъ, олгъаны оладжагъы йигирми беш бинъ рубле...

Анифе тата: Не-е-е! Йигирми беш бинъ рубле! Бар ишинъни бакъ, меним башымны кутъме!!! Ана Фатма аптень келеятыр! Шимди вакъытым ёкъ, сонъ лаф этермиз...

(Одагъа Сеттар аъа ве Фатма апте келип кирелер)

Фатма: Селям алейкум, Анифе татам! Сагълыкларыньыз яхшымы? Сагъ-селямет юресизми? Менден сорасанъыз, бир джорукъ, Амет агъанъыз селям этти. Алейкум селям...

Анифе тата: Хош кельдинъ Фатма! Кельгенинъ пек яхшы олды. Ярын оладжакъ къудаларымыз келеджек... Нишанны анълашмакъ керекмиз...

Фатма: Раатсызланмыньыз, Анифе тата, эр шей еринде олур, кереги киби япармыз...

Анифе тата: Мына, биз Сеттар, агъанънен озюмизге коре, джедвель азырладыкъ, бакъчы...

(Фатма джедвельни козьден кечиререк)

Фатма: Хош, юзюк...сыргъа... галош... Вай, Анифе тата, мени де унутмагъансыз, сагъ олунъыз... (Сес чыкъарып окъуй) Фатма тиземизге антерлик... Анифе тата, багышланъыз, антерлик ерине бир тери куртка язсам не дейсинъиз? Меним сандыгым антерлик толу...

Анифе тата: (Сейирджилерге) Вай, аперист! Тери куртка яздыраджакъ ола,

Вай, инсафсыз! (Чырайыны бозып) Язсань, язаджакътырсынъ даа...

Фатма: Фатма тиземизге тери куртка... (Яза)

Анифе тата: Барем унутмайыкъ, Османчыкъкъа с...с...у...тер, ады кьурусун!

Осман, къаердесинъ? Кельчи мында! (Одагъа Османчыкъ атылып кире) Анавы сен айткъан шейинънинъ ады неدير? Су...

Османчыкъ: Скутер, ана! СКУ – ТЕР!!! Маде ин Джапан!!!

Фатма: Вай, утанмаз!!! Не сёюнсинъ мында!!!

Османчыкъ: Сёюнгеним ёкъ, бу дегеним Японияда япылган!

Анифе тата: Яз шу бешарет шейни! Джоул козюмден! Бар дерслеринъни бакъ!!! Киевмиз банкта чалыша!!! Онъа скутер туда-сюда – копейка!!! Ничего, зарары ёкъ!!!

(Оада агъламсырагъан алда Адиле кызы пейда ола)

Адиле: Ана, Османгъа скутер алып берсенъиз, манъа смартфон язынъыз!!!

Анифе тата: Я санъа смартфонны былтыр алып бердик те! Не, смартфонларны тузлайджакъсынъмы, ёкъса????

Адиле: Мен крутой союны истейим (агъламсырай). Менимки энди эскирди, достларым устюмден кулелер...

Анифе тата: Яз, Фатма, Адилешечкамызгъа крутой смартфон!!! (Адилеге чевирилип) Адиле, къач кумюш о, сен истеген сою?

Адиле: Заремагъа отуз бинълик союны алып бергенлер... Манъа кыркъ бинълиги де етер!!! Онынъ наворотлары чокъ...

Анифе тата: Неси чокъ?

Адиле: Наворотлары...Э-э-э!! Сиз эписи бир анъламазсынъыз!!!

Фатма апте: (Анифе татагъа бакъып) Язайыммы?

Анифе тата: (Бираз тюшюнип) А-а-а!! Яз, Фатма! Барем Адиле кызым да бир смартфонлы олсун!! (Агъламсырап) Мен кызчыгъымны геджелери юкъламай бакътым, ана сютюмден кесмедим!!! (Явлукънен кьуру козьлерини силе).

Фатма апте: Так... (Ичинден окъуй) Мына джедвелимиз азыр!!!

Айса мен кеттим! Акъшам келирим! Сагълыкънен къалынъыз! (Сеттар агъадан гайры эписи чыкъып кете)

УЧЮНДЖИ КОРЮНИШ

(Санада Сеттар агъа, биринджи сыныф талебелери къомшу балалары Эльмира ве Зейнеп)

Эльмира: Эмдже, а, эмдже, паранъыз бармы?

Сеттар агъа: («Айлана копче» йырыны мырылдап) А, кызларым!!!

Зейнеп: Эмдже, паранъыз бармы?

Сеттар аҫа: Не-е-е? Пара? Сизлерге пара не керек? Дефтер аладжакъсызмы? (джебинден пара чыкъарып косътере)

Эльмира: Бинь рубле бериньиз!

Зейнеп: Бериньиз...

Сеттар аҫа: (Юзюнден теббесюм яваштан ҫайып ола) О кьадар параны не япаджакъсынъыз? Бинь рубле!!!

Къызчыкълар: Мороженое аладжакъмыз...

Сеттар аҫа: Кха-кха!! (оксюре) Тамаҫынъыз аҫырыр!!! Кетиньиз, меним шимди вакъытым ёкы!!! Башымны кутменьиз!!!

Къызчыкълар: (узакъча чекилип) Эмдже, эмдже, сиз айван-сызмы?

Сеттар аҫа: Не-е-е!!! Ким айван!!!

Эльмира: Я анам сизни корьгенде, ана, анавы айван кене келе, бир шей сорайджакътыр, – дей де!!!

Сеттар аҫа: Ах, сизлерни!!! Сизлерни ким огретти?!!! (Сеттар аҫа олар тарафкъа ынтыла, къызлар къычырышып, къачып кетелер)

(Санада Сеттар аҫа ве сонъ бираздан энъ кучюк оҫлу Бекирчик келип къала)

Бекирчик: Так, мени, эльбетте унуткъандырсыз... Османчыкъ-къа скутер,

Адилеге компьютер...

Сеттар аҫа: (Шашкъан алда оҫлуна бакъа) Бекир, мени нервалатма, шимди вакъытым ёкъ. Джоюл козюмден!!!

Бекирчик: Сиз меним устюме джекирменьиз... В общем, маъна бир джеп телефон язынъыз...

Сеттар аҫа: Не-е-е!!! Я телефонынь бар да!!! Джоюл !!!

Бекирчик: Язмасанъыз, анамҫа заначканъыз олҫан ерни косътеририм...

Сеттар аҫа: (Оданынь бир кошесине ынтылып) Вай, паразит!!!

Бекирчик: Ашыкъманъыз, баба, мен оны башкъа ерге сакъладым.

Эгер сёгюнсенъиз, анамдан сорап алырсыз...

Сеттар аҫа: (Муляйим сеснен) Оҫлум, заначкамны кетир маъна, сакъын анаъна айтма... Насыл телефон истейсинъ?

Бекирчик: «НОКИА», фияты отуз бинь рубле.

Сеттар аҫа: Мына, оҫлум яздым – «НОКИА», кетир параларымны. (Бекир кеткен сонъ) Шантажист!!!

(Бекир параларны кетирип бере, Сеттар аҫа сайып чыкъа, шу арада одаҫа Анифе тата келип кире, Сеттар шашмалаҫан алда параларны сакъламаҫа ынтыла)

Анифе тата: Сеттар, джедвель... не сакълайсынъ шу?

Сеттар аҫа: Ё-къ... бир шей... штанымдан тозуны къакътым... Не дедиъ?

Джедвельми? Мына... (Апайына узата).

ДЁРТЮНДЖИ КОРЮНИШ

(Санада Сеттар аға ве Анифе тата. Санаға Зейнеп ве Эльмира чапып келелер)

Къызлар: Кельдилер!!! Къудалар кельдилер!!!

Анифе тата: (Еринден сырап) Барыныыз, къартбабанызы чагырыныыз!

Сеттар, бар, къаршыла мусафирлерни!!! Сейяре, къавеньни бакы!

Фатма кельдиньми, пек яхшы!

(Одаға къудалар: Джеппар аға, Мурад аға, киев бала – Рустем келип кирелер. Оларны Сеттар аға башлап келе).

Мусафирлер: Селям алейкум, эвиньизге берекет!

Анифе тата: Алейкум селям, урьметли мусафирлер! Хош кельдиньиз!

Кечиньиз! Сонь, сагь-селямет юресизми? Эвдекилер яхшылармы?

Джеппар аға: Энди, сайгылы Сеттар аға ве Анифе тата, борджумызы эда этмек ичюн мындамыз! Яшлар бири-бирини бегенгенлер, деген дайын, бугунь нишанны да аль этсек, той тедаригини де башлармыз... Догърумы, къудалар?

Отурганлар: Догъру! Пек догъру айтасыныыз! Догъру!!

Абдураман къартбаба: Къана, къудалар, ойле олса, бир дуа окъуйыкы!

Бисмилляхи рахмани рахим...(Бираздан къартнынъ хырылдавлары эшитиле, къарт юкълап къала. Сеттар аға оны тюрте, о бирден уянып) Амин!!! (Отурганлар да) Амин!!

Анифе тата: Энди, къудалар, нишанны анылашсакъ та, бу агъыр кризис куньлерде оны енгильдже япсакъ, агъырлыгы не сизге, не де бизге тюшмесин. Не дейсиньиз?

Отурганлар: Догъру, пек догъру айтасыныыз!

Анифе тата: Мына Фатма ханым шимди эписини анылатыр...

Фатма апте: Пек яхшы! Анылаган инсанлар экенсиз! Бу кризис куньлерде бири-бириньизни къыйнамай, чектирмей, енгильдже нишан япмагъа къарар бердик. Мына шимди азырлаган джедвельнен таныш этеджем. Не дейсиньиз, къудалар?

Къудалар: Пек догъру! Окъуныыз, Фатма апте! Окъуныыз! Биз, эльбетте, разымыз!

Фатма апте: Энди, къудалар, келинден башлаймыз эльбет! Сейяре келинге пек чокъ шей язмадык, тек энъ керекли шейлерни кирсеттик!

Айса, башладым, бисмилляхир рахманир рахим! Сейяре келинимизге беш-алты алтын юзюк, эки чифт сырға, эки билезлик, бириси кумюштен олсун, шимди мот экен. Хо-о-ш, эки кулон, алтын саат. Энди урбаларына кечемиз... Беш-алты антерлик,

басма, эки костюм, Италияда яхшы сойлары чыкба, эки чифт сапозжа, тупли, дёрт чифт тапочка, бир-эки пальто, плаш, дублёнка, шемсие...

Джеппар аҗа: Ш-ш-ш-е-м-сие... Я недир о?

Фатма апте: Э-э-э, бир шемсие, яни зонтик кьойсаньыз етер... (Озюнен гурур алда девам эте)

Энди бабасына, урьметли Сеттар аҗаҗа кечемиз. Сеттар аҗаньызҗа бир бастон костюм, импортный олсун, билесиньиз, Сеттар аҗа ветеран. Эки чифт ич урба, эльбетте бир-эки кольмек, эки кьалпакъ, бириси кьумрал тюсте олсун ве бир пальто.

Кьудалар: (Шашмалаҗан алда, козьлерини акьайтып отуралар, гизлиден бири-бирине бакьалар)

Фатма апте: (Котеринки сеснен девам эте) Энди невбет анасына кельди, Анифе татамызҗа... Онъа да чокъ шей язмадыкъ. 2-3 антерлик материал, 3-4 шал, бир костюм... алтын сырҗа, алтын юзюк, бир пальто, плаш, бир чифт аякькап, кир ювҗан машина... Ады недир шунынъ?

Анифе тата: А-А-А-ЖЫ!!

Фатма апте: Тьфу! Ады кьурусун! В общем, буларны кьойсаньыз, етер!!

Эгер бир шейлерни унуткан олсакъ, айтынынъ, биз кьошармыз...

Кьудалар: (Ерлеринден сычрап) Ё-ё-ё-ё-ёкы!!!

Фатма апте: А-н-а... аҗыры кетти... Энди энъ якьын сойларына кечемиз.

Энъ якьын сойларындан бири – бу, эльбетте мен!! Энди манъа кельсек, размерим – 50, аягьымнынъ ольчюси – 38. Сайгьылы

Сеттар аҗанен Анифе апте манъа мында бир дублёнка язганлар. Шуны кьойсаньыз, етер... Энди уфаҗыны озюньиз билип, кьошарсынъыз!!! Керчек, тери куртканы унутканым.

Кьудалар: (Не олю, не тири олганларыны сезмеген алда отуралар)

Фатма апте: А-а-н-н-а.. Энди Османчыкьҗа кечемиз. Османчыкь – бу Сейяренинъ энъ севимли кьардашыдыр... Османчыкьҗа чокъ шей кьойманьыз... Онъа бир скутер алып берсенъиз етер.

Мурад аҗа: О-о-о-о с-с-с-к-к-у-ут-е-р д-д-де-генинъиз кьач кумюш???

Фатма апте: Ондай паалы дегиль, оладжаҗы отуз бинъ рубле...

(Мурад аҗа ве Джеппар аҗа отурҗан ерлеринден ерге сепилелер)

Джеппар аҗа: В-в-в-е-л-оси-пед-д-д алып берсек олмазмы?

Фатма апте: Вай, шакаджы!!! (Шакьылдап куле) Османчыкьнынъ джаныны аҗыртманьыз!! Скутер алып берирсинъиз!!

Энди невбет Адиле ве Бекир кьардашларына. Адилешечкаҗа отуз бинъ кумюшлик компьютер, Бекирчикке исе йигирми бинъ кумюшлик джеп телефон. Айды, бу уфакъ-тюфеклерде токтап

отурмайыкъ. Урьметли Абдураман къартбабамызгъа кечемиз. Абдураман къартбабамыз энди 92 яшында, Алла сагълычыгъыны берсин!

Шу яшкъа кельсе де, джеviz пек севе!!! Онынъ ичюн он кило джеviz, темизленген олсун! Ондан гъайры эки къалпакъ, эки чифт ич урба, штан, костюм, 5-6 кило шоколад, «т-т-румпелы» дениле экен, 5-6 кило къаве, эки чифт галош, размери – 39...

Джеппар агъа: (мыскъыл тавурнен) Къартанасы да сагъдыр...

Фатма апте: Афсуски, къартанамыз рахмет олгъанына мына он секиз йылдыр ки... Алла рахмет эйлесин!

Отургъанлар: (къуванч толу сеслеринен) Алла рахмет эйлесин!!!

Джеппар агъа: С-с-с-с-п-и-с-с-ок-н-н-ы беринъизчи... (Алып, бакъып чыкъа)

Вай, анасыны!!! Мурад, бакъ, мында даа отуз адам бар экен!!!

(Джеппар агъа ве Мурад агъа кене ерге серилип къалалар, джедвельни Рустем ала)

Рустем киев: Г-г-а-а-лош-ш... с-с-к-у-т-е-р... Алтын саат... (Козъ-лери акъайгъан, делирген киби)

Бабасына самолёт!!! Анасына аэропорт!!! Къратбабасына бир вагон галош!!! Османчыкъкъа –вертолёт!!!

Манъа пара кескен аппарат!!!! Джеппар агъамгъа пулемёт!!!!.. (Ойнап башлай, сонъ санадан къачып кете).

Фатма апте: Киев балагъа не олды? Къайда къачып кетти?

Джеппар агъа: Не олды! Не олды!!! Джедвельни корип, акъылындан азды!!! Рустем токътал! Рустем токътал!!!

(Джеппар агъа ве Мурад артындан чапып кетирлер)

Анифе тата: Къудалар, токътанъыз!!! Я сиз киев бала банкта чалыша деген эдинъиз де...

Джеппар агъа: Банкта, банкта!!! Къаравул олып!!! Рустем токътал!!! (Санадан чапып кете)

Абдураман къартбаба: (Анифе татагъа) Акъыз, къаерге кеттилер???

Анифе тата: Къаерге деп сорайсызмы? (ачувнен) Сизге галош алмагъа!

Абдураман къартбаба: (Еринден сычрап) Отуз докъуз! Раз-мерим отуз докъуз!!! (Артларындан чапа)

Анифе тата, Фатма апте, Сеттар агъа: Баба, токътанъыз! Токътанъыз!!!

Перде эне.

«Йылдыз» абунеджилерининъ дикъкъатына!

2018 сенесине меджмуамызгъа абуне девам эте. Базы почта болюклеринде «Йылдыз» абуне каталогларында ёкъ деп, абунеджилеримизни абуне этмейип къайтаралар. Бунъа инанманъыз. «Йылдыз» меджмуасы 2018 сенесининъ абуне каталогларына кирсетильген ве онъа эр бир почта болюгинде абуне олмакъ мумкюн.

Ярым йыллыкъ абуне фияты **340 кумюш 41 капик.**

«Йылдыз»нынъ абуне индекси **75298.**

Абуне этмеге ред эткен почта болюклерине шикъетлеринъизни +7 3652-598-712 телефон вастасынен Медиамеркезге хабер этинъиз.

Издається на крымскотатарском языке **«Йылдыз» №3 (243).**

Верстка: Мемедулла Усеинов

Подписано к печати 28.05.2018 г.
Дата выхода номера в свет 21.06.2018 г.
Формат 70х108 1/16. Печать офсетная.

Заказ № 56118
Тираж 795 экз.

Адрес редакции:
295007, г. Симферополь, проспект Вернадского, 155, кв. 3.
E-mail: yildiz1976@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии ООО "КОНСТАНТА":
308519, Белгородская обл., Белгородский р-н,
пос. Северный, ул. Березовая, 1/12.
Тел./факс: (4722) 300-720, www.konstanta-print.ru

**Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ нешири
ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркезге
мураджаат этмек мумкюн.**

Тел.: 598-712

Индекс 75298

